

K

Kaba, nagyk. Hajdu vm. 6815 lak. A zsidó hitközséget 1862. alapították Mandel Jakab, Rosenfeld Ignác, Kohn Ábrahám, Kohn Áron és Kurczer Simon. Az előjáróság a következő volt: Mandel Jakab elnök, Rosenfeld Ignác gondnok és Kurczer Simon jegyző. Az első rabbi a jelenleg is működő Teitelbaum Heiman, aki 1918. jesivát létesített. 1870-ben létesült a Chevra Kadisa, amelynek élén Rosenfeld Tóbiás áll. 1886-ban építették a templomot. 1900-ban rituális fürdőt létesítettek. Ekkor kútfúrás alkalmával földgázra bukkantak, amelyet a templom világítására és a fürdő melegítésére használnak fel. 1903-ban megalakult a Nőegylet. 1906-ban megnyitották az elemi iskolát, amelynek 16 tanítványa van. A tantestület tagjai: özv. Róna Árminné és Grosz Samu hitoktató. 1925-ben megalakult a Sasz-Chevra, amelynek célja a Tóra-tanulás kimélyítése. A hitközség orthodox alapon áll. Lélekszáma 250, családszám 77, adófizető tag 70. Foglalkozásuk: 60 kereskedő, 11 iparos, 5 gazdálkodó, 1 orvos. A világháborúban 38-an vettek részt. A hősi halottak száma 11, akik közül ketten a román invázió idején estek el. A hitközség évi költségvetése 12,000 pengő. Vezetősége: Teitelbaum Heiman rabbi, Rosenfeld Gyula elnök, Löwinger Sámuel gondnok, Stern József pénztárnok és Weisz József jegyző.

Kabarok. Az Atelközben magyarokhoz csatlakozott kozárokat (l. *Kozárok*) nevezték el „holmi kabaroknak», ahogy azt bíborban született Konstantin írja. Magyarul talán kőbornak lehet értelmezni ezt az elnevezést, bár vannak, akik a héber *chaber* (chóvér) szóból származtatják. A héber *chaber* bajtársat jelent, viszont mégsem tehető fel, hogy a magyarok héber nevet adhattak volna a kozároknak. A héber és a magyar nyelv között nincs semmi nyelvi rokonság és így

minden etimológiai feltevés, amely erre a rokonságra támaszkodik, önmagától dől meg. U. L.

Kabbala. (*Káboló*). Héber szó, a *kibél* (elfogadni) gyökből; jelentése: az elfogadott v. szóbeli hagyomány. Tágabb értelemben jelenti az Istenre és az Univerzumra vonatkozó misztikus tant, mely saját tanításai szerint, kevés számú kiválasztott, szenteletű elmélkedőnek nyilatkozik meg. Ez elmélet a hindu-perzsa, az újplatonikus, új pythagoreánus és más idegen filozófiai elmélkedés hatása alatt keletkezett. A gáoni-korszakban egy misna-szerű szöveggönyvben, a *Széfer Jeciróban* vetették meg írásbeli alapját, azonban tovább fejlődött a közép- és újkorban, egész a legújabb időkig. A kabbalisták *mekubólim*-nak v. *bálé ha-K.-nak* (a K. birtokosainak, beavatottjainak) nevezik magukat, magát a K.-t *Chochmó nisztóró*-nak (elrejtett bölcseségnek). A K. nyelve mindig a héber-araméus dialektus s szent könyve a *Jeciró*-n kívül főképpen a középkori *Zohár* (l. o.), irodalma pedig rendkívül nagy s a Talmuddal kezdettől fogva szembehelyezkedő. A K. felosztható teoretikus v. teozófikus K.-ra (*K. Ijyunisz*) és teurgikus v. praktikus K.-ra (*K. Máaszisz*). Maga a K. szó a XI. sz. előtt egyáltalán nem fordul elő a héber irodalomban s ehhez képest az ókorinak tartott kabbalisztikus főművek, a *Jeciró* és a *Zohár* pseudoepigraflikus jellegűek. Mégis a titkos tanokkal való foglalkozás, melynek jegyében a K. megszületett s amely az egész Tórának csak keveseknek érthető misztikus jelleget adott, már az ókori zsidóknál, főképp a chászsideusoknál megjelent. Ezért az igen régi, de apokrif *Jézus Szirach* (l. *Szirach*) már óv a titkos tanokkal való foglalkozástól (3. 22., v. ö. *Chaggiga* 13 a és *Gen. Rabb.* 8.). Josephus szerint az esszenusok őrizték a titkos tant (*De bell.*

Jud. 2. 8), de Philo (*De Vita Contemplativa* 3.), úgyszintén a modern K.-kutatók közül A. Jellinek, Plessner, Hilgenfeld, Eichhorn, Gaster és Kohler és még sok más tudós is, szintén őket tartják a K. megalapozóinak. Hogy a titkos tanokat azok őrzői titkolták, azt már Ezra is állítja (14. 45—46, v. ö. *Szóta* 15. 3). Kétségtelen, hogy a kanonizált, az apokrif, a talmudi, midrási és gáoni irodalmon kívül volt már az ókori zsidóságnak misztikus irodalma is, amely töredékekben a gaon-korszak végéig megmaradhatott s amely némely apokrifába is felvétel, így az *Enoch Titkok Könyvé*-be, még inkább a *Jubileumok Könyvé*-be, melyet Jochanan Hyrkanosz zsidó király idején írtak s amely már ósrégi iratokra hivatkozik. Úgyszintén már az ókorban felmerül a pythagoreusi eszme, amely számkombinációból állapítja meg a teremtést és pedig a hetes számrendszer szerint. Ennek felel meg a Széfer Jeciró, mely a héber alfabéta 22 betűjén alapuló kozmogónia, összekapcsolva azt zsidó kronológiával. A Tetragrammaton és más isten-elnevezések betűinek mágikus hatalmában való hit is még ókori miszticizmus, mely minden bizonnyal Chaldeából ered. A Széfer Jeciró is a praktikus K. első könyvének szerzőjéül Ábrahám patriárkát tartja. A gnoszticizmus maga igazolja a K. igen régi eredetét; a gnoszticizmus már a Kr. e. sz.-ban judaizmussal itatódott át a kölcsönhatás következtében s csak később lett kereszténnyé. A zsidó misztikusoktól adaptált gnoszticizmus még a zoroasztriánizmus eredetiségét hordta magán. Chaldea hatása következtében került a K.-ba a jó és rossz hatalom dualisztikus rendszere, a «Kabbalisztikus fa» koncepciója, mely szerint egyik oldalon van a világosság és tisztaság, másikon a sötétség és tisztátlanosság forrása (*sziszrój emínó ve-sziszró acháro*); a judaizmusban ismeretlen rossz szellem és exorcizáció, továbbá a mágikus Dávid pajzsa (eredetileg Salamon király pecsétje mágikus erővel). A legrégibbnek tartott kabbalisztikus iratok valamennyie tele van nem-zsidó motívummal. A zsidó hittel tökéletes ellentétben álló antropomorfizálás (*Siur Kómó*) továbbá a misztikus alfabéta, a duplaarc, az *En-Szof* (végtelen) stb. mása a gnosztikus irodalomban is megtalálható. Egészben véve a K. forrásait nem csupán Babilonia-Chaldeába kell helyezni, hanem még nagyobb mértékben az alexandriai gnosztikusok teljesen tudománytalanná és már az első sz.-ban badarsággá fajult irodalmában, mely démonológiát, angelológiát, emanációt, esodákat, misztériumokat tanított, s ez K. Kohler szerint a teurgikus-praktikus K. bölcsője.

A K. rendszere. Másképpen áll a dolog a K. vallás-etikai részével, amely a K. írott elméleteiben az ókortól az újkorig megnyilatkozik. Az írott, elméleti K. a zsidó lélek legcsodálatosabb megnyilatkozása. A fogékonysággal elsajátított idegen, misztikus filozófiát a zsidóság saját vallása alapjára, a *Pentateuchra* alkalmazta s valamennyikabbalisztikus irat arra megy vissza, vagy arra van alkalmazva (l. *Zohár*). Míg a nem-zsidó miszticizmus a legerősebb vallásos érzés kifejezése az ész kikapcsolásával, addig a zsidó miszticizmus

a világegyetemet észszerűen akarja harmóniába hozni a Bibliával s e célból a már tiszta zsidó eredetű és Palesztinában gyakorolt allegorikus interpretáció módszeréhez fordul. A K. megértéséhez hozzátartozik, hogy számos talmudszerző híve volt a teremtésről szóló titkos tanoknak, melyek a *Gen. I.* és *Ezékiel I. 4—28-on* alapultak s kifejezték azt a II. Gamaliel patriarkától elfitélt doktrínát, mely hisz az anyagvilág teremtése előtti létezésben (*Gen. R. 1. 5, 4. 6. I. 9*). A negyedik sz.-i palesztinai Midrás szerint három elem, a víz, levegő és tűz léteztek a teremtés előtt és ezen elemekből létesült a világ (*Exod. R. 15. 22*). A K.-nak az az alapvető doktrínája, hogy egy elsőbb lényeg fokozatos sűrűsödése lett látható anyaggá, megtalálható a jeruzsálemi Talmudban is (*Chaggiga 2. 77a*). R. Meir, egy misztikus mondása szerint «a végtelen Isten korlátozta, összevonta (*cimcum*) magát, hogy aztán kinyilatkozzon» (*Gen. R. 4. 4; Exod. R. 34. 1*). A Talmud misztikusai Istent sokszor *mó-kóm* (a. m. hely) szóval jelölik, úgyszintén Philo is, miután «magában foglalja az Univerzumot, de Ő Maga nincs határolva» (*De Somniis 1. 11*), a Midrás szerint pedig «Isten a világegyetem lakóhelye, de a világegyetem nem lakóhelye Istennek» (*Gen. Rabba 68. 9; Midrás Tehillim 90.; Ex. 24. 11*). Ezekre gondolhatott Spinoza is, amikor azt állította, hogy a régi zsidók nem különítették el Istent a világtól. Ez a felfogás nem csupán teljesen panteisztikus, hanem misztikus is, amennyiben az embernek Istennel való egyesülését főcélnak állítja be. Ezeket az eszméket pedig a K. fejleszti tovább. A K. alapvető doktrínáinak egyike Isten tulajdonságainak megjelölése. Ezt már a palesztinai és alexandriai zsidó teológia is ismeri és *middász hadin*-nal és *middász ha-rachamim*-mal, az igazságosság és könyörületesség fogalmaival jelöli (*Szifré Deut. 27; Philo, De Officiis mundi 60*). Eppenúgy készen vette a K. a Talmudból a teremtés tíz kellékét, mely a következőkből áll: bölcsesség, belátás, felismerés, erő, hatalom, kérlelhetetlenség, igazság, jog, szeretet és könyörületesség (*Chaggiga 12a; Abót di R. N. 37.*, ahol a felsorolás nem azonos az előbbivel). Ezeket alapszik a később említendő *Szefirósz*. Különösen a bölcsesség (*chochmó*) perszonalifikálása az, amely az egészet kifejezi, úgy Philo, mint a jeruzsálemi Targum szerint, mely arameusra így fordítja a Biblia első sorát: «Bölcsességgel teremtette Isten» stb. Ezt az eszmét tehát szintén készen kapta a K., úgyszintén a teremtés előtt létező hét dolog fogalmát is, mely egy régi Baraitában a Talmudba van felvéve s a következőkből áll: Tóra v. Chochmó, bűnbánat v. könyörületesség, paradicsom és pokol v. igazságszolgáltatás, Isten trónja, az égi temglom és a Messiás neve (*Peszáchim 54a*). A görög filozófiából eredő misztikus zsidó tanítás volt a K. által szintén terjesztett gondolat, amely Isten és a világ közötti űrt a lélek előrelétezésével hidalja át. Szorosan kapcsolódik ehhez a gondolathoz az a hit, hogy a jámbor életű ember még ebben az életben emelkedik fel az Istenhez, ha fel tudja magát szabadítani a korlátoktól, amelyek a testhez kötik

a lelket. Ez a gnoszticizmusnak is fő eszméje volt. Az angelológia és demonológia, mely egyiptomi, babiloni és perzsa eredetű, a K.-ban az Isten-Név misztikus imádásává és a héber alfabéta variálásának misztikus hatalommal való felruházásává változott. A misztikus párok, völegény és menyasszony, melyektől visszhangzik a kabbalisztikus irodalom, szintén készen került a K.-ba. A gnosztikusok syzigies (a. m. párok) teóriái jutottak be a Talmudba, ahol már a nemek misztériuma (*Szóta* 17a) van említve, a Midrásban pedig ily kitétel van: mindennek, ami létezik, párja van; Izrael a szombat mátkája, míg a többi napok egymással párosulnak (*Gen. R.* 11. 8). Ezt a K. szintén tovább fejlesztette, csakúgy, mint az emanációs elméletet, melyet a gnosztikusok nyomán a tannaiták szintén ismertek a II. sz.-ban (*Gen. R.* 4. 4). Az az eszme, hogy az igazságos ember jámbor cselekedetei növelik az égi hatalmat (*Peszikta* 26. 166b) és az igazságos Isten támaszai (*Gen. R.* 69. 3), a K.-ban tovább fejlődött oly módon, hogy az ember befolyást gyakorolhat a természetre, amennyiben a jó és rossz cselekedetek az élet jó és rossz hatalmait erősítik. A Talmudban szétszórva jelentkező miszticizmus és a K. rendszerré alakulása közt a hidat a gáoni korszak képezte. Az anthropomorphismus (*Siur Kómó*) ekkor fejlődött ki, bár allegorikus értelemben. Ez tisztán a gnosztikusoknak köszönheti létét, mert az alexandriai Clomens egyházatyja és Marcion óriási dimenziójú istenképzetet hittek. Az *Ódom Kadmon* kabbalisztikus képzet az első emberről, szintén gnosztikus eredetű. A középkori R. Eleazar Worms észrevétele, hogy a gáoni-korszak vége felé, a IX. sz.-ban Ááron b. Sámuel babiloni tudós Itáliába vitte a kabbalisztikus tanításokat, a tudományos megállapítások szerint helytálló. Innen jutott Németország területére a XIII. sz.-ban, míg spanyol és francia területen szintén ekkor bukkan fel (l. *Zóhár*) s nyelv és misztikus fogalmak teljesen azonosak a gáoni-korszak misztikus irodalmával. A *Széfer Jeciró* képezi az összekötő kapcsolatot a gáoni-korszak miszticizmusa és a középkori K. közt. Ennek az alapvető műnek az eredete és keletkezési ideje vitás, annyi azonban bizonyos, hogy a IX. sz. elején már oly elterjedt volt, hogy nem kisebb ember, mint Szaádja gáon irt hozzá kommentárt. A *Széfer Jeciró*, amely Isten és az Univerzum közötti viszonyt fejtegeti, a legrégebb zsidó filozófiai mű. Alapvető doktrínái a következők: Minden létezés alapja a tiz *Szefirósz*, ez a közvetítő Isten és az Univerzum közt és magába foglalja Isten szellemének három fő emanációs processzusát: a szellem-lelket (héb. *ruach*), az első vizet, amelynek sűrítése a tűz. A hat többi emanáció három-három dimenzió kétféle irányban, jobbra és balra. Ezek képezik a *Szefirósz*t, amely öröktől fogva van s amely Istenben nyilatkozik meg. Az első három a teremtes előtt létezett, de akkor vált valóvá, amikor a másik hat *Szefiró* által jelképezett végtelen tér megteremtett. Isten Szelleme azonban nem csupán a kezdete, hanem végcélja is az Univerzumnak, mert a *Szefirók* szorosan egymáshoz tartoznak és végük kezde-

tükben van, mint a tűznek a szénben. Míg a három főelem a dolgok lényegét, addig a héber alfabéta azok formáját alkotja s az képezi a határt a spirituális és fizikai világ közt, mert a dolgok valódi ekzisztenciája csupán a nyelv segítségével, azaz az ember felfogó képességével ismerhető fel. Ahogyan a betűk megoldják az ellentétet a dolgok lényege és formája között, úgy szimbolizálják Isten feloldó hatalmát is, mert minden, ami ellentéteken alapszik, Istenben oldódik fel, mint a tűz és víz a szellem-lélekben (*ruach*). Az araboknál zsidó fordítók révén újra éledt görög, főképp aristotelesi filozófia szintén hatott a középkori K.-ra, főképpen azonban *Salomo ibn Gabirol* hatott ki rá nagyban. Gabirol abszolút egységnek fogja fel az Istent, akinél forma és lényeg azonosak, ennél fogva semmiféle attribútummal nem ruházható fel s csupán az Ő emanációja okozta lényekből ismerhető fel. Minthogy Isten minden dolog kezdete és minden teremtett dolog lényegét bírja, ennél fogva Isten és az Univerzum közt közvetítőt kell feltételezni, mert szükségszerűen van távolság a kezdet és vég közt. Gabirol öt közvetítő lényt tételez fel Isten és az anyagi világ közt: az akaratot (*acilusz*), a formai anyagot, az univerzális szellemet, a háromféle lelket (vegetatio, állati és gondolkodó lelket) és a természetet, a tért mozgató hatalmat. E kornak, sőt a középkori zsidó tudományosság legnagyobb racionalistájának, Maimonidesnek is jelentékeny hatása volt a K. fejlődésére. A német zsidóságnál Szaádja gáon egyenes követője lett a wormsi R. Eleazar, akinek tanítója, Juda a jámbor a XII. sz. végén az első K.-tudós volt német területen, jóllehet a X. sz.-ban a Karolingok révén Itáliából Mainzba került Kalonymos rabbi és utódai voltak a K. első szóbeli tanítói askenáz területen. Spanyol területen Abraham Abulafia és Joseph Ghikatilla teremtettek K. iskolákat. A K.-t először ezen a néven a provençai zsidó tudósok kezdték terjeszteni. Itt Jacob ha Nazir, Abraham de Posquieres és fia, a vak Izsák voltak az első szerzők (XI. és XII. sz.) Az utóbbinak tulajdonították a *Bóhir* (Fény) c. nagyfontosságú munkát, mely a spekulatív K. egyik főterméke. Itt vannak világosan kifejtve a *Szefirósz*-emanációk, melyeket úgy fog fel, mint az Univerzum észlelhető elsőleges princípiumát és az Isten Lényének emanációját, melyek együtt alkotják az Univerzumot. Az emanáció állandó és örökké tartó. Az aristotelesi és arab filozófia nyomán a K.-t a tudománnyal a XII. sz. második felében *Azriel* spanyol zsidó tudós egyeztetette. Ő nevezi Istent *En Szof*-nak, azaz *abszolút végtelennek*, akit csupán mint minden negáció negációját lehetséges felfogni. Kortársa volt a provençal Aser ben Dávid és iskolájából került ki Isaac ben Sésset geronai rabbi, aki a *Sáár ha-Somáim* c. kommentárt írta s ugyanennek az iskolának a terméke a jelentékeny *Széfer ho-Ijfun* (Az intuición könyve). Nachmanides, Salomo ben Aderet és Bachja b. Aser szintén jelentékeny ismerői voltak a K.-nak, de azzal mégis csupán mellékesen foglalkoztak a Talmud és exegézis mellett. A XIII. sz.-ban Ibn Latif, a *Széfer ha-Temunó* (A forma könyve) szerzője volt, aki az emanációt a héber betűk formáinak

segítségével magyarázta. Még virágzott az Azriel iskolája, mikor a *Zóhár* kezdett elterjedni spanyol területen (l. *Zóhár*.) A *Zóhár* nyomán fejlődött a K. irodalma spanyol, délolasz, török, egyiptomi és palesztinai területen a XV–XVII. sz.-ban. A rendkívül nagyszámú szerző közül legfontosabb *Isaac Luria* (1533–72) és tanítványa *Chaim Vital*. Luria tagadta az objektív megismerés lehetőségét, ellenben a Keleten számos babona (amulettek stb.) alapját vetette meg. Itáliában a keresztények közt is kedvenc studium lett a K. már a renaissance-kortól kezdve, amikor Pico della Mirandola gróf tette tanulmányá tárgyává, de már a XIII. sz.-tól kezdve ismerték azt, így a híres Raymundus Lullus, az *Ars Magna* szerzője, aki a szám-miszticizmust egyenesen a K.-ból vette. Komoly tudományos alapon Reuchlin kezdett a K.-val keresztény részről foglalkozni a XVI. sz.-ban. Kiváló kortársa a kölni humanista, Agrippa von Nettesheim, a *De Occulta Philosophia* (Páris 1528) szerzője szintén jeles ismerője volt a K.-nak. Azonban támadókban sem volt hiány és először Leo de Modena kezdte azt ki, míg a XIX. sz. közepén S. D. Luzzatto a modern tudomány segítségével igazolta be annak tarthatatlanságát. Hogy a kabbalisztikus babonák mire vezettek, azt az ál-messiaszi mozgalmak tanusítják (l. *Al-Messiasok*), másrészt tagadhatatlan, hogy az ily irányú mozgalmakkal kapcsolatban jelentkezik öntudatlanul a XVI. sz.-tól kezdve a zsidó önálló állam eszméje is. (A K. szekáit l. *Chásszideusok*.)

A K. tanítása és kritikája. A K. saját bevallása szerint nem emberi bölcsességet, hanem elnevezéséhez képest tradíciót tanít, amelyet nemzedékeken át kiválasztottak örökölték, de amelynek interpretálásában maguk a K.-szerzők is különböző véleményen vannak. A K. fő tárgyai: Isten, az Univerzum, a teremtés, az ember, a nyilatkoztatás, a Messiás, a Törvény, a bűn, a bűnhődés stb. Valamennyi kabbalisztikus doktrína kiindulási pontja az *En Szof*, a Végtelen, ami negáció, mert csak azt tudja a K. Istenről, ami nemleges, de nem azt, hogy milyen. A K. Isten meghatározását végesnek tartja és Spinoza, aki ismerte a *Zóhárt*, ugyanezt fejezte ki: *omnis determinatio est negatio*. Sem akaratot, sem cselekedetet, sem változást nem lehet tulajdonosságai közé számítani, mert mindezek végesek: Isten a K. szerint valamennyi tagadás tagadása, vagyis Abszolút Végtelen, *En Szof*. Istenben a gondolkodó, a gondolkodás és annak tárgya abszolút egyesítettek. Isten gondolkodása konkrét spirituális létezés tétel fel. Miután a Végső Okra az alanyi és tárgyi különbözőség nem alkalmazható, azért a Végső Ok első termékének Isten gondolkodása konkrét spirituális létezését, a Lényegre kell tekinteni s ez a Lényeg közvetlen a Bölcsesség emanációja, ez pedig magával Isten fogalmával azonos, mert Ő abszolútszemlével s a Bölcsességhez képest örökkévaló. Az Univerzum nem szándékosság nélkül teremtetett a Végső Okból, hanem ellenkezően, szándékosan, vagyis a Bölcsesség, mint Végső Ok idézte azt elő. A Végső Ok, mint az *En Szof* definíciójából következik, a végtelen és mindent felölelő, mindig

tevékeny gondolkodó Bölcsesség; gondolkodásának tárgya, mely szintén örök és azonos vele, az Univerzum terve, egész ekzisztenciája és tartama térben és időben. Ez a terv pedig nem csupán az intellektuális és materiális világ konstrukcióját, hanem a létrejövő időnek meghatározását is magában foglalja, továbbá azokat az erőket is, amelyek benne közreműködnek, éppen úgy a változásokat, eseményeket, keletkezéseket és végzeteket, amelyek a világon történni fognak. A K. a fenti kérdéseket a teremtésre és Gondviselésre vonatkozóan az *Első Akarat*-ba helyezi; ez a Végek, amelyben nem történik változás, mert átlényegülését potenciálisból valósággá az *«Első Akarat»* már magában tartalmazta. Az *«Első Akarat»* így magában foglalja az Univerzumot a tér és idő végtelenségében, amiért az eo ipso a Gondviselés, amely felszámálhatatlan részletekben mindentudó. A Végső Ok minden tudás végső forrása, de nem korlátozza az ember szabadságát, mert nem foglalkozik részletekkel; az *Első Akarat* mindentudása csupán feltételezett és az emberi akaratnak szabadságot ad. A teremtés műve eszerint az *Első Akarat* segítségével jött létre s ezt a K. másképpen Végtelen Világosságnak (*Or En Szof*) nevezi. A K. egyik legfontosabb tanítása a *Szefirosz*-ról szól. Ez nem egységes a különböző szerzőknél. Némelyek szerint egészében azonos az Isteni Lénnel, míg mások az Isteni Hatalom eszközeinek tartják azt. Logikusan legmegfelelőbb Cordovero és Luria definíciója. Eszerint Isten a Szefiroszban immanens. Mint ahogyan Spinoza szerint a substanciónak végtelen attribútumai vannak, de csak kiterjedésben és gondolkodásban nyilatkozik meg, ugyanolyan a K. szerint a Szefirosz és az *En Szof* viszonya. A Szefirosz, amelyben és amely által az Univerzumban minden változás történik, egyszersmind azt tartalmazza, ami változatlan, a fényt vagy az isteni hatalmat. A Szefirosznak ezt a két különböző természetét világosságnak (*Or*) és edénynek (*Kelim*) nevezték. A Szefirosz (*szférák*) elnevezései: *Keszer* (korona), mely azonos az *Első Akarattal* (*rócón hakadmon*) s csupán abban különbözik az *En Szoftól*, hogy a *Keszer* az első hatás, míg az utóbbi a Végső Ok. Ez a *szféra* magában tartalmazza az Univerzum tervét a tér és idő egész végtelenségében. A *Keszer* abszolút egység s különbözik valamennyi sokszerű és relatív egységtől s két ellentétes, de elválaszthatatlan principiumot tartalmaz: a *Chochmó*-t (bölcsesség), mely masculin és aktív s a *Binó*-t, az intellektust, amely feminin. Ezek egyesülése eredményezi a *Daasz*-t (*raison*). Tehát a szubjektivitás és objektivitás közötti ellentét a *raison*-ban oldódik fel s ezáltal válik lehetségessé a felismerés vagy tudás. Ez a három első szféra, a *Keszer*, a *Chochmó* és a *Binó* egységet képeznek egymás között, azaz: a tudás, a megismerő és a megismert Istenben egyesítve van, miáltal a világ csupán az eszmék kifejezése vagy az intellektus abszolút formái. Így a K. a gondolkodás és létezés, a reális és ideális azonosságát ugyanúgy tanítja, mint Hegel. A gondolkodás ismét ellentétes principiumokat hoz létre; ezek: a *Cheszed* (könyörületesség), mely aktív és a *Din* (igazságosság), mely passzív:

ugyanennek felel meg a *Páchád* (tisztetet) és *Gevuró* (hatalom), amelyek létrehozzák a *Tiferesz*-t (szépség). Az igazság és könyörület fogalmait nem szószerint értelmezi a K. filozófája, hanem mint az akarat kiterjedését és összehúzódását, amelyek eredménye a szépség, vagyis erkölcsi rend. Ez az utóbbi trinitás eredményezi a további szférákat: a *Nécach*-ot (győzelem) és *Hód*-ot (dicsőség), az előbbi a növekedés, az utóbbi a kényszer kifejezése. Ezek hozzák létre a *Jeszód*-ot, az alapozást, amely minden ekzisztencia gyökere. A tizedik szféra a *Malchusz* (birodalom), amelyben az akarat, a terv és az aktív erő nyilvánul, valamennyi szférának permanens és immanens aktivitása. A szférák aktivitása — miután a felsorolt képzetek a végesnek felelnek meg, — az ú. n. három világban kezdődik. Ezek: 1. a teremtő eszmék világa (*Ólam ha-Berjó*), 2. a teremtő képzetek világa (*Ólam ha-Jeciró*), 3. a teremtő anyag világa (*Ólam ha-Aszifó*). Az első vagyis a *Berjó* világ tartalmazza tehát a szférákat; ebbe az eszmeteremtő világba (*Berjó*) jutnak a jámborok lelkei s ott van az isteni csarnok; a *Jeciró* (formateremtő) világ az angyaloké, melyben Metatron az úr, tüzzé változva; ez utóbbiba jutnak az emberek lelkei. Az *Aszifó* világában vannak azok az angyalok, akik felfogják az emberek imáit, ellenőrzik cselekedetüket s óvják a rossz ellen. Természetesen ez a négy világ tisztán idealisztikus. A későbbi K. a természetben három hatalmat fogadott el, ú. m. a mechanikust, az organikust és a teológiát. A K. a Talmudhoz hasonlóan, az embert a teremtés összességének, legfőbb eredményének tekinti. A testet a lélek ruházatának tekinti; a lélek háromszoros: *Nefes*, *Ruach* és *Nesomó*, megfelelően az *Aszifó*, *Jeciró* és *Berjó* világának. *Nefes* az állati, érzéki testtel közvetlen érintkező lélek; a *Ruach* az erkölcsi lélek, mely jó és rossz közt különbséget tud tenni s eszerint *Nefessé* vagy *Nesomóvá* tesz. A *Nesomó* a tiszta intellektus-lélek, túl a jón és a rosszon, tiszta isteni fény, a lélek-élet legmagasabb foka, mely egyenesen a Bölcsességből ered, míg a másik két lélek a *Tiferesz* és *Malchusz* szférákból erednek. Minden lélek visszatér a világosság és élet kiemethetetlen forrásához, Istenhez. A három lélek közül a *Nefes* a földön marad, a *Ruach* az Édenbe jut, a *Nesomó* felszáll Istenhez, de csupán az igazságosnak lelkére vonatkozik ez. Kapcsolatos ezzel a K. valószínűen indiai eredetű lélek-vándorlási tana, melyre a K. nagy súlyt helyez. Hogy a lélek, misszióját teljesítve, visszaszállhasson eredetéhez, fel kell tételezni, hogy már előző földi életek folyamán tökéletesedett. Ha egy élet alatt nem tudott feladatának eleget lenni s a feltételeknek megfelelni, akkor újra és újra testet kell öltetnie, hogy feladatát teljesíteni tudhassa. Luria K.-ja ehhez a metempsichozishoz hozzáadta az impregnáció teóriáját, amely szerint, ha két lélek nem tudott megfelelni feladatának, mindkettőt egyesíti Isten egy testben, úgy, hogy támogatják, kiegészítik egymást. A léleknek Istenhez való viszonyát a K. részint a megismerésben, részint az akaratban találja. Az előbbinek alapján féljük Istent, tehát szeretjük is; az istenfélelem csak akkor jogosult, ha szeretet vezérli azt: «Szeretet-

ben található fel az isteni egység titka, a szeretet egyesíti a magasabb és alsóbb fokokat és segít mindent ahhoz a fokhoz, ahol eggyé kell válnia», így szól a *Zóhár* egyik magasztos etikai principiuma (*Vajakhel* II. 216a). Az emberi tudás intuíción alapuló legmagasabb fokozata az, amikor a tiszta kontemplációhoz és ezáltal Isten szeretetéhez jut. Ezáltal tér vissza a lélek ösforrásához. A halál utáni élete a léleknek a tökéletes kontempláció és tökéletes szeretet.

A K. etikája. Az eddig mondottakból nemcsak az következik, hogy a K. etikai felfogása a legmagasabb nivón áll, hanem az is, hogy az etika egyenesen a végecélja a K. tanításainak, melynek alá van rendelve a metafizika. «A földi világ össze van kapcsolva az égi világgal, mint az égi a földivel», mondja a *Zóhár* (*Noach* I. 70b). A későbbi K. ezt úgy tanította, hogy a földi világ kópiája az égi eszményképnek; a valódi és eszményi világ között való kapcsolatot az ember hozhatja létre, mert lelke az égi szférákba, teste a földhöz tartozik. A két világot az ember Isten szeretetével kapcsolhatja össze, mert ez egyesíti őt Istennel. A magasabb régiókba való jutás eszköze a vallástörvények ismerete és a tudás, mert a tudás jelenti az ember egyesülését az isteni bölcsességgel. A vallás törvényeinek, a ritusnak is magasabb, misztikus értelme van, mert megőrzi az Univerzumot és biztosítja az áldást; régebben ez volt az áldozás értelme, ma ugyanez az imáé. Áldozatos ima, mely alatt a lélek exaltált állapotban a testtől szabadulni kíván, hogy ösforrásával egyesüljön, az egekbe emeli a lelket, amely így jut a Binó-szférába és a többi szférák titkos mozgásai által valamennyi lélek közelébe jut, míg az utolsó fokot, a *Malchusz*-szférát el nem éri. Csakis a közvetlen emanációknak világa, az *Ólam Acilusz* az, ahol a végest létezés nélkül lehet felfogni s amely ennél fogva mentes a rosztól. Az emberhez való viszonyában a rossz abban nyilatkozik meg, hogy a lényeg látszatát ölti és az isteni őseredettől elvezet, ahelyett, hogy a vele való egyesítésre törekedne. A K. úgy a nem-specialista zsidó tudósoknál, mint a keresztényeknél mindig nagy tiszteletnek örvendett, bár a zsidó tudósok közt voltak ellenségei is, mint p. o. Sámuel David Luzzatto, akinek egyik öse a legjelentékenyebb K.-szerzők közé tartozott. A K. támogatói voltak a középkor kiváló biblia- és talmudkommentátorai, így Nachmanides és a hasonlóan kiváló talmudtudós Salomo ben Aderet aragoniai rabbik, továbbá a XVI. sz.-ban Josef Caro, a Sulchan-Áruch rendszerezője, Mózes Isserles és a XVIII. sz.-i méltán hírneves R. Elijah Wilna és Eybenschütz Jonathán is. Kétségtelen, hogy a K.-nak van káros befolyása is, miután tisztult etikáját, nehéz nyelve és formái, elvont gondolatmenete, magasan szárnyaló allegóriái miatt nem tudta mindenki megérteni s így számos, bár kizárólag szelíd babonára adott alkalmat. (Ez utóbbiakat l. *Chasidizmus* és *Babonák*.) Mint minden népnél a világon, a zsidóknál is lehetett, bár aránytalanul szelidebb formában a mágia, angelológia, demonológia, exorcizmus, sorsvetés, nekromancia és bibliomancia, de a káros tudatlanságon és fanatizmuson kívül másnemű ve-

szélyt (emberélet stb.) sohasem okozott sem a K., sem általában a zsidó babona, mely utóbbi csak az Észak-Kelet ghettoinak évszázados nyomorában születhetett meg. Az is kétségtelen, hogy sok helyen a K. a Talmud és más studiumok elhanyagolására vezetett, bár nem mindenhol, sőt, hogy a K. határozottan talmudellenes, mert elveti a formalizmust. Ez utóbbit azonban a modern tudomány éppen úgy a K. érdemei közé számítja, mint azt, hogy gátat vetett az aristotelianizmusnak is a maga idején.

S. R.

Irodalom. J. Broydée, K.-h (Jew. Enc. 1904); Kecskeméti L., Egy zsidó vallás van-e, több-e?; S. D. Luzzato, Vieuoch ha-K.; Moses Korduro, Pardes Rimomim; Luria, Derusim és Ec chajim; Stern J., a Ben Chananja I–IV. évfolyamában. A. Frank, Ia K. (Paris 1843) u. a. németül A. Jellinek fordításában (Leipzig 1844); A. Jellinek, Moses de Leon und sein Verhältnis zum Zohar (Leipzig 1849); Steinschneider, Jewish Literature (§ XIII.); Jost, Geschichte des Judentums und seiner Sekten (II–III.); Ginsburg, The K.-h (London 1865); Hamburger, Realencyclopädie zur Bibel u. Talmud; Rappaport, Kerem Chemed I.; Grätz, Geschichte der Juden VII.; Bacher Vilmos, L'exégèse Biblique dans le Zohar (Revue des Études Juifs XXII.); u. a., Jewish Quart. Rew. III.; Karppe, Études sur les origines du Zohar (Paris 1891); Isaac Mayer, K.-h (Philadelphia 1888); Flugel, Philosophy and K.-h (Baltimore 1902); H. Beer, Historische Daten in den Zohar (Monatschrift V.); Duschak, Platonische Mythe in den Zohar (Orient X.); Landauer, Zohar (Orient VI.).

Kabold (Kobersdorf, A.), kisközség Sopron vm. Már a XVI. sz. elején is laktak ott zsidók. Köztük sokan a Sopronból 1526., Stájerországból 1496. és Alsó-Ausztriából 1670. kiűzött zsidók közül. Azóta szakadatlanul és zavartalanul lakhattak ottan báró Weissprach János, gróf Kéry, gróf Nádasdy Ferenc és a herceg Esterházyak védelme alatt. A múlt század közepe táján a zsidó lakosság 939 lélekből állott. (V. ö. *Fényes Elek*, «Magyarország geogr. szótára s. v.») Sokan mint házalók kiskereskedést űztek a szomszédos ausztriai tartományban Rabbijai közt a legnevezetesebb Abraham Zwebner, ki 1868/9. mint zsidókongresszusi képviselő sokat, de hiába fáradozott az orthodox és neológ pártok közti békéltetéssel és emiatti bánatában 1872. kivándorolt Palesztinába, ahol 1876. meghalt.

M. B.

Kábóló, (kabbala). *Hagyomány.* Régen a Biblia prófétai és szentirati részét jelentette, később a misztikus tanok megjelölésére alkalmazták. A nyelvfejlődés során más jelentést is kapott és ma azt az okmányt is, amely a metszöt állatvágásra képesíti, K.-nak mondják.

Kabólosz sabbósz (h.). A szombat fogadása, a péntekesti istentisztelettel. Ennek legnépszerűbb része Sélomó ben Móse ha-Lévi Alkabe XIV. sz.-beli költő költeménye, a *Lechó dódi*, amelyet Zsoltárok előznek meg (l. *Lechó dódi*). Legfontosabb része azonban a *mizmor sir lejom ha-sabbósz* (szombat napjára való ének) c. Zsoltár, mert a szombat tulajdonképpen ennek elmondása után kezdődik. A szombat szentségét biztosító törvények már ekkor érvényesek a teljes munkaszünetre vonatkozóan is. Az istentisztelet záradékaul bor fölött elmondott áldással (*Kiddus*, l. o.) megszentelik a szombatot és ezután már csak a szokásos befejező imák következnek. A zsinagógából való távozáskor a gyülekezet tagjai kölcsönösen üdvözlik egymást (l. *Köszöntés*). A hazaérkező családapa elénekli Böles Salamon hí-

res asszony-apoteózisát (*Ésesz-chajl*) az ünnep szentségével egyező családi szentség kifejezésé-ként, azután az előírt formulával megáldja feleségét, gyermekeit és a háztartás egyéb tagjait, külön-külön mindegyiket, majd a kiddus (l. o.) következik. Ha ezt a szertartást bor fölött végzik, akkor megelőzi a kézmosdatást, ha pedig a kalács fölött, akkor azt a közöblítés előzi meg. A kalácsnak benedíció kíséretében való megszegése (*Móci*, l. o.) után a péntekesti vacsorához ülnek, amely még a szegénynél is ünnepélyesebb, mint egyébkor. Az asztali áldás előtt (l. *Bencsolás*) vallásos tartalmú énekeket és Zsoltárokat énekelnek.

F. D.

Kabos, 1. *Armin*, közgazdász és publicista, szül. Nagyváradon 1866 okt. 21. 1891–99-ig Zentán laptulajdonos és szerkesztő volt, 1909 óta Temesváron él, ahol élénk közéleti tevékenységet fejt ki. Sok közgazdasági pénzügyi és társadalmi cikket írt. A temesvári kereskedők egyesületét 1919. újjászervezte és Románia legszámtöbb ilyen irányú testületévé fejlesztette. Sz. I.

2. *K. Bertalan*, *K. Ede* testvérbátyja, hírlapíró, szül. Szatmáron 1862. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után a hírlapírói pályára lépett. 1896-ban a Pesti Napló segédszerkesztője volt. Később több más fővárosi lap szerkesztőségében dolgozott, főképpen mint politikai és parlamenti tudósító. Jelenleg a Pester Lloyd munkatársa és több szaklap szerkesztője. Szatirikus novellákat is írt.

Sz. G.

3. *K. Ede*, író és hírlapíró, szül. Nagykárolyban 1864., megh. Abbáziában 1923. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karára iratkozott be. Csakhamar azonban hírlapíró lett és előbb az Egyetértésnek, majd a Pesti Naplónak, Mikszáth Kálmán Országos Hírlapjának és a Budapesti Naplónak volt egyéni stílusú, éleselméjű vezércikk- és tárcáiírója. Később a Budapesti Napló szerkesztője volt és különösen az új modern magyar irodalom érdekében folytatott nagy-sikerű harcot. 1913-ban megalapította és 1919-ig szerkesztette az Érdekes Ujság c. képes hetilapot, ugyanakkor pedig a Pesti Hírlap vezércikkírója is volt. A Petőfi Társaság 1902. tagjai közé választotta. Élete végén Bécsben élt. Elbeszélései és regényei a magyar naturalizmus legjava munkái közé tartoznak. Művei közül, amelyek összegyűjtve is megjelentek, a legkiemelkedőbbek: *Az elzüllöttek*; *Vásár*; *Harakiri*; *Koldusok*; *Fehér éjszakák*; *Por*; *Vándorok*; *A csengeri kalapok*; *A verebek*; *Két halott regénye*; *Akác-virág*; *Az eleven kulcs*; *A szobor özvegye*; *Mária látoqatói*; *Szivárvány*; *IV. Péter asszonyai*; *Az ékszeresek*; *A Rubin-gyár*; *Egy óra története*. A színpadnak is dolgozott kisebb sikerrel. Több regényében és novellájában zsidó környezetet fest természetű színekkel és jellegzetes zsidó alakokat szerepeltet a fővárosi és vidéki kispolgárság köréből.

Sz. G.

4. *K. Gyula*, színész, szül. 1888. Budapesten. Rövid hivatalnokoskodás után színész lett. Előbb vidéki színházakban, majd a Király Színházban működött a háború kitöréséig. Végigszolgált három frontot, többször meg is sebesült. Igazi sike-

reit 1920 óta aratta. Játékának eszközei egyszerűek, de hatásosak.

Kácsér Romulus, hírlapíró, szül. Csákován 1863. Miután elvégezte egyetemi tanulmányait, 1888. hírlapíró lett Temesvárott. 1912-ben Budapestre költözött és a Budapesti Tagblatt, Neues Politisches Volksblatt, Pester Lloyd belső munkatársa volt. Önálló művei: *Temesvár emberbaráti intézményei*; *Temesvár in 1902*, *Licht und Schatten*; *Das politische Wahlrecht der Frauen*.

Kaczander Gyula, olasz egyetemi orvos-tanár, szül. Miskolcon 1851., megh. Camerinóban (Olaszország) 1924. Wienben tanult, majd Páduában egyetemi tanársegéd lett, innen hívták meg Camerinóba rendes tanárnak. Tudományos kutatásait német orvosi lapokban tette közzé, különösen a Virchow-Archivban. A háború kitörésekor kénytelen volt hazajönni, itt nem kapott katedrát. A háború után az olaszok visszahívták s ott tanított haláláig.

T. Sz.

Kaczér Illés, író és újságíró, szül. Szatmárott 1877. Korán hírlapíró lett és előbb vidéki, majd fővárosi lapoknak dolgozott. Hosszabb ideig A Nap cikkírója volt. A világháború után bécsi, csehszlovákiai és erdélyi magyar lapok szerkesztője és munkatársa volt. Novelláiban markáns színekkel fest bibliai alakokat és nem közönséges megjelenítő erővel kelt életre ótestamentumi hangulatokat. Regényei: *Khafrit*; *A király aludni akar*; *A fekete kakas*; *Ezüst fuvola*; *Sárkányölő*; *A vak ember tükre*; *Jancsi*; *Zsuzsanna és a vének*; *Az álomtelepes*. Írt több színdarabot is. A szatmári színházban adták elő *Tűz* c. verses vígjátékát, a kolozsvári Nemzeti Színházban *Megjött a Messiás* c. drámáját és *Gólem ember akar lenni* c. «drámai szimbolumát», Pozsonyban pedig *Sziámi ikrek* c. burleszkjét. Most Berlinben él és az ott megjelenő lapoknak kedvelt novelláirója.

Sz. G.

Kádár, 1. Béla, festő, szül. Budapesten. 1877. Művészeti tanulmányait Budapesten és Münchenben folytatta, hosszabb ideig tartózkodott külföldön, ahol sikeres kiállításokat is rendezett. Megnyerte a szolnoki Kohnér Adolf-díjat és a Művészház Nemes Marcel díját. A Magyar Színház mennyezetfreskóját ő festette. Újabb művein az orosz-német expresszionizmus hatása érezhető, de új színeket hozott magyaros motívumaival. Újképeivel komoly sikereket ért el Németországban és Északamerikában.

K—r. A.

2. **K. Imre**, újságíró, szül. Komáromban 1894. jan. 12. Az Erdélyi Szépművéses Céh egyik alapítója. Hét román színdarabot és sok román verset fordított. Főműve: *Nászrepülés* (regény). Főszerkesztője a Mai Világ c. kolozsvári napilapnak.

Sz. I.

Kadelburg, 1. Gusztáv, német vígjátékíró, szül. Budapesten 1851. júl. 26., megh. Berlinben 1925. Magyarországból korán elkerült Németországba. Több német színtársulatnál működött, főleg Berlinben és Bécsben. Legutóbb a berlini Deutsches Theater kötelékébe tartozott. Már színész korában rendkívül termékeny vígjáték- és bohózatíró volt. Darabjait többnyire társszerzőkkel írta, leggyakrabban Blumenthal Oszkárral és Schönthan Ferencsel. Sem önmagával, sem hallgatóságával szemben nem támasztott különös igényeket, merőben a közönség legszélesebb rétegeinek mulattatására törekedett. Blumenthallal együtt írt *Im weissen Rössl* c. nem nagy igényű, de ötletes bohózata a legnagyobb német színpadi sikerek egyike volt. Magyar nyelven színrekerültek többek közt: *Az aranykakas*; *Mozgó fényképek*; *A aranypatkó*; *A nap hőse*; *A sötét pont*.

Sz. G.

2. **K. Henrik**, színész, **K. Gusztáv** testvére, szül. Budapesten 1856 febr. 24-én. Kiváló színész. A bécsi Volkstheaternek sok év óta rendezője.

Kadima. Zsidó könyvkiadóvállalat Erdélyben. A Kolozsváron (Cluj R.) megjelenő Új Kelet zsidó politikai napilap egyik mellékvállalata. Csak zsidótárgyú könyveket ad ki és eddig már számos értékes munkát jelentetett meg. Első vezetője Sas László író volt.

Kadis, a leggyakrabban mondott imák egyike. Műfaját tekintve himnusz ez, mely Isten dicsőségét hirdeti és fohász a messiási idő elérékéért. Több részből áll, nevezetesen: 1. *jiszgadál* kezdetű (magy.: mondassék nagynak) ez arameus szövegű; 2. *jiszborach* kezdetű (magy.: áldassék), ez is arameus szövegű; 3. a függelékek, a) *jéhé sélómó* (magy.: legyen béke) arameus szövegű, b) *ósze sólóm* (magy.: békét szerző) héber szövegű. Vannak változások és betoldások is. A kadis tulajdonképpen befejező ima és a teljes ima vagy annak egy-egy része végén, Tóraolvasás (l. o.) vagy tanulás után mondják. A K. az árvák imája is. Csak gyülekezetben, azaz tíz felnőtt férfi jelenlétében mondható, a szakaszok végén a község respondeál. Az ima nyelve és tartalma régi eredetre vall. Fajai a következők: 1. *Félkadis* (*Cháci K.*), mely csak a két főrészt foglalja magában (jiszgadál, jiszborach). Kisebbségek végén mondja az előimádkozó. A szombat és jom-kippur (l. o.) délutáni tóraolvasás után elmarad a K. 2. *Egész K.* (*K. solém* vagy *Tiszkábél*), mely a két főrészen kívül a következő függeléket is magában foglalja: *Tiszkábél* (magy.: fogadtassék el), *jéhé sélómó*, *ósie sólóm*. Gyászházban és tiszta beovkor (l. o.) az első függelék elmarad. Ezt az imát a téflők után mondják. 3. Tanulás után mondandó K. (*K. dirabonon*). Talmudi előadások után mondják, sok helyütt az istentisztelet menetébe beiktatva a korbonosz (l. o.), báme mádlikin (l. o.), pitum haktóresz szakaszok után. A két főrész után következik az *al rabonon* (magy.: a rabbikért) kezdetű szakasz, melyben Izrael tanítóért és azoknak tanítványaiért, megélhetésükért imádkoznak. 4. *Árvák kadisa* (*Kadis jószóm*), melynek szövege az egész kadiséval azonos, csupán az első függelék (*Tiszkábél*) hiányzik. Az árvák mondják ezt az imát elhalt szülők után a gyászév első tizenegy hónapjában, sirkoálítás és évforduló alkalmával. A temetés alkalmával az elhalt szülők flúgyermekei, ha a temetés oly napra esett, melyen tachanunt (l. o.) mondanak, hosszabb szövegű kadist recitálnak, melyben a feltámadásról is van szó. Nem ilyen napon a szokott szöveget mondják.

F. D.

Kadosa, 1. Marcel, ügyvéd és újságíró, szül. Halason 1874. A budapesti egyetemen jogi dok-

tori és ügyvédi diplomát szerzett, azután szülővárosában, majd a fővárosban lett ügyvéd, egyszerűsmind a választójogért küzdő demokrata tábor agilis tagja. Vázsonyival együtt szerkesztette az Új Század c. folyóiratot, majd a A Nép, később Láncai Jenő (l. o.) társaságában a Szociálpolitikai Szemle c. folyóiratokat. *Blanka* c. egy verskötetet is írt, *A kupica bolondjai* c. pedig regényt. Szociológiai és politikai tanulmányai több folyóiratban és a Világ, továbbá a Magyar Hírlap hasábjain jelennek meg. S. R.

2. *K. Pál*, zeneszerző, szül. Léván 1903 szept. 6. A Zeneművészeti Főiskola elvégzése után a Fodor-iskola tanára lett. A magyar «ötök» csoportjának egyik komponistája. Több szerzeménye (szvit, hegedűszóló, szonáta) jelent meg Budapesten. K. K.

Kaf, a héber alphabetum tizenegyedik betűje. Hangzó értéke: k (nálunk pontozatlan alakját ch-nak ejtik), tehát torokhang. Számértéke: húsz. Neve tenyeret jelent, alakja üres keznek felel meg. A szó végén a betűnek elnyújtott formája van.

Kagál. A Kahal (hitközség) oroszos kiejtése. Ezén a néven emlegette Istóczy azt az állítólagos zsidó szövetkezést, mely titkos és eszközeiben nem válogatós aknamunkával a zsidóság világralmának kiépítésén fáradozik. Tréfából így nevezte magát az az írói társaság is, melynek tagjai Ágai Adolf Borsszem Jankójának fiatal munkatársai voltak (Kozma Andor, Ambrus Zoltán, Székely Ferenc stb.). Zs. J.

Kahán, 1. *Chaim Arje*, rabbi, szül. Máramarosszigeten 1830., megh. u. o. 1917. 1854 óta a máramarosszigeti hitközség alrabbija volt. *Divré Geonim* c. műve a talmudtudósok körében világhírű. T. I.

2. *K. Juda Léb*, máramarosszigeti rabbi a XVIII. sz. végén. Előbb Nagyszőlősen működött. Két műve maradt fenn *Kunterosz Haszfekosz* (Lemberg 1788) és *Terumasz Hakeri* (Pozsony 1858) címen.

3. *K. Nison*, ügyvéd, szül. Lembergben 1883 okt. 25. Még mint gimnázista megalakította Besztercén a még ma is meglevő Ivria ifjúsági egyesületet. 1903-ban többekkel együtt megalapította a Makkabea (l. o.) cionista diákegyesületet. A Magyar Cionista Szövetségnek kezdettől fogva egyik legtevékenyebb vezető egyénisége. Évtizedes fáradozások után kieszközölte, hogy a belügyminiszter 1927. jóváhagyta a szövetség alapszabályait. V. A.

Kain, 1. *Albert*, Debrecen városának tiszteletbeli főorvosa, egészségügyi tanácsos, szül. 1812., megh. Debrecenben 1882. Cikkei a szakajtóban, latinnyelvű orvosi szakmunkája 1836. jelent meg Pesten.

2. *K. Dávid*, orvos és hírlapíró, *K. Albert* öccse, szül. Debrecenben 1821., megh. Budapesten 1890. A szabadságharcban mint honvédorvos vett részt. 1850-ben Kassára költözött, ahol a hitközségnek 20 éven át elnöke volt. Megalapította a kassai zsidóiskolát. Közeleti működéséért Ferenc József-rend lovagkeresztjét kapta. Ő volt Tompa Mihály orvosa. Megalapította az Abauj-Torna megyei orvosok és gyógyszerészek egyesületét is

és annak elnöke lett. Cikkei a szakajtóban jelentek meg. T. Zs.

Kaiser Alois, kántor és komponista, szül. Szobotistban, 1840 nov. 10. Bécsben tanult és kitűnő kiképzésben volt része. A Zenekonzeratórium elvégzése után Fünfhausban, majd Prágában a Neusynagoge főkántora lett. 1866-ban Amerikába költözött, ahol az Óhév Sólom tekintélyes baltimorei hitközség kántora s egyszerűsmind az Amerikai Kántorok Egyesületének elnöke. Liturgiai énekkompozícióit *Zimrák Jah* c. (1871—86) 4 kötetben adta ki. S. R.

Kal (h.). Könnyű. A nyelvhasználat a vallás-talan, formákat nem tartó ember jelölésére használja.

Kalir Eleazar, rabbi, szül. Kismartonban 1741., megh. Kölnben 1802. Nagyatyjánál, R. Méir Ásnál (l. o.) nevelkedett. 1768-ban választották meg Rohoncon rabbinak. Itt nagy és igen látogatott iskolát nyitott. 1778-ig működött Rohoncon. Innen került Visnitzbe, ugyanekkor választották meg Boskovitzba is, de a meghívást nem fogadta el. Végül Kölnbe került, közben Óbuda is meghívta papjának. Művei: *Kosznosz Ór* (Fürth 1768); *Ór Chódos* (Frankfurt a. Oder), ez utóbbi a legelterjedtebb munkája és *Chavosz Jóir* (Prag 1792), továbbá a *Chéker Hálóchó* (Wien 1838). Korának egyik legkiválóbb talmudtudósa volt. S. R.

Kalisch Izsák, stomfai rabbi a XVIII. sz.-ban A híres Eibenschütz Jonathán tanítványa és elveinek harcosa. 1766-tól kezdve Teplicen, később az akkor igen jelentékeny stomfai hitközségben működött. Ajánló bevezetést írt Sidlovi Elia Áteresz *Elijah* c. művéhez.

Kalocsa, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskén vm. 11,738 lak. A (kongresszusi) zsidó hitközség 163 családban 504 lelket számlál (1910-ben 593). Foglalkozás szerint: 4 nagykereskedő, 82 kereskedő, 27 iparos, 12 ügyvéd, 5 orvos, 16 magántisztviselő, 36 magánzó, 1 köztisztviselő, 1 tanító. 5 közadakozásból él. A város két legjelentősebb pénzintézetét zsidók alapították; a Közgazdasági Bankot; néhai Szántó Lajos ügyvéd, a Kereskedelmi és gazdasági bank r.-t.-ot: Schönwald József orvos, Hahn Béla ügyvéd és Kelemen Sándor. Fontosabb intézményei az 1842. létesített és 1853-ig négy osztályúvá kifejlesztett elemi iskolája az 1855. alapított Chevra Kadisa és a Krajcár-egylet. Évi költségvetése a szükséghez képest 16 és 17,000 P. között váltakozik. A hitközség, mint az alföldi hitközségek általában a mult század negyvenes éveinek elején fejlődött kulturális közösséggé. 1886-ig 17 községre terjedt ki egyházi hatósága, de az anyakönyvi kerületek rendezése alkalmából, 1886. a távolabb fekvő 8 községet elvesztette. Ezeknek egy részét Kiskőröshöz, másik részét Dunapatajhoz csatolták. A zsidóknak K.-n való első megtelepedése 1833-ra esik. Azelőtt nem laktak itt zsidók, mert a város, mint az érsekség úri joga alá tartozó helység, nem engedte meg a zsidóknak a megtelepedést. Csak nappali ott-tartózkodásukat tűrte meg és csak akkor bonyolíthatták le erősen megszorított üzleteiket. Állandó lakóhelyük a szomszédos Bácsa volt

és más közeli község, ahol tömegesebben éltek. A szabadságharc után már K. sem zárkózott el a zsidók elől és ezek meg is kezdték az ide való költözködést. 1853-ban már 27 család élt 139 lélekkel az érseki városban. Céltudatos szervezkedésükre vall, hogy már ekkor rabbijuk volt, a nagy talmudtudásáról híres Wolf József (szül. Pakson 1814., megh. K.-n 1892. Hátrahagyott értékes kézíratait Wolf Ignác K.-n és unokája: Héber Bernát Budapesten őrzik) és iskolát is létesítettek, amelyben a magyar oktatást 1870. honosították meg. Ez az erőteljes fejlődés alig kétosztendei munka eredménye. 1851 dec. 8. a Szeremle és Harta között fekvő dunamelléki hitközségi szervezetek Bátyán nagygyűlést tartanak, melyen Reich Márton, Stern Salamon, Fürst Lipót, Schwarz Simon, Fischl Pülöp és Wolf József kezdeményezésére, K. székhellyel hitközséggé egyesülnek. Első rabbijául a már említett Wolf Józsefet választják meg. Az első ismert elnökük Stern Selig. Ez időben Bátyán 40 zsidó lélek élt 13 gyermekkel, Dusnokon 28 lélek 8 gyermekkel, Fajszon 25 lélek 2 gyermekkel, Miskén 41 lélek 11 gyermekkel, Hajóson 50 lélek 7 gyermekkel, Nemesnádudvaron 18 lélek 3 gyermekkel, Császártöltésen 24 lélek 6 gyermekkel, Foktón 15 lélek 3 gyermekkel, Uszódon 20 lélek 4 gyermekkel, Dunaszentbenedeken 11 lélek 2 gyermekkel, Géderlakon 16 lélek 1 gyermekkel. Alig tízéves fennállása után, 1861. a hitközség tagjainak megadóztatásával és önkéntesen felajánlott hozzájárulásával díszes templomot építtet Kocka Ferdinánd műszaki vállalkozó tervei szerint. 1872-ben a K.-i zsidók egy töredéke elvált az anyahitközségtől és külön orthodox hitközséget létesített, de ez rövid pár évi fennállás után, anyagi erők hiányában megszűnt és ismét egyesült az anyahitközséggel. Később az általános gazdasági fellendülés alatt a hitközség is megerősödött, úgyannyira, hogy 1885. egy három tantermű iskolát épít, amelyben ezidőtájt 4 tanerő működik és 120 fiú- és leánynövendék nyer benne oktatást. A fejlődésnek ez után következő korszaka egészen a világháborúig tartott és ez idő alatt semmi sem zavarta hitéleti és kulturális feladatainak teljesítésében. 1892-ben negyven évi működés után meghalt első rabbija, de hitéletének biztosítása végett még ugyanebben az évben új rabbist választ, a még most is működő Schwelb Mór, aki a teljesen megmagyarosodott hitközség zsinagógájába bevezette a magyar hitszónoklatot. A világháború és a velejáró forradalmak megállították a hitközség fejlődését, elértéktelemtettek régi alapítványait s a bekövetkezett gazdasági viszonyok létalapjaiban támadtak meg a hitközséget. Az anyaegyház 123 és a leányegyházak 50 tagja vett részt a világháborúban, 24 hősi halált halt a különböző frontokon, 5 pedig a forradalom és a diktatúrának az áldozata lett. A négyosztendős Fischer Magdolnát 1918 nov. havában lelőtték. Schwarz József kereskedőt és Grosz Vilmost 1919 júl. 23. útközben leütötték; Elkán Lajost és Kálmán Józsefet 1919 júl. 23. felakasztották. A vérvesztéség elerőtlenítette a hitközséget, úgy, hogy ma már

csak 14 tanuló jár nagy áldozattal fentartott iskolájába. A hitközség élén állanak: Hahn Béla ügyvéd, elnök, Wolf Ignác magánzó, al-elnök, Kelemen Sándor orvos, pénztáros, Spitzer Lipót és Hahn Sándor gabbajok, Baumgarten József magánzó, gondnok, továbbá: Goitein Zoltán, Neuwirth I. Jenő, Schwarz Aladár, Szepesi Kálmán, Kutzer Ernő, Román József, Sebők Mihály, Német Mór előjárók.

Kallina Mór, építész, szül. Gross-Bitteschben (Ausztria) 1844., megh. Budapesten 1913. Bár nem Magyarországon született, mégis azok közé tartozott, akik a múlt század 70-es éveiben a fejlődni kezdő főváros képének művészi kialakulásánál tevékeny részt vettek. Építészeti tanulmányait a prágai német műegyetemen végezte. 1870-ben a Pesti Izr. Hitközség Otto Wagner a Rombach-utcai zsinagóga tervezésével bízta meg és a terv kidolgozásánál K. segédkezett neki, majd az építkezés kivitelének vezetője lett és részleteit is ő tervezte. Így került Budapestre, ahol meg is telepedett. Nemsokára Horváth püspöknek, a Kerkápolyi-, Ráth-, Mocsonyi-, gróf Bissingen-, gróf Bethlen-, gróf Bánffy-, báró Baich-családok építészé lett. Az új Országházra kiírt pályázaton együtt vett részt Otto Wagnerrel és Steindl, valamint Hauszmann mellett, a három első díj egyikét nyerte el. Első munkái közé tartozott a Múzeum mögött levő Nemzeti Lovarda és a Szentkirályi-utcai Tornacsarnok épülete, majd a Várbeli kis evangélikus templom (1896) és a Kerepesi-temetőben levő Thalmeyersírbolt. Egyik legtekintélyesebb épülete a honvédelmi minisztérium palotája Budán és a Disztéren épült honvéd főparancsnokság palotája ugyanott. Épületeit a tiszta ízlésre valló reneszánsz-stílus jellemzi.

F. B.

Kallós, 1. Bertalan, ny. h. államtitkár, szül. Budán 1869 dec. 16. A budapesti József műegyetem elvégzése után gépészmérnök lett s előbb a Máv.-nál, majd az iparfelügyelőségénél működött, ahonnan a kereskedelmi minisztérium iparfejlesztési szakosztályába rendelték be, amelynek a háború alatt a főnöke volt. Az összeomlás-kor a külügyminisztérium közgazdasági osztályának főnöke lett. A kommun alatt elmozdították állásából, a kommun után mint h. államtitkár nyugdíjba ment. Számos nemzetközi tárgyaláson részt vett s tagja volt a bukaresti békedelegációnak. Több magas kitüntetésben részesült. Műszaki és közgazdasági szaklapokban jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki. Nyugdíjaztatása óta a hazai textilipar irányításában vesz részt s egyik megalapítója a magyar textilipari szakiskolának.

V. A.

2. K. Ede*, szobrász, szül. Hódmezővásárhelyen 1866. Budapesten az iparművészeti iskolán és Párisban tanult. Az első magyar naturalista impresszionista szobrászok közé tartozik. Budapesten 1891. állított ki először, de föltűnést naturalista egyszerűségű *Dávid szobrával* keltett (1892). Egész sor díjat nyert a különböző szoborpályázatokon. Számos kiváló nyilvános emlékszobrot alkotott: Gyulán Erkel Ferenc (1896); Nagykárolyban Kölcsey Ferenc (1897); Palánkán Szent István király (1897); Nyíregyházán Besse-

neyi György (1899) szobrait. Legjobb alkotásai: Irányi Dániel mellszobra Budapesten (1904); a makói és vásárhelyi Kossuth-szobor, valamint a Teles-csel együtt alkotott Vörösmarty szobor Budapesten (1908). Sok eredeti elgondolású sírkövet is tervezett. A marosvásárhelyi kulturpalota plasztikai díseit is ő alkotta. Jellegzetes arcképszobrokat: (Prohászka Ottokár püspök [1913], Fedák Sári) és néhány plakettet is készített. Vörösmarty szobraért 1908. Telcs szobrászszal és Márkus Géza építészszel együtt a király a Ferenc József-renddel tüntette ki. F. B.

3. **K. Ede***, tanár, klasszika-filológus, szül. Budapesten 1882 júl. 22. Itt szerezte tanári képesítését. 1911-ben a tisztviselőtelepi, később a Szt. István főgimnázium tanára lett. 1910 óta tagja a Magy. Tud. Akadémia klasszika-filológiai bizottságának. Számos jeles tanulmánya jelent meg filológiai és társadalomtudományi folyóiratokban a klasszika-filológia és ókori vallástörténet köréből. Önállóan megjelent munkái: *Homerosz és Archilochosz* (1904); *Megjegyzések és exkurzusok Archilochoszhoz* (1911); *Görög mitológia* (1923), a legmodernebb enémű munka magyar nyelven. *Görög élet és műveltség* (1924); *Verborgenes Wissen* (1924); *Regélnek a múzsák* (hellén regék, 1925). S. R.

4. **K. János***, szerkesztő, szül. Budapesten 1891. A gimnázium elvégzése után újságíró lett, a Pesti Naplónál előbb társadalmi riportokat írt, majd 1916-ig a közgazdasági rovatot vezette. Az Újsághoz került, közben megalapította a Magyar Tőzsde hetilapot, 1920. pedig megindította a Pesti Tőzsdét.

Kallus Lajosné, szül. Munkácsen 1870. Az erdélyi cionista mozgalom első női vezető tagja. Értékes munkásságot fejt ki a besztercei zsidó közéletben, különösen a jótékonyosság terén. Az országrészi cionista évi konferenciákon nyolc éven át delegátus volt. Sz. I.

Kálmán, rabbi. Sopronban élt 1450 előtt és hittudománnyal foglalkozott.

Kálmán, 1. Henrik, bankigazgató, szül. Budapesten 1881 dec. 31. Iskolái elvégzése után a Magyar Kereskedelmi R. T. kötelékébe lépett. Fokozatosan haladt előre, főkönyvelő, osztályvezető és igazgató lett, majd 1920. az Angol-Magyar Bankká átalakult részvénytársaság ügyvezető igazgatójává nevezte ki. Mint a közgazdasági élet egyik kiválóságát kormányfőtanácsossá nevezték ki. V. A.

2. **K. Imre**, zeneszerző, szül. Siófokon 1882 okt. 24. Az Orsz. Zeneakadémián tanult, mint Köszler növendéke, egyszersmind az egyetem jogi fakultását is elvégezte, majd zenekritikusa lett a Pesti Naplónál. Kompozícióival, főleg operettjeivel nagy sikereket ért el, nemcsak Magyarországon, hanem az egész világon. Világhírét a *Tatárjárás* c. operettel alapította meg (1908). Egyéb zeneművei: *Endre és Johanna* (szimfonikus költemény, 1905); *A pereszlenyi juss* (zenés vígjáték, 1906); *Húsz műdal* (1906); *Az Obsitos* (operett, 1911); *A cigányprimás* (u. a. 1912); *A kis király* (1912); *Zsuzsi kisasszony* (u. a. 1915); *Csárdáskirályné* (1916), (ez K. legnagyobb sikerű operettje a *Tatárjárás*

mellett s az egész világot bejárta). Továbbá: *Farsang tündére* (1919); *A hollandi menyecske* (1921); *A bajadér* (1922); *Marica grófnő* (1924); *Cirkuszhercegnő* (1926) és *Csikagói hercegnő* (1927). S. R.

3. **K. Jenő Ákos***, hírlapíró és zenekritikusa, szül. Veszprémben 1883. Tanulmányainak elvégzése után hírlapíró, 1908. a Pesti Napló zenekritikusa lett. Az aktuális zenei kérdésekről több tanulmányt írt.

4. **K. Jenő**, író és újságíró, szül. 1888. Verseket, novellákat és kabaré-tréfákat írt. Napilapokban és hetilapokban humoros karcolatokat közöl, melyek friss ötletességükkel hatnak. A Színházi Élet munkatársa és filmdramaturg.

5. **K. József**, író, szül. 1889. Az Együtt szocialista kultúrszemle szerkesztője. Cikkei és recenziói az Együtt-ben jelennek meg.

6. **K. Miksa**, tanár és társadalomtudományi író, szül. Pagyerócon (Nyitra vm.) 1861. Művei: *A magyar jobbágy viszonya a földesúrhoz és államhoz 1514—1600* (Budapest 1887); *Az idegen nyelvtanítás reformja* (1894).

7. **K. Oszkár**, operaénekes, szül. Kis-Szentpéteren 1890. Középiskoláit Lugoson járta, majd a Zeneakadémián és Münchenben tanult. 1913-ban a M. Kir. Operaház tagja lett és énekelte csaknem az összes basszus szerepeket. 1927-ben a berlini állami Operaház tagjául hívták meg s emellett nagy sikerrel vendégszerepelt Spanyolországban is. S. R.

8. **K. Ödön**, rabbi, szül. Kunszentmártonban 1886 okt. 26. 1906—1911-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke, közben egy évig a breslaui jüdisch-theologisches Seminar hallgatója volt. 1910-ben avatták bölesészdoktorrá Budapesten, 1912. pedig rabbivá. Előbb jászberényi rabbi volt. Tíz évi működés után 1921. Jászberényből Kőbányára került, ahol ma is a hitélet élén áll. Szerkeszti a kőbányai izraelita hitközség Értesítőjét. Az Országos Rabbiegyesület jegyzője. Művei: *Jó könyve a középkor magyarázatában* (Budapest, 1910); *A zsidók letelepülése a Jászságban* (Budapest, 1916); *József nádor megvédi a jászági zsidókat* (Budapest, 1916); *Egy zsidó tanító 25 éves munkája* (Budapest, 1914). Cikkei az Imit Évkönyveiben, a Századokban, az Egyetemes Philologiai Közlönyben, a Talmud Könyveiben, a Magyar Zsidó Almanachban, a Múlt és Jövőben, az Egyenlőségben, a Blau Emlékkönyvben, a Magyar Zsinagógában, a Zsidó Évkönyvben jelentek meg. F. D.

9. **K. Ödön**, ügyvéd és bankigazgató, szül. Gyöngyösön 1869. Iskoláit Gyöngyösön, Besztercebányán és Budapesten végezte. Az ügyvédi vizsga letétele után Újpesten telepedett le és csakhamar bekapcsolódott a hitközségi életbe. 26 év óta előjárója, 9 év óta elnöke a hitközségnek. Mint városi képviselő és megyebizottsági tag a városi és megyei életben is tevékenykedik és részt vesz a jótékony célú és emberbaráti egyesületek minden mozgalmában. Az egyetemes zsidóság érdekében is jelentékeny munkásságot fejtett ki. Tagja volt az amerikai Joint segítő bizottságnak, az Országos Iroda vezetésére alakított kuratóriumnak és elnöke a Mezey Ferenc

emlékbizottságnak. A VI. — izr. községkerületben tekintélyes szerepe van. Neje: *Schwarcz Riza*, az Újpesti Izr. Nőegylet jótékonyágáról ismert elnöke.

Kálmán király rendelete. Az 1101. és 1102. egybehívott országgyűlés hozta és az izmaelitákra igen szigorú végzéseket tartalmazott. Ez a rendelet bizonyos vonatkozásban kitér a zsidókra is és kimondja, hogy földbirtokot vásárolhatnak és szerezhetnek, de ők maguk csak püspöki székhelyen lakhatnak. A rendeletnek ezzel a pontjával nyilván a dézsmafizetés könnyebb ellenőrzését akarták biztosítani. Ezt a rendszabályt azonban egész terjedelmében valószínűleg sohasem léptették életbe és hamarosan el is feledtek, olyannyira, hogy éppen a püspöki városokban, mint például Kalocsán, Bácsban, Veszprémben és Egerben a Kálmán utáni századokban nem voltak zsidó községek. V. ö. *Kohn Samuél* «A zsidók története Magyarországon». U. L.

Kálmán zsidótörvénye. Az első keresztet hadjárat után bekövetkezett nagymérvű zsidó bevándorlás idézte elő ezt a törvényt. Cseh, morva és osztrák zsidók telepedtek meg az országban és ezek kereskedéssel és pénzüzletekkel foglalkoztak, aminek hatása nem maradt nyomtalanul a gazdasági életben. Kálmán kiadta a zsidótörvényt, amely hét cikkből áll és eközül hat a zsidók adás-vevési és kölcson ügyleteivel foglalkozik. Az ezekre vonatkozó rendeletekből a 2—5. cikk a zsidókra és keresztényekre egyaránt azonos és egyforma intézkedéseket tartalmaz. Csak zsidó és keresztény tanukkal bizonyíthatnak egymás ellen. Abban az esetben azonban, ha valaki lopott jószágot vásárol és az eladót nem állíthatja elő, az elbírálás a 6—7. cikkben már nem egyformán mérlegel. A keresztény vevőt ugyanis keresztény tanuk felmentik a bírság fizetése alól, míg a zsidó vevőt, akinek csak zsidó tanui vannak, a jószág árának négyszeres megfizetésére ítélik. Ez az ítélet arra a ténykörülményre támaszkodik, hogy a zsidó vevő elmulasztotta a köteles gondosságot és az áru vételekor nem gondoskodott keresztény tanuról is, amint ezt a törvény előírja. Ha tekintetbe vesszük, hogy K. szerint zsidó ellen csak keresztény nem tanuszkodhatott és így az merőben ellenkezett a kánoni joggal és más országos és városi törvényekkel, amelyek ily esetben a csak keresztény tanuzás jogesélyét elismerték, be kell látni, hogy K.-t a függetlenségre és igazságosságra való törekvés jellemzi. A törvény első cikke azonban igen nyomasztó és végzetes következményű volt a zsidóságra. Ez a cikk ugyanis kimondja, hogy zsidó nem tarthat semmiféle nemzetiségű keresztény rabszolgát. Már Szt. László alatt a szabolcsi zsinat is eltiltotta a keresztény rabszolgák tartását (l. *Szabolcsi zsinat*), de később ezt úgy értelmezték, hogy ez csak a magyar rabszolgákra vonatkozik, idegen nemzeti rabszolgákra nem. Ennélfogva a magyar zsidó földesurak és mezőgazdasággal foglalkozó más zsidók, ha földjeiket továbbra is műveltetni akarták, most már egyedül csak arra a megoldásra szorítkozhattak, hogy másoktól bérbevevették a rabszolgákat. Ez a körülmény azonban egyre job-

ban megnehezítette a zsidók helyzetét a mezőgazdálkodás területén, mert részben kilátástalanná tette azt a lehetőséget is, amit Kálmán régebben meghagyott nekik, hogy birtokokat vásárolhattak. U. L.

Kálmár József, közgazdász és lapkiadó, szül. Békésen 1874. 1910-ben az aradi Apolló mozgószínház vállalatot létesítette, amely a Bántás legnagyobb filmszínháza. 1917-ben megalapította az Aradi Hírlap c. radikális irányú napilapot és nyomdavállalatot. 1923-ban a Vulkán gőztéglagyárat alapította Aradon. D. S.

Kálnoki, 1. Henrik, hírlapíró, szül. Gyömrőn 1858. aug. 21., megh. Budapesten 1925. ápr. 4. Számos napilapnak volt belső munkatársa. Legtovább az Egyetértésnél dolgozott, mint a lap közgazdasági rovatvezetője. Alapította és szerkesztette 1899-től A Hírlap c. közgazdasági hetilapot. Résztvett a Budapesti Ujságírók Egyesületének alapításában és annak hosszú ideig pénztárosa volt. S. R.

2. K. Izor, író, K. 1. öccse, szül. Sümegen 1863. nov. 10. A budapesti műegyetem elvégzése után 1885. hírlapíró lett s előbb az Egyetértésnél dolgozott, majd a Magyar Hírlap és a Pesti Napló h. szerkesztője lett, de emellett igen sok hetilapnak és folyóiratnak volt állandó munkatársa, Verus, de főleg Vulpes álneven. Évtizedeken át a Hétnek is e néven volt, jelenleg az Ujságnak egyik főmunkatársa. Derűs és érdekes elbeszéléseiben és regényeiben szociális problémákat is feszeget. Művei: *Rossz emberek* (1894); *Apró komédiák*; *Apa és fia* (1911); *Veronkák szerencséje* (1911); *Igen Cenci* (1912); továbbá: *Az áldott lelki Márta asszony* (1917); *Klárika doktor* (1917); *Dionysios füle* (1920); *A kapitány meséi* (1919). Lefordította művésziesen Gorkij *Éjjeli menedékhelyét*. S. R.

Kalonymos ben Sábái. Rómában élő hírneves zsidó tudós volt, aki sokat utazott és 1050 körül Magyarországon is járt. Egykorú okiratok szerint a Duna balpartján az egyik községben (vagy Buda, vagy Esztergom) tartózkodott, mikor két régensburgi kereskedő érkezett oda Rusziából, vagyis Gácsországból. Az idegen zsidókat baleset érte az országúton és már csak a szombat beköszöntése után érkezhettek be a községbe. A község zsidó lakói a szombat megszegése miatt Bézs-din elé állították őket. K. mint ez ad hoc bíróság elnöke hosszabb bójtölésre és pénzbírságra ítélte az elkésett utasokat. K. úgy látta, hogy a magyar zsidók közt erősen meglazult a vallásos fegyelem és ezért ítelt olyan szigorúan. K.-nak erről a magyarországi szerepléséről fennmaradt egy 1230 táján írott római zsidó kézirat, amelynek Czidkijó ben Ábrahám ha-rofe a szerzője. K. agg korában 1070 körül Wormsba vándorolt és egykorú, vagy későbbi időkből ráncmaradt följegyzésekben több helyen a Rómából való rabbi Kalonymosnak nevezik. U. L.

Kamaraszolgák. Osztrák, illetve német jogelv alapján IV. Béla zsidótörvénye a korona tulajdonához tartozóknak, vagyis királyi K.-nak nyilvánította a zsidókat (l. *Béla zsidótörvénye*). Ez a kamaraszolgaság gyakran függött később a királyi szeszélytől, még annak el-

lenére is, hogy emiatt a királyi kincstár jelentős adók bevételeitől esett el. Albert özvegye, Erzsébet például a pozsonyi zsidók által a kincstárnak fizetendő adókat Pozsony városának ajándékozta (l. *Zsidópénz*) és hogy a várost teljesen lekötötte a maga számára, minden fennálló rendelkezés ellenére alávetette őket a városi hatóságoknak és hatályon kívül helyezte azt a kiváltságukat is, amely a zsidókat külön bíróság elé utalta. A kamaraszolgassággal járó kiváltságok, amelyek különleges bírói elbánást és a királyi kincstárnak tartozó adózást elrendelte, az idők során előbb lecsökkentek, majd megszűntek. Legelőször Nagy Lajos szüntette meg a zsidók kamaraszolgasságát, mikor kiűzte őket az országból (l. *Kiűzetés*). A városok hatalomrajutása idején már a városi hatóságok jogkörébe kerültek. Zsigmond király pedig egyszerűen átengedte némi főúrnak azt a jogot, amely eddig csak a királyokat illette meg, hogy «zsidókat tarthassanak és bírassanak» (l. *Zsidótartás*). U. L.

Kamatszédés a Tórában a következő tilalmak alá esik: «Ha pénzt adsz kölcsön népemben a melletted levő szegénynek, ne viselkedj vele szemben hitelezőként, ne rójjatok rá kamatot». (*Móz. II. 22. 24.*) Ha elszegényedik a te testvéred, vagy jó módja leszall, támogasd akár idegen, akár bennszülött az, hogy éljen melletted. Ne szedj tőle kamatot vagy uszorát, félj a te Istenedtől. Én vagyok az Örökkévaló, a te Istened, ki kihoztalak Egyiptom országából. Pénzedet ne add neki kamatra, ételedet pedig ne add neki uszorán» (*Móz. III. 25. 36.*) A Talmud és Midrás többi között a következőkben adják e törvények részletezését: «Pénzt pénzért adhatsz kölcsön, de pénzt terményért, vagy terményt terményért nem adhatsz.» 'Népemben', csak annyit jelent, hogy a saját honfitársad előbbrevaló idegennél a kölcsönadásban, a szegény előbbrevaló a gazdagnál, a városodbeli más városbelinél, 'Ne viselkedj vele szemben uszorásként', annyit jelent, hogy ne mutakozzál folyton előtte (mert ez zaklatás). (*Mechilta Móz. II. 22. 24-hez.*) 'Én vagyok a te Istened', ezen a helyen arra céloz, hogy aki a K. tilalmát magára veszi, magára veszi Isten uralmának jármát is, de aki az egyiket lerázza, lerázza a másikat is. (*Mech. u. o.*) «Aki kölcsönt ad, nagyobb jótétetményt gyakorol, mint aki alamizsnát ad, aki azonban üzem megindítására ad kölcsönt, az a legnagyobb jótévő» (*Sabbat 63a*). Olyan vélemény is van, mely szerint a külfölditől szedhetsz kamatot (*tasich*) helyett a héber szöveg így fordítandó: a külföldinek adhadtsz kölcsönt (*Bábá mecia 70b*). A talmudi jogrendszer szerint az is vét a K. tilalma ellen, aki másnak üzlethez pénzt kölcsönöz haszonrészesedés fejében, de a kárból nem veszi ki részét (*Bábá mecia 70a*). Ezt az álcázott kamatot kamat-pornak hívják. (A K. magyar-zsidó vonatkozásait l. *Pénzüzet*.) F. M.

Kamea, l. Amulett.

Kamerális taksa. A türelmi adó (l. o.) későbbi, 1785-ből való elnevezése. II. József egyenjogúsító törekvése (l. *Egyenjogúsító törekvés*) változtatta meg a zsidókat terhelő adónem megszegényítő elnevezését.

Kandel Sámuel, rabbi, szül. Nagyrippényen 1884 nov. 10. 1900–10-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1909-ben avatták bölcsezdoktorrá Budapesten, 1911. pedig rabbivá. Azóta a Pesti Izraelita Hitközség (most a leánygimnázium) vallás tanára. Munkatársa a Frenkl-féle illusztrált Biblia-kiadásnak. Munkái: *Geniza kéziratok* (Budapest 1909); *A 12 kis próféta fordítása* (Budapest 1925). A tanítóegyesület lapjában számos teológiai cikket írt. F. D.

Kanitz, 1. Ágost, egyetemi tanár, botanikus, szül. Lugoson 1843 ápr. 25., megh. Kolozsváron 1896 júl. 13. Atyja *K. Simon*, lugosi orvos (1810–83) szintén irodalmilag működött s a szabadságharc alatt írt naplóját fia adta ki a Kolozsvári Történelmi Lapokban (1895). K. Bécsben, Párisban és Leydenben tanult. Már 1872. a kolozsvári egyetem botanika tanára s az általa megszervezett herbárium és növénytani intézet igazgatója lett. Tagja volt a M. Tud. Akadémiának, több külföldi tudományos társaságnak, a füzzei nemzetközi botanikai bírálóbizottságnak, alapítója, fentartója és szerkesztője a Magyar Növénytani Lapoknak (1877–92). Rendkívül termékeny és sokoldalú szakmunkásságot fejtett ki; felkuttatta Magyarországot, Horvátországot, Szerbiát, Románia akkor még tudományosan csak a külföldi tudósok által átvizsgált flóráját. Főbb önállóan megjelent művei: *Reliquiae Kitaibelianae* (1862–63); *J. Heuffelii fragmenta monographia Caricum Hungariae* (1863); *Geschichte der Botanik in Ungarn* (1863); *Versuch einer Geschichte d. Ungarischen Botanik* (1865); *A magyar tartományok növénytani viszonyai* (1866); *Einige Probleme d. allg. Botanik* (1873); *A természetes növényrendszer áttekintése* (1874); *Plantae Rumaniae* (3 k. 1879–81). S. R.

2. K. Dezső (nagyecseri), pénzüzet elnöke, az egri hitközség elnöke, szül. Egerben 1856. Tanulmányai elvégzése után társtulajdonos lett az apja, K. Lipót borsod- és heves-megyei földbirtokos által 1870. alapított Kanitz Lipót és fia nagykereskedő cégnek. Megalapította 1894. az Agrár Takarékpénztár r.-t.-ot, melynek alapítása óta elnöke igazgatója. Az intézetet a vidék egyik legnagyobb kereskedelmi hitelintézetévé fejlesztette. 13 kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági vállalatot létesített és ezzel nagyban hozzájárult Eger város és Heves megye közgazdasági életének fellendítéséhez. Résztvesz a megye és város gazdasági, politikai, kulturális és jótékonyági mozgalmában. Közéleti érdemei elismerésül a királytól 1910. *nagyecseri* előnévvel magyar nemességet kapott. Kezdeményezésére épült Egerben 1913. a hitközség díszes és monumentális temploma. A régi templomot kultúrházzá alakíttatta és Eger zsidóságának kulturális és társadalmi központjává tette. A Chevra Kadisának is elnöke.

3. K. Félix Fülöp*, etnográfus és műtörténetíró, szül. Pesten 1829., megh. Bécsben 1904. Történeti, régészeti és néprajzi tanulmányait osztrák, német és francia egyetemeken végezte. Nagy tanulmányutakat tett az egész Balkánon, főképen Szerbiát, Bulgáriát, Montenegrót, Hercegovinát és Albániát járta be. Csakis német nyel-

ven megjelent művei közül a legjelentékenyebbek: *Die römischen Funde in Serbien* (1861); *Serbiens byzantinische Monumente* (1862); *Reise in Südserbien und Nordbulgarien* (1868); *Serbien, historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859—68.* (1868); *Donau-Bulgarien und der Balkan* (1875—79); *Römische Studien aus Serbien* (1892); *Katechismus der Ornamentik* (1902); *Das Königreich Serbien* (1904). Sz. G.

Kanitzer Hillel, rabbi, szül. 1773., megh. Beleden 1860., ahol harminc éven át működött. A talmudikus tudományok elismert tekintélye volt.

Kanizsai Dezső, győgyepedagógus, az Izr. Siketnémák Orsz. Intézete igazgatója, szül. Cíferben (Pozsony vm.) 1907. Előbb tanári minőségben működött az intézetben, 1923. az intézet helyettes igazgatója lett, 1927 óta pedig igazgatója. Kiváló győgyepedagógus és szakíró. E lexikon munkatársa.

Kann (Kaan) Henrik, festő, szül. Óbudán 1818., megh. Pesten 1860. Münchenben tanult, 1843. Kassán telepedett le, később azonban ismét Pestre költözött. 1841-ben egy *Rablók lesben* c. életképet állított ki Pesten, hol egyébként mint arcképfestő volt ismeretes. Az 1913. évi magyar biedermeier kiállításon az Ernst Múzeumban négy arcképével szerepelt: *Férfi és gyermek arckép.* *Női és férfi arckép.* F. B.

Kánon (*mértéksszínör, rendszabály*). A bibliai könyvek szentesített összeállítása eredetük és tartalmuk figyelembe vételével. A szó görög eredetű és keresztény egyházatyák hozták forgalomba. A K.-i jelleg megadása olyan jelentőséggel bír, mint régibb keletű iratokban a hatósági hitelesítés. A kánonizálás nem egyszerre történt, hanem hosszas megfontolások és viták eredménye az. A Tórára a kánonizálás abban állt, hogy a szent láda oldalába helyezték (*Mózes V. 26*) és azóta szentséges tekintélyét soha kétségbe nem vonták. Már a prófétai iratok más elbanásban részesültek. Mindegyikre nézve felvetették a szentesítés kérdését és *Ezékielt* nem is akarták befogadni, mivel végső fejezetei oly törvényesoportot tartalmaznak, melyet nem igen tudtak szóról szóra a Tórával összeegyeztetni. Az egyéb Szentíratok között az *Énekek éneke* (I. o.) világias tartalmánál fogva, *Kóhelet* könyve (I. o.) pedig a bibliai optimizmussal ellenkező pesszimiztikus szelleménél fogva vonta magára a tudósok nehezményezését. A kánonizálás története hozza magával, hogy a zsidó kiadású Bibliákban a sorrend más, mint a keresztény kiadásuakban. A keresztények Ótestamentuma ugyanis a görög fordításon alapszik, amabban a sorrend még nem volt az, mint amelyet később a Talmud megállapított. A kánonizálás még a Kr. u. II. sz.-ban is folyt, lezárásáról pontos adatunk nincs. F. M.

Kápolnásnyék, nagyk. Fejér vm. 2311 lak. A (kongresszusi) hitközség alapítási ideje az 1815—20. évek közé esik. Az alapítás pontos dátuma ismeretlen, azt azonban tudjuk, hogy a hitközséget Frankl Ábrahám, Weiner Lipót, Deutsch Emmánuel, Frank Márton, Grünwald Schmale, Klein Bernát, Grosz Ádám, Grosz Fülöp, Offner Lipót és Offner Ábrahám kereskedők alapították, kik közül az utolsó később K. község köz-

gyámi tisztét töltötte be. A hitközség első rabbija a Székesfehérvárról származott Rosenberg Sámuel volt, aki egyúttal mint tanító is működött. Eleini népiskola a hitközséggel egyidejűleg létesült s kezdettől fogva magyar nyelvű volt benne az oktatás. Mint a régi jegyzőkönyvekben olvasható, az iskolát 1855. meglátogatta Haas budai katolikus püspök és megdicsérte annak magas színvonalát és hazafias szellemét. Jelenleg, az iskolaköteles gyermekek csekély száma miatt, átmenetileg szünetel az iskola. Templomát 1825. épített a hitközség a református egyházközség által ajándékozott telken. Ugyanakkor létesült a Chevra Kadisa is. A hitközség a magyar zsidóság egyetemes gyűlése után a kongresszushoz csatlakozott. Tagjai közül főleg néhai szarvasi Sebes Lipót Ferenc honvédezredes és néhai Grünfeld Gyula honvéd alezredes töltöttek be előkelő társadalmi pozíciót. Ipari vállalkozást Deutsch Miksa alapított, akinek betonárugyárában 20 munkás dolgozik. Mintagazdaságot a Hajdu Testvérek létesítettek, akik Kisvelencében 1000 hold földön gazdálkodnak. A hitközség 4600 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melynek túlnyomó részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez Velence, és Gárdony községek tartoznak. Lélekszáma 160, a családok száma 35, adót 42-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 5 gazdálkodó, 1 tanító, 17 kereskedő, 2 orvos, 5 magántisztviselő, 3 gazdatiszt, 5 magánzó és 3 közadakozásból élő. A hitközségnek 35 tagja vett részt a világháborúban s 8 elesett. A hitközség mai vezetősége: Klein Lipót rabbi, Grosz Győző elnök, Deutsch Miksa alelnök, Dénes József pénztáros, Klein Mór jegyző, Hirschler Sándor, Spät Henrik és Nyéki Béla előljárók.

Kaposi Mór*, osztrák orvostanár, szül. Kaposváron 1837 okt. 23., megh. Wienben 1902 márc. 6. A bécsi egyetemen tanult s u. o. volt a dermatológia ny. rendes tanára és a klinika igazgatója 1866-tól haláláig. Szakmájában, a bőrgyógyászatban a világ egyik legelismerettebb tekintélye volt s az általa megteremtett iskola a világ minden részén követőkre talált. Szobrát a bécsi egyetem aulájában állították fel. Szakfolyóiratba írt számos munkája közül legfontosabb: *Handbuch der speciellen Pathologie und Therapie III.* kötete; *Die Hautkrankheiten I—II.* (1870—76); *Die Syphilis der Schleimhaut, der Mund-, Nasen- und Rachenhöhle* (1866); *Die Syphilis der Haut und der angrenzenden Schleimhäute* (1872-75); *Pathologie und Therapie der Hautkrankheiten* (5. kiad. 1899); *Pathologie und Therapie der Syphilis* (1891); *Handatlas der Hautkrankheiten I—III.* (1898—900). S. R.

Kaposvár, rend. tan. város Somogy vm. 29,610 lak. A kaposvári hitközség keletkezésére nézve semmiféle adat nem áll rendelkezésre. Csak a hagyományokból és a megkopott sírkövek alig olvasható felirataiból lehet következtetni arra, hogy K.-on bebizonyíthatólag, több mint száz évvel ezelőtt kezdődhetett el a hitközségi élet. Az alapítók és az első előljárók nevét nem ismerjük, általában pozitív, megbízható adataink csak abból a korból vannak, amikor a hitközségi

élet túl a kezdeten a normális fejlődés állapotában volt. Ezekből az adatokból állapítható meg, hogy a ma Berger Samu elnöklete alatt álló Chevra Kadisa 1834. alakult meg. Az első rabbi — akiknek neve a hitközség levéltárában található okmányokban fel van említve — Ehrenteil Adolf (1852—54), Kuttna Salamon (1854—77) és Rosenberg Sándor (1877—85) voltak. 1840. létesült a négy tanerős népiskola, melynek most 150 növendéke van. 1862-ben a hitközség templomot építtetett, melynek kibővítésére 1906. került a sor. A hitközség 1869 után kongresszusi jelleget nyert. Intézményei közül fontosabbak: A Talmud Tóra, melynek három hitoktatója és körülbelül 40 növendéke van, a Balázs Armin vezetése alatt álló, nagy taglétszámú betegségélyző egyesület, a nőegylet, melynek Königsberg Viktorné az elnöknője és a szegény gyermekek felruházására alakult krajcáregylet, mely Hercog Manó elnöklete alatt áll. A közelet több kiválósága került ki a hitközségi tagok sorából. Ezek: Bajóti Ödön ny. tanácselnök, Krámer József ny. kúriai bírós, Solt Adolf volt iparfőfelügyelő, ny. miniszt. tanácsos, Kovács Soma a város h. polgármestere, néhai weisenthali Weisz Hermann és néhai Rosenberg Mór őrnagyok. De Kaposvárról származnak Kónyi Manó (l. o.) somogytúri Kunffy Lajos festőművész (l. o.) és Sebestyén Károly (l. o.) is, akik mind kiváló egyéniségek a magyar kulturális életnek. A hitközség 65,000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, filantrópikus és szociális célokra 10,000 pengőt költ. A hitközség anyakönyvi kerületéhez Orczi, Kaposfüred, Tas-sér, Homok, Szentjakab Mosdós, Baté, Kaposkeresztúr, Nagyberki, Kisberki, Kereseliget, Szentbaláp, Sántis, Cserénfa, Gyarmat, Hajmás, Kiskeresztúr, Töröcske, Simonfa, Zselicszentpál, Zselickutak, Gálosfa, Bószénfa, Zselickisfalva, Szentmárton, Szentbenedek, Kaposmérő, Kapos-újlak, Jutá, Hetes, Alsóvisnye, Kadarkút, Hencse és Jákó községek tartoznak. A hitközség lélekszáma kb. 4000, a családok száma 1200, az adófizetők 957. A hitközségnek a világháborúban résztvevő tagjai közül 65-en haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Hercog Manó kerületi főrabbi, Oszmann Albert elnök, Balázs Armin és Szabó Lipót gondnokok, Krausz Manó pénztárnok, Vidor Ferenc ügyész, Fónai Vilmos ellenőr, Goitein Gábor iskolaszéki elnök, Oszmann Aurél a kulturszakosztály elnöke, Katz József rabbihelyettes-jegyző. A hitközség főkántora Liebermann Armin.

Kapóró (h.) Korruptáltan: *Kappore*. *Engesztelés*; engesztelő áldozat. A szigorú rítus szerint élő zsidók jomkippur előtt kakast vagy tyúkot forgatnak meg a fejük felett, előírt imák kíséretében. A szertartásban a kakas vagy a tyúk az engesztelő áldozatot szimbolizálja. Az áldozás elemei természetesen hiányoznak a szertartásból, mert a zsidó hitélet a jeruzsálemi Templom pusztulása óta az ősi áldozás minden formáját feladta és helyébe az emberszeretet cselekedeteit tette. A népszokás ennek megfelelően azontúl, hogy a feje fölött megforgatott kakast, vagy tyúkot engesztelő áldozatnak képzelel el és a töredelmes

bűnbánat hangulatába ringatja magát, a bibliai áldozás szabványaiból egyet sem tart meg a szertartásnál. Sok rabbinikus tekintély elveti a szokást, mert értelmetlennek és pogányosnak tartja. A köznép azonban ragaszkodik hozzá. Hagymányossá lett, hogy a férfiak kakast, a nők tyúkot használnak a K. szertartásához. F. M.

Kappel Izidor, orvos, szül. Nagysejken 1881. Egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte. Felavatása után a Kolozsvári belgyógyászat tanársegéd, majd az egyetemi klinikák fertőző osztályának vezetője, később a városi járványkórház vezető főorvosa és tb. tisztiorvos lett. Alelnöke a kolozsvári Anya- és Gyermekevédő Szövetségnek. Magyaránnyú szakirodalmi működést fejtett ki. Sz. I.

Karácsony Benő, író és ügyvéd, szül. Gyulafehérváron 1888. 1924-ben adták elő *Válás után* c. pályanyertes társadalmi drámáját. Legutóbbi kétkötetes regénye, *Pjotraska* meleg elismerésben részesült. Sz. I.

Karczag, 1. László*, orvostanár, szül. Szolnokon 1886 jún. 12. Előbb filozófiát tanult a berlini, aztán orvostudományt a budapesti egyetemen. Orvosi diplomája elnyerése után Korányi tanár adjunktusa lett. 1924-ben őt küldték ki Kanadába az insulin tanulmányozására. 1926 óta egyetemi magántanár Budapesten, a belső betegségek terápiaja c. tárgykörből. Sok értékes tudományos értekezése jelent meg hazai és külföldi folyóiratokban, a kísérleti tuberkulózisról szóló kutatásaival a Korányi-díjat nyerte el. Főbb művei: *Methoden der Elektropie* (az Abderhalden-féle Handbuchban); *The use of the albino rat in insulin standardisation*; *The normal blood sugar ant the glycogen of the liver and muscles* (1925). S. R.

2. **K. Vilmos***, író és színigazgató, szül. Karcagon 1859 aug. 15., megh. Badenben 1923 okt. 4. Előbb a debreceni Ellenőr segédszerkesztője volt, később Hevesi Józseffel (l. o.) együtt szerkesztette a Magyar Gênioz c. hetilapot. Számos novellát, elbeszélést és színdarabot is írt. 1091-ben a Theater an der Wien igazgatója lett, majd pedig a Raimund-Theatert is megvette. Regényei és novellái: *Lemondás* (1897); *Ma és mindig* (1884); *Szerető szívek* (1885). Nagyobb sikereket ért el színdarabjaival, melyek közül a *Lemondást* 1892. a Nemzeti Színház és több külföldi színpad is előadta. S. R.

3. **K. Zoltán**, festő, szül. Czellődmölkön 1881. A Képzőművészeti Főiskolán, azután a müncheni akadémián és Párisban tanult. Először a Műcsarnok 1909-iki kiállításán szerepelt *Enteriőr* pasztelljével. A Nemzeti Szalonban 1928. gyűjteményes kiállítást rendezett (*Könyvek és virágok*; *Délutáni napsütés*; *Cséplés*). A háborút követő években főleg arképeket festett. F. B.

Kardava Irohin, rabbi, Kriván működött a XVII. sz.-ban. Írt egy héberbetűs munkát: *Eine wahre Geschichte von der Vertreibung der Juden aus Tyrnau* c. alatt (Ofen 1661). A könyv a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában van.

Kardos, 1. Albert, tanár és irodalomtörténész, író, szül. Récekeresztúron 1861. A bölcsészdoktori

és a tanári oklevél megszerzése után 1887—1891. a szentesi községi gimnázium tanára volt, 1891. a debreceni állami főreáliskola tanára, 1912. pedig igazgatója lett. Jelenleg a debreceni zsidó reálgimnázium igazgatója és a Csokonai-kör titkára. Napilapokban és folyóiratokban sok pedagógiai, nyelvészeti és irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg. A reformáció és az ellen-reformáció korának magyar irodalmáról széleskörű ismeretekre valló tanulmányokat írt a Műveltség Könyvtára magyar irodalomtörténeti kötetébe. Élelméjű kommentárokkal adta ki Csokonai válogatott munkáit, Petőfi költeményeit, Gvadányi *Peleskei nótárius*-át és a kurucvilág költészetének remekeit. A Magyar Tudományos Akadémia a Sámuel-díjjal jutalmazta *A göcseji nyelvjárás* c. alapvető tanulmányát. Önálló könyvei: *A XVII. század lyrai költészete* (1883); *Szilágyi és Hajmási mondája a magyar költészetben* (1885); *A magyar szépirodalom története a legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig* (1892); *A magyar zsidóság nemzeti hivatása* (1892). Fia K. Lajos irodalomtörténész, szül. Debrecenben 1891., megh. 1919. a harcúterén szerzett betegsége következtében. Önálló kötete: *Arany János Bolond Istókja*. Sz. G.

2. **K. Géza**, orvos és szakíró, Aradon él; az Állami Gyermekmenhely volt igazgató-főorvosa, az Orvosok Lapja és az Erdélyi Fürdőkalauz szerkesztője. A gyermekvédelmi akció és a csecsemőhalandóság csökkentése terén nagy sikereket ért el, tudományos működését szakkörök is méltányolták. Több önálló orvosi szakmunkája jelent meg, amelyek a gyermekgyógyászattal és a csecsemővédelemmel foglalkoznak. Romániai és külföldi orvosi szaklapok állandó munkatársa. A király a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntette ki. D. S.

3. **K. István**, hírlapíró, szül. Szécsényben 1895 júl. 25. Korán munkatársa lett a Pesti Naplónak, majd a Pesti Hírlapnak és később a Esti Kurirnak. 1918—24. ig a Színházi Világ c. szépirodalmi lapnak volt főszerkesztője. Önállóan megjelent kötetei: *Fáradt alakok*; *Függöny mögött*. Színházi történetek. S. R.

4. **K. (Izrael) Jakab**, szociáldemokrata agitátor, szül. Nagyváradon 1872 szept. 26. A polgári iskola két osztályának elvégzése után a bádigos mesterségre adták. A kilencvenes évek elején csatlakozott a munkásmozgalomhoz és néhány évvel később már a szociáldemokrata-párt vezetőmbere volt. 1905-ben a párt nyomdai vállalkozásának élére került. 1907-ben a munkásmozgalomban való tevékenységét beszüntette.

5. **K. László**, a debreceni zsidó gimnázium tanára, szül. 1898. Novellairó, esszéista és műfordító. Fontosabb műve: *Ady Debrecenben*. A Nyugat több pályázatán díjat nyert.

Karének. A második Templom pusztulásával egyidejűleg a levita-kórusok éneke is elhallgatott. Az istentiszteletek énekrendje ezután Palesztina és a diaszpóra templomaiban csak lassan alakult ki. A főimákat az előimádkozó egyedül adta elő s előadását a közönség csak itt-ott szakította meg egy ámennel vagy rövidebb, ének-szerű közbeszólással. Csak a gáóni korban, a X.

sz. közepe táján látunk ezen a téren újabb fejlődést. Rabbi Nátán ha-Babli leír egy szombati istentiszteletet Bagdadban, amelyen egy exilarchát iktattak be s itt már szerepel egy jól kiképzett, széphangú gyermek-kórus. A XII. sz.-ban Juda Alcharizi *Tachkemoni* c. művében éles, szatirikus hangon ír egy kántorról, aki kórusával túl sok éneket adott elő és a főbb imákat csak le-darálta. A templomi ének újabb fejlődése a XVII. sz.-ban következett be. Salomo Rossi, a mantuai fejedelmi udvar karmestere komponált ekkor több 3—8 hangra írt zsinagógai éneket. Itt a zsinagógiai énekkultúra művészi tökélyre emelkedett, ellentétben Német-, Magyar-, Lengyel- és Oroszország zsinagógáival, melyekben ezidőtájt a kántorok tudatlansága és alacsony művészi ízlése nagy károkat okozott. Régi szokás volt, hogy a kántornak két énekes (*mesorer*) segédkezett. Híresebb kántorok nagyobb számú kórus-sal rendelkeztek, amellyel külföldi előadókör-utakra is mentek. Az orgona bevezetése a reform-hitközégek zsinagógáiban, azonkívül több kiváló komponista — így Sulzer és Levandovszkij — munkássága, művészi irányba terelte a zsinagógai K. fejlődését, úgy, hogy ma a kompozícióknak gazdag és változatos anyaga áll a kántorok és templomi karmesterek rendelkezésére. A templomokban általában férfiakarat, némely helyen — Magyarországon is — vegyes kórusokat alkalmaznak. V. A.

Karinthi Ada Nóémi, festő és illusztrátor, szül. Budapesten 1886. Erdei Viktor festő (l. o.) felesége. A nagybányai szabadiskolában tanult (1906—12). Kiállított a Nemzeti Szalonban (1914, 1916, 1917), továbbá a Műcsarnok 1916/17-iki téli kiállításán, főleg vízfestményeket. Iparművészeti munkákat és könyvillusztrációkat is készített. F. B.

Kármán, 1. Aladár*, építész, szül. Budapesten 1871. Tanulmányait a müncheni műegyetemen végezte. Budapesten Ullmann Gyula építéssel társult. Számos pályadíjat nyert. Budapesten sok bérházat és palotát épített. A Kereskedelmi Csarnok Szabadság-téri palotája, amelyet K. tervezett, egyike az első ú. n. szecsesziós stílusban épült palotáknak. Ő építette a M. Folyam és Tengerhajózási Rt. palotáját és sok középületet vidéken. F. B.

2. **K. Elemér***, kriminálpszichológus és pedagógus, szül. 1875., megh. Budapesten 1927 febr. 20. Törvényszéki bíró volt és főképpen kiskorúak bűneseteivel foglalkozott. Számos tanulmányt írt magyar és német folyóiratokba. Főműve: *A gyermekek erkölcsi hibái és erkölcsi betegségei*.

3. **K. Mór, (szőlőslaki)**, pedagógus, egyetemi tanár, szül. Szegeden 1843 dec. 25., megh. 1915 okt.-ben. Iskoláit Szegeden és Pesten végezte, azután Bécsbe ment, ahol 1862—1865. filozófiai és filológiai tanulmányokat folytatott az egyetemen. 1866-ban megszerezte Budapesten a doktori és magiszteri diplomát. Két év múlva a kereskedelmi akadémián és a középiskolákban vallástant tanított. Eötvös báró 1869. Lipcsébe küldte a gyakorlati tanárképzés tanulmányozása céljából. Nagy pedagógiai tudása feltűnt Ziller

Tuise nnak, aki bizalmába fogadta, kinevezte a gyakorló elemi iskola presbitériumának elnökévé és megbízta az iskola szervezetének és tanulmányi rendjének elkészítésével. Ez a tervezet *Vademecum für die Praktikanten des Paedagogischen Seminars zu Leipzig* c. alatt ismeretes. Mikor két esztendei ottartózkodás után hazatért, a pedagógia, etika és pszichológia magántanára lett az egyetemen. A tanárképző intézetben a filozófia és pedagógia tanára volt és pedagógiai vezetője lett a gimnáziumi gyakorlóiskolának, melynek a szabályzatát ő készítette el a közoktatási kormány megbízásából. A magyar nevelésügy modern fejlődése nagyrészen az ő érdeme. A tudományos pedagógia elveit a gimnáziumi oktatásban ő honosította meg Magyarországon. Fáradhatatlanul és nagy sikerrel dolgozott a középiskolai oktatás újjászervezésén. Gimnáziumi tanterve és a hozzávaló *Utasítások*, amelyeket szakemberek közreműködésével szerkesztett, új alapokra fektették a gimnáziumi oktatást és új irányt szabtak a magyar művelődésnek. Az *Utasítások* német fordítását nagy elismeréssel fogadta a német sajtó. 1907-ben a közoktatásügyi minisztériumban teljesített szolgálatot. Kiváló érdemeiért 1907. magyar nemességet kapott. 1908-ban Szőlőslaki előnévvel tüntette ki a király. 1909-ben egyetemi ny. r. tanári címet kapott. Főbb művei: *Közoktatásügyi tanulmányok* (2 kötet, Budapest 1906 és 1911); *K. M. paedagogiai dolgozatai rendszeres összeállításban* (2 kötet u. o. 1909) akadémiai jutalmat nyert; *Adalékok a gimnáziumi oktatás elméletéhez* (Budapest 1898); *A közoktatás egysége és a tanulmányok szervezete* (u. o. 1911). Sok gimnáziumi tankönyvet írt és az egyetemi oktatás számára átdolgozta Browning Oszkár könyvét, *A nevelés elméletének történetét* (Budapest, 2. kiad. 1907); Lotze Hermann *Logikáját*, (u. o. 1884) és *Pszichológiáját* (u. o. 1887). Polemikus iratai: *Herbart és Lubrich* (1875); *Egy tudós koryphaeus*; *A tudós koryphaeusnak igazságot szolgáltat Plagiosippus* (1893).

4. K. Tódor, egyetemi tanár, fizikus, K. Mór (l. o.) fia, szül. Budapest 1881 máj. 11. A budapesti műegyetemet végezte és u. o. volt asszistens, 1906-tól kezdve pedig Göttingenben képezte tovább magát és 1910. ott lett egyetemi magántanár, 1912. az aacheni műegyetemen nyilvános tanár s egyszersmind az aerodinamikai intézet igazgatója lett. 1925-ben a göttingeni tudományos társaság tagjává választotta. Különösen a hydrodynamika és a repülés elméletére vonatkozó nagyszámú tanulmánya jelentékeny. Állandó munkatársa a *Physikalische Zeitschrift*, a *Göttinger Nachrichten*, a *Zeitschr. f. angewandte Mathematik* u. *Mechanik* c. folyóiratoknak, szerkesztője az *Abhandlungen aus dem aerodynamischen Institut an der technischen Hochschule Aachen* c. sorozatnak.

Károly, 1. Ernő, festő, szül. Siklóson 1892. Középiskolái elvégzése után négy évig a Mintarajziskolában tanult. Először a Nemzeti Szalonban, az Ifjú Művészek Egyesületének kiállításán állított ki képeket, aztán a Műcsarnokban figurális képeket. Később megfordult Albániában, Boszniában

és Hollandiában, hol tájképeket, gettórészleteket és figurális képeket festett.

F. B.

2. K. József, író és hírlapíró, szül. Aradon 1886. Gimnáziumi tanulmányai elvégzése után a hírlapírói pályára lépett és aradi, nagyváradi, valamint budapesti lapok kötelékében dolgozott. Művei: *Magyar miniatűrök* (elbeszélések); *A nagy fordulat* (regény, Arad 1928). *Napoleon házassít* c. háromfelvonásos színjátékát Aradon játszották. Mint német műfordító is jelentős sikereket ért el. Jelenleg Eerlinben él, ahol több német lapnak a munkatársa.

Sz. I.

3. K. Sándor, író, hírlapíró és publicista, szül. Aradon 1894. Az Erdélyi Hírlap belső munkatársa. Riportjai, novellái, politikai és kritikai cikkei aradi, kolozsvári és budapesti lapokban jelennek meg. Művei: *Az 500-ik emelet* (regény); *Fel a magasba* (regény). *A diktátor és a halál* c. egyfelvonásosát Aradon és Nagyváradon játszották. Aradon él.

Sz. I.

Kárpáth Lajos, zeneíró, szül. Budapesten 1866 ápr. 27. Tanulmányait a magyar fővárosban végezte. 1894 óta a *Neues Wiener Tageblatt* zenekritikusa. Művei: *Siegfried Wagner als Mensch und Künstler*; *Zu den Briefen Richard Wagners an eine Putzmacherin*; *Richard Wagner der Schuldenmacher*.

K. K.

Karpelesz Abrahám Cevi, rabbi, szül. Eibnitzben 1830., megh. 1895. Görbepincehelyen, ahol 1863-tól kezdve mint rabbi működött. Halachikus responsumait utóda és veje, Katz Salamon rabbi rendezte sajtó alá *Ohel Avrohom* címen (Munkács 1899).

S. R.

Karvaly, 1. József, festő, szül. Ungváron 1864. Budapesten és Münchenben tanult. A Műcsarnok 1895-iki téli tárlatán állított ki először egy életképet, később főleg arcképekkel szerepelt.

2. K. Mór, festő, szül. Ungváron 1860., megh. Meránban 1899. Tanulmányait Budapesten, Bécsben, Münchenben és Párisban végezte. Párisban 1888., Budapesten 1892. állított ki először. Igen sok arcképet és különösen anekdotászerű életképet festett. Főleg a katonaeletből vett képei terjedtek el reprodukciókban.

F. B.

Kasern (j.), kóserozni; a főzésre szánt hús megáztatása, megsózása és leöblítése a rituális előírások szerint. Peszachra az edényt is kóserozzák (kifőzik, eleven parázson kiégetik), ha addig használatban volt. (l. *Étkészési törvények*.)

Kasrusz, szóval jelzik a vallási felügyeletet igénylő élelmiszereknek a vallásközség, illetőleg a rabbiság által való felügyeletét és ellenőrzését. A K., illetőleg annak felügyelete a húsáruk árusítására, sőt esetleg a tejtermékekre is kiterjed. Hogy a fogyasztás megfeleljen a rituális előírásnak, annak előfeltételeit a metsző alkalmazásával és a felügyelet rendszeresítésével biztosítják; ezt a valláserkölesi köteleességet egy hitközség sem hanyagolhatja el. A további követelmények végrehajtása, a lesütés, kisózás, húsos és tejes össze nem keverése már a magánháztartásra tartozik.

F. D.

Kassa (*Košice* Cs.-Szl.), Abaúj-Torna vm. 52,898 lak. A (kongresszusi) hitközség alakulásának ideje bizonytalan. K.-n 1840-ig nem lakott zsidó, legfeljebb átutazóban szállhatott meg a vá-

sárok idején. E vásárlátogató zsidók javarésze Rozgonyban lakott és a későbbi K.-i zsidó letelepültek javarésze is a rozgonyiak közül került ki. K.-t, mint a többi városokat az 1840: XXIX. t.-c. (I. *Jogkiterjesztés*) nyitotta meg a zsidók előtt és könnyen elképzelhető az ellenszenv, amelylyel a K.-i polgárság a zsidókat fogadta, ha elgondoljuk, hogy a város 1765. még büntetést szabott arra, aki zsidótól vásárolt. Mikor a zsidók száma K.-n felszaporodott, megkezdődött a rendszeres hitközségi élet, amely elvezetett a mai szépen fejlett kongresszusi hitközség kiépített keretéig. A hitközség a vallás ápolásán kívül jelentős kulturális és szociális tevékenységet fejt ki. A hitélet irányítása Enten Manó főrabbinak, a kiváló hitszónoknak avatott kezében van. Működése óta igen sok intézmény létesült a hitközségben. A K.-i *orthodox* hitközség 1871. alakult meg. Alapítói a Scharman, Löwy, Klein, Friedman és Goldstein családok voltak, melyek a kongresszusi hitközségben uralkodó törekvésekkel nem értettek egyet. A hitközség első rabbija Jungreiss Mór volt, aki 1906. bekövetkezett haláláig működött. Nagyhirű tudós rabbi volt, aki több homiletikai és halachikus munkát írt. A hitközség 1881. építette első templomát, 1901. ennek helyén épült a második templom. A hitközség nagyarányú fejlődése miatt ez a templom szűknek bizonyult, úgy, hogy 1925—27-es években Scharman Simon elnök kezdeményezésére új templomot épített a hitközség. Ugyanekkor — mintegy 3 millió ö. K. költséggel — épült fel a hitközség székháza, elemi iskolája és Talmud Tórája. E díszes és stílusos épületeket, valamint a templomot is Oelschläger és Bosko mérnökök tervezték. A hitközség intézményei: az 1880. alakult Chevra Kadisa, az 1886. létesített Sasz Chevra, továbbá a Linasz Hacedek, Gemilasz Cheszed, Poel Cedek, Chevra Szeferdim és Bikur Cholim egyletek. A hitközség kb. 8 millió ö. K. évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség lélekszáma 5000, a családok száma kb. 1000. Foglalkozás szerint a hitközség tagjainak 60 százaléka kereskedő, 10 százaléka magántisztviselő, a többi orvos, ügyvéd, tanító, vállalkozó és munkás. A hitközség mai vezetősége: Brach Salamon főrabbi, Engel Sámuel rabbi a Bész Din elnöke, Pach Hensch és Jungreiss Sámuel rabbik a Bész Din tagjai, Scharman Simon örökös díszelnök, Bayern Béni elnök, Schweid Herman előljáró, Hartstein Abraham ellenőr, Hochhauser M. Salamon pénztárnok és Wiesenberg Lajos titkár.

Kassovitz Max*, orvostanár, szül. Pozsonyban 1842 aug. 14., megh. Bécsben. A bécsi egyetemen tanult és Politzer tanár (I. o.) asszisztense, majd a gyermekgyógyászati igazgatója és 1891 óta a gyermekgyógyászat nyilv. rendes tanára volt a bécsi egyetemen. Számos műve közül fontosabbak: *Die Vererbung der Syphilis* (1876); *Die normale Ossification und die Erkrankungen des Knochensystems bei Rachitis und heredit. Syphilis* (3 köt. 1881—85); *Die Symptome der Rachitis auf anatomischer Grundlage* (1886); *Vorlesungen über Kinderkrankheiten* (1892);

Allgemeine Biologie (1899). Szerkesztette a *Beitrag zur Kinderheilkunde* c. folyóiratot. S. R.

Kaszab Aladár, gyáros, udv. tanácsos, a Pesti Izr. Hitközség elnöke, szül. Szücsiben (Héves vm.) 1868. A gyöngyösi Ferencrendiek gimnáziumának elvégzése után külföldre ment. Hét évi külföldi tanulmányút után hazatért Magyarországra, ahol 1894. megalapította Budapesten a Kaszab-féle csavargyárat, amely külföldi relációkban is tekintélyes tényezője lett a magyar gazdasági és ipari életnek. 1924-ben Újvidéken is létesített egy hasonlóan nagyméretű csavargyárat. Közgazdasági, kereskedelmi tevékenysége mellett a társadalmi, jótékonyági, humanitárius akciók sorából is bőven kivette a részét és mindenütt elől lehetett látni, ahol akár zsidó ügyekről, akár általános emberi jótékonykodás gyakorlásáról volt szó. A király 1911. udvari tanácsossá nevezte ki. K. a Kereskedelmi és Iparkamara egyik legrégebbi beltárgya, tőzsdetanácsos, az Országos Iparegylet alelnöke, a Kereskedelmi Csarnok alelnöke, a Tisztességtelen Verseny zsűrijének elnöke, a Kivándorlási Tanácsnak egyetlen olyan tagja, aki nem aktív politikus, az Országos Magyar Tudakozó Egylet elnöke, a Vámpolitikai Központ elnökségének tagja; közérdekű működésének leggazdagabb területe a Pesti Izr. Hitközség. Kulturális és emberbaráti mozgalmakban egész sereg intézmény létesítésével és támogatásával szerzett itt nagy érdemeket. A Kaszab Aladár és Józsa poliklinika alapítása emberszeretetének és jótékonyágának legszebb tanúsága. A Pesti Izraelita Hitközség hálája és elismerése nyilatkozott meg K. iránt, amikor 1928. egyhangúlag a hitközség elnökévé választotta.

Katona, 1. Béla*, közgazdasági író, szül. 1872. Tanulmányai végeztével előbb a Pesti Hírlap, majd 1914 óta Az Újság közgazdasági szerkesztője. Ugyanazon időtől kezdve évenként közgazdasági almanachot szerkeszt *Magyarország Közgazdasága* címmel. Művei: *Az Alföld gazdasági jövője*; *A népesedés gazdasági és politikai jelentősége*; *A népművelés új rendszere*; *A rokkantkérdés*. S. R.

2. K. Nándor, festő, szül. Szepes-Ófalun 1864. A Kárpátok költői lelkű, mély hangulatú tájfestője és egyike a legjelentékenyebb magyar tájképfestőknek. Művészi hajlama már gyermekkorában jelentkezett. Első oktatója Mednyánszky báró festő volt. 1883-ban már kiállított a Műcsarnokban (*Tűznél ülő férfi*). Ekkor kezdődik nehéz küzdelemmel teljes művészpályája. A mintarajziskolában 5 évig, Párisban 4 évig (1890—94) tanult és főleg figurális és arcképtanulmányokkal foglalkozott, csak elvétve tájfestéssel. Hazakerülve, Késmárkon számtalan tátrai tájképet festett. 1898—99-ben Pesten a Nemzeti Szalonban 12 képből álló tájkép-gyűjteményével vonta magára a figyelmet, mire állami ösztöndíjjal bejárta Angliát és Németalföldet. A Műcsarnok 1900—1-iki téli kiállításán *Őszi eső* c. képével megkapta a Műbarátok 3000 koronás díját és ugyanazon évben Párisban mention honorablen nyert. Művészete teljes elismerését érte el 1901. a Műbarátok Köre által rendezett kiállításon 140 képből álló gyűjteményével. 1905-ben meg-

nyerte az Andrassy Dénes-féle ösztöndíjat, 1908. Londonban ezüstérmét, 1911. *Fenyőerdő* c. képevel pedig itthon az állami kis aranyérmét. Pályája kezdetén az emberi és állati alak, mozgástanulmányok érdekelték. Ekkori képei közül csak kevés került kiállításra. Később csaknem kizárólag a táj, főleg a Magas Tátra hegyvidékének ábrázolására tért át (*Téli est a Szepességben* 1901; *Téli reggel a Magas Tátrában* 1902; *Tavaszi a Magas Tátrában* 1905; *Déli napsütés Lengyelországban* 1903). Olykor a természet-részletező ábrázolást tűzte ki célul (*Lomnici csúcs, Tarpataki vizesés*). Számos képe van a Szépműv. Múz.-ban és a főváros tulajdonában. F. B.

Katscher, 1. Bertha, írónő, szül. Trencsénben 1860 jún. 12., megh. Budapesten 1903 szept. 17. (Írói álnevei: Ludwig Ungar, Alb. Kellner, Ludwig Kölle, Ludmilla Kölle). K. 2. neje. Igen termékeny német író, aki emellett a béke s különösen a magyar békeegyesület megteremtése érdekében sokat fáradozott. Ismertebb művei: *Fremdartige Geschichten*; *Die Kunst ein Mensch zu sein*; *Hermann Vámbéry's Leben u. Abenteuer* (1892); *Soldatenkinder* (1897); Ifjúsági írásai népszerűek voltak. S. R.

2. **K. Leopold**, író, szül. Csákován 1853 aug. 30. Német nyelvű írásaiban pacifista és kozmopolita szellemet visszatükröztető igen termékeny író. Számos fordításán kívül főbb önálló művei: *Charakterbilder aus dem XIX. Jahrhundert* (1884); *Frieden! Frieden!* (1889); *Praktische Gedanken eines Schwärmers* (1890); *Wie es in der Welt zugeht* (1905). S. R.

Katz Márton, rabbi, szül. Bogyoszlón 1871 márc. 20. 1890—1904-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1903-ban avatták bölcsezdoktorrá Budapesten, 1904. pedig rabbivá. 1907 óta a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára. Munkája: *Commentarius Maimonidae in misnam ad tract. Sabbath cap. VIII—XII.* (Budapest 1903.) F. D.

Katzburg, 1. Dávid Cevi, rabbi, szül. Börzsönyben (Hont vm.) 1856. Eleinte kereskedelemmel foglalkozott, majd több helyen volt rabbihelyettes. 1892-ben Vácra költözött. Itt adta ki a *Tél Talpijász* c. halachikus folyóiratot, mely mai napig megjelenik. Önálló munkái: *Gér Cedek*; *Mevaszer Cedek*; *Igeresz Cedek olomim* (magyarul, jiddisül és héberül).

2. **K. Jisrael Chaim, ha-Kohén**, bályoki rabbi, szül. 1834., megh. 1908. Műve: *Kiszvé Mahariach*.

Katzenelbogen (Eisenstadt) Meir, rabbi. Tanulmányait Metzben végezte. Kismartonban (Eisenstadt) telepedett le, azonban az 1870. történt kiűzetés kizavarta onnan. Így került Stomfára rabbinak, 1895. még itt működött. Munkái: *Ner lamóór* (1875); *Misté jájin* (humoros kommentár Eszter könyvéhez, 1897 Fürth). A kabbalát is jelesen művelte, *Gilgulim* c. kabbalisztikus könyve (Frankfurt 1884) a lélekvándorlással foglalkozik. Összegyűjtött költeményei *Zemer* c. alatt 1703. jelentek meg Prágában. *Kinó* c. költeménye (Prága 1705) a kiűzetésről szól. S. R.

Kaufman, 1. Antal, amerikai lapszerkesztő, szül. Csengeren 1882. Tanulmányait a berlini

egyetemen végezte. 1905. Amerikába ment. Megalapította és szerkesztette a detroiti Jewish Chroniclet, később a New-Jersey Jewish Chroniclet. A Joint Distribution Committee magyarországi tagja. B. S.

2. **K. Dávid**, teológus, szül. a morvaországi Kojeteinban 1852 jún. 7., megh. Karlsbadban 1899 júl. 6. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után a breslaui Jüdisch-Theologisches Seminarban teológiát tanult és ott szerezte meg papi oklevelét 1877. A tudományos körök már ekkor ismerték rendkívüli képességeit és híre Magyarországra is eljutott. A budapesti rabbiképző a vallásbölcselet és zsidó-történet tanszékére rendes tanárnak hívta meg és a fiatal tudós Budapestre költözött, ahol nagyon értékes tudományos munkásságot fejtett ki. A középkor zsidó történetéből merített monográfiáit és vallásbölcseleti munkáit maradéktalan elismeréssel fogadták. A zsidó tudományok terjesztésében fáradhatlan volt és egy időben a Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums társszerkesztője is volt. Emellett ritka könyveket és kéziratokat is gyűjtött páratlan hozzáértéssel. Ez a világhíres gyűjteménye halála után a M. Tud. Akadémiához került, amelynek megbízásából Weisz Miksa állította össze a katalógusát. K. kiváló szónok volt és nemcsak nálunk, de külföldön is a modern hitszónoklás mesterének tartották. Különböző folyóiratokba számos kisebb tanulmányt írt, terjedelmesebb művei könyvalakban jelentek meg. Legfontosabb műveit három testes kötetben *Gesammelte Schriften* c. alatt halála után adták ki (Frankfurt 1910) és ugyanekkor tisztelői és tanítványai emlékkönyvet is szerkesztettek és adtak ki a tiszteletére. Ebben írta meg Rosenthal K. életrajzát, Braun I. pedig iratainak jegyzékét. Főbb művei: *Die Theologie des Bachja ibn Pakuda* (Wien 1874); *Geschichte der Attributenlehre i. d. jüdischen Religionsphilosophie d. Mittelalters* (Gotha 1877); *Al-Batlajusi nyomai a zsidó vallásbölcseletben és jelképes köreinek héber fordítása* (Budapest 1880); *Az érzékek. Adalékok a középkor physiologiájára és pszichologiájának történetéhez* (u. o. 1884); *Zur Geschichte jüdischer Familien: I. Samson Wertheimer* (Wien 1888); *II. R. Jair. Chajjim Bacharach* (Trier 1894); *A zsidók kiűzése Bécsből és Alsó-Ausztriából* (Budapest 1889); *Okmányok Wertheimer Sámson élettörténetéhez* (u. o. 1891); *Mélanges d'archéologie juive et chrétienne* (Paris 1888); *Jakob Maulino. un page de la renaissance* (u. o. 1894); *Die letzte Erstürmung Ofens und ihre Vorgeschichte* (Trier 1895). Magyar nyelvű munkái németül is megjelentek. F. D.

3. **K. Izidor**, festő, szül. Aradon 1853. megh. Bécsben 1921. Atyja egy Aradon állomásozó honvédkapitány volt, ki fiát kereskedőnek szánta. Az elemi iskola elvégzése után különféle kereskedésekben inaskodott, végül bankhivatalnok lett, miközben önszorgalomból rajzolni kezdett. Már 26 éves volt, mikor klasszikus minták után rajzolt Mózes-feje ráirányította Aezél Péter aradi főispán figyelmét. Ez jutatta a budapesti Minta-rajziskolába. Később a bécsi akadémián tanult. Eleinte történeti kompozíciókat (*Cicero halála*),

később bécsi életképeket festett, amelyekkel sikert aratott. Majd tulajdonképeni tárgyához: a zsidó népelethez fordult. Sok éven keresztül, különösen a nyári hónapokban beutazta Kelet-Galicia, Orosz-Lengyelország, Morvaország, a magyar felvidék szegény zsidók lakta apró helyeit, hogy képeihez motívumokat keressen. Az anekdóta-festőből az idők folyamán így lett mély jellemfestő, aki sokszor Holbeinre emlékeztető részletszeretettel festette a zsidó típusokat és enteriőröket. A bécsi Künstlerhausnak 1888 óta állandó kiállítója volt. 1891-ben arany érmet nyert. Időnként a budapesti Műcsarnokban is kiállított. Ismertebb képei: *Látogatás szombaton*; *Talmud-vizsga*; *Látogatás a rabbinnál* (a bécsi Kunsthistorisches Museum tulajdona); *Rabbik kapuja* (Szépműv. Múz. Budapest). Az 1911. évi drezdai higiéné-kiállítás történelmi csoportjában ő állította össze a Sabbat-szoba berendezését. Válogatott 16 munkáját mappában adta ki Hermann Menkes (Wien, Manz 1925). Fia *Philipp* szintén festő, ki gyűjteményes kiállításon mutatkozott be 1921. Bécsben.

F. B.

4. *K. Oszkár**, építész, szül. Újszentannán 1873. Tanulmányait Karlsruhe-ban végezte. Egyike a legjelentékenyebb modern színházépítőknek Berlinben, ahol állandóan él. A színházépítészet terén valóságos újtó. Magában Berlinben eddig hat színházat és egy mozgó-színházat épített. Első színházépülete a berlini Hebbeltheater, ma Theater in der Königrätzer Strasse (1907) volt. Ezután építette a Stadttheatert és a múzeumot Bremerhavenben (1909). További alkotásai: a berlini Oper am Platz der Republik, a Theater am Kurfürstendamm (Holzerrel 1924.; mindkettő átépítés), a Reinhardt-féle Die Komödie, a Renaissance-Theater, végül a königsbergi Neues Schauspielhaus. A berlini nagy opera tervével az első díjat nyerte. Igen értékes, de kivitelre nem került színháztervet készített (a Balaton mellé) gróf Bánffy Miklós megbízásából is 1918. A színházakkal párhuzamosan számos villát épített a Berlin mellett fekvő Grunewaldban. (V. ö. *Oscar Bil*; *Der Architekt Oskar Kaufmann*, Berlin 1928.) F. B.

Kavónó (*kavaná, h.*). Áhitat. A jiddis nyelvhasználatban kevének nak mondják, i. *Áhitat*.

Kayserling, 1. *Meyer*, rabbi, hírneves történettudós, szül. Hannoverben 1829 jún. 17-én, megh. 1905 ápr. 21. Gimnáziumi tanulmányaival kapcsolatban és ezután látogatta a jesivákat Halberstadtban, Würzburgban, Nikolsburgban és Prágában, majd teológiai tanulmányai befejeztével Berlinbe ment, ahol az egyetemen Rankének és Joffénak volt a tanítványa. 1861-ben a svájci Aargau kanton főrabbija lett 1870-ig. Ezalatt papi hivatása mellett a vallások egyenjogúsítása körül is élénk tevékenységet fejtett ki, emellett a spanyol-zsidó történelemre vonatkozó kutatásait főképp az itt töltött évek alatt dolgozta fel oly módon, hogy inkább a kiadott, de fel nem dolgozott levéltári anyagot értékesítette. Ő maga mindössze kétszer járt Spanyolországban, de a párisi Bibliothèque Nationaleban sűrűn megfordult, a levéltári anyagot pedig svájci rabbi korában a berni egyetem könyvtára, pesti rabbisága idején pedig a Nemzeti Múzeum hozatta

meg részére. A küldött spanyol forrásgyűjteményeknek oly teljes készlete volt magánkönyvtárában felhalmozva, hogy halála után ezt a cincinatii gazdag rabbiszeminárium azonnal megvette és Amerikába vitette. K.-et 1870. választották meg német hitszónoknak és rabbinak a dohány-utcai templomban, Meislnek (l. o.) a nagy rhétornak utódaképen. Mint hitszónok is K. a legkitűnőbbek közé tartozott és nagy tudományos elfoglaltsága mellett is kéthetenként prédikált. Prédikációi nem annyira a homiletika hagyományait, mint inkább a német rabbik módszerét követte. Szónoklatai mind ékes nyelvezetűek és a bennük rejlő etikai tanításokkal tűntek ki. Papi funkciótól eltekintve 35 évi pesti tartózkodását a legteljesebb visszavonultságban, könyvei között töltötte. Még utolsó életévében is rendkívül sokat dolgozott, amiről a Jewish Encyclopediába írott számos kitűnő és kimerítő tanulmánya tanuskodik. A spanyol-portugál-latin-amerikai történelmi és szefard genealógiai cikkek valamennyiét itt K. írta meg. K. tagja volt a madridi Akademia Real de la Historia-nak, amely egyik legelőkelőbb tudományos akadémia, továbbá a newyorki American Jewish Historical Society és más társulatoknak. Budapesten azonban semmiféle társulatba nem tartozott és sem a Rabbiszemináriumnál, sem az IMIT-nél nem szerepelt. K. veje volt a hírneves német rabbinak, Ludwig Phillipsonnak. K. irodalmi munkássága részben az emancipáció-korabeli német zsidóság, részben a középkori, majd kiűzött szefard-zsidóság történetére és a spanyol-portugál nyelvű irodalomra vonatkozik. A spanyol-zsidókat tárgyaló művei: *Ein Feiertag in Madrid*. *Zur Geschichte d. spanisch-portugiesischen Juden* (1859); *Sephardim. Romanische Poesien der Juden in Spanien. Ein Beitrag zur Literatur und Geschichte der spanisch-portugiesischen Juden* (1859, héber fordításban is); *Geschichte der Juden in Navarra, den Baskenländern und auf den Balearen* (1861); *Geschichte der Juden in Portugal* (1867); *Die letzten Statuten d. israelitischen Gemeinden von Castilien* (1864); *Menasseh ben Izrael. Sein Leben und Wirken. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Juden in England* (1861, angolra is lefordítva); *Refranos e proverbios de los Judios Española* (1889); *Bibliotheca Española-Portuguesa-Judaica. Dictionnaire Bibliographique* (1890); *Christoph Columbus und der Anteil der Juden an den spanischen und portugiesischen Entdeckungen* (1894, németül, angolul és héberül, több kiad.); *Die Juden von Toledo* (1901); *Isaac Abrab. Sein Leben und seine Dichtungen* (1902, héberül is). A német zsidók történetére vonatkozó és egyéb művei: *Moses Mendelssohns philosophische und religiöse Grundsätze mit Hinblick auf Lessing* (1856); *Moses Mendelssohn. Sein Leben und seine Werke* (1862, 2. bővített kiadása 1888); *Moses Mendelssohn. Ungedrucktes und Unbekanntes von ihm und über ihm* (1883); *Der Dichter Efraim Kuh. Ein Beitr. z. Gesch. d. deutschen Literatur* (1864); *Zum Siegesfeste. Dankpredigt u. Danklieder v. M. Mendelssohn* (1866); *Die rituale Schlachtfrage oder ist*

Schächten Thierquälerei? (1867, Aargau); *Bibliothek jüdischer Kanzelredner. Eine chronologische Sammlung v. Predigten, Biographien und Charakteristiken d. vorzüglichsten jüdischen Prediger. Nebst einem homiletischen und literarischen Beiblatt* (2 köt. 1870—72); *Die Judeninsel und der Schiffbruch bei Coblenz* (1871); *Die jüdischen Frauen in der Geschichte, Literatur und Kunst* (1879, magyarul: Zsidó nők a történelem, irodalom és művészet terén 2 köt. 1883); *Das Moralgesetz des Judentums in Beziehung auf Familie, Staat und Gesellschaft* (1882); *Die Blutbeschuldigung von Tisza-Eszlár, beleuchtet* (1882, magyarul is); *Der Wucher und das Judentum* (1882, magyarul is); *W. A. Meisel. Ein Lebens und Zeitbild* (1891); *Sterbetage aus alter u. neuer Zeit* (1891); *Gedenklblätter. Hervorragende jüdische Persönlichkeiten des neunzehnten Jahrhunderts, in kurzen Charakteristiken* (1892); *Die jüdische Literatur von M. Mendelssohn bis auf die Gegenwart a Winter-Wünsche-féle Die jüdische Literatur seit Abschluss des Kanons-ban és külön is* (1896); *Ludwig Philippson. Eine Biographie* (1898); *Die Juden als Patrioten* (1898). K. munkatársa volt számos, legelsőrendű német, francia, angol, amerikai és héber folyóiratnak s azonkívül átdolgozta a Hecht-féle Handbuch d. Israelitischen Geschichte c. munkát (4. kiad. 1901, rövidítve magyarul is megjelent). S. R.

2. K. Jolán, festő, szül. Lengauban (Svájc) 1866. K. 1. leánya. Előbb Budapesten, azután Párisban tanult. Arcképeket festett, melyekkel a Műcsarnokban és Nemzeti Szalonban szerepelt.

Kazuisztika, a törvényfejlesztésnek oly módja, amelynek során az életben elő nem forduló kérdéseket vetnek fel, hogy egy jogi tételt arra is alkalmazzanak. Ilyen K. jellemzi a Talmudot is. A Talmud K.-ja a Biblia iránt való határtalan kegyeletben gyökerezik. Azírásmagyarázók, akik az állami és társadalmi élet legnemesebb formáit a Bibliából bontották ki, de azokból az állam összeomlása következtében kiestek, abban kerestek vigasztalást, hogy a Bibliában éljék ki magukat és veszteségükért a szellemi életben találjanak kárpótlást. A betűkben és szavakban való nagy gyönyörűség, a nyilvánvaló szépségek és az elrejtett célszavak szenvedélyes feltárása teremtette meg a K.-t, mert már nem maradt a nemzeti életből semmire, csak a Tóra maradéka, (velő nisor lonu rak sijur hatóro hazosz).

Kecskemét, törvényh. joggal felr. város Pest Pilis-Solt-Kiskun vm., 68,424 lak. A kongresszusi zsidó hitközség a VI. községkerülethez tartozik és 501 családban 2000 lelket számlál 471 adófizetővel. Ezek között 223 kereskedő, 59 iparos, 35 szabadpályán, 15 ügyvéd, 18 orvos, 23 magántisztviselő, 5 mérnök, 12 gazdálkodó, a többi más foglalkozási ágakban. Kiválóan hasznos működést fejtenek ki a gyümölcs, bor és baromfi értékesítése körül, a baromfi exportálást Löwy Gyula (megh. 1914 aug. 14.), a gyümölcs és bor exportot Kecskeméti Herz (megh. 1905 okt. 1.) honosították meg és ezzel új irányba terelték és jelentősen meg is javították a város gazdasági viszonyait. Nem egészen harmad-

fél évszázad alatt küzdötte fel magát az ország legkultúraltabb hitközségei közé a kecskeméti zsidóság. 1746-ban négy óbudai zsidó család telepedett le ideiglenesen Kecskeméten feleség és család nélkül, szigorú szerződés mellett, melynek feltételeit folyton folyvást súlyosbítták. A zsidók mégis kitartottak és 76 év múlva, 1820. már 243-ra szaporodtak, 55 családban. A megmaradt okiratok szerint rabbijuk Braun Gábor, sakterjuk Pollak Kelemen, «harangozójuk» Leitner Jakab volt. A családfők közül 10 magyar nevet viselt, ami meggyökerezett régi magyarságukra vall. A 243 közül kilencet a hatóság kiltott, a bírót pedig feleskettek a többiek ellenőrzésére. Ez az intézkedés megvetette aztán a meglehetősen békés és biztos fejlődés alapjait, amit csak az 1848-iki események zavartak meg átmenetileg. Schweiger Márton és Salamon 1814 aug.-ban folyamodtak a városi hatósághoz, hogy az általuk vásárolt házat zsinagógának használhassák, amit különféle kikötések mellett engedélyeztek is. 1851-ben Fényes Elek geográfiai szótára szerint 613 zsidó lakosa volt K.-nek. Ebben az időben a zsidók kivétel nélkül idegen funduson laktak. A házszerezésre vonatkozó korlátozások engedtek végre a régi szigorúságból és 1823. Sveiger Márton olajmalomépítésre, 1830. pedig Milhoffer István sebészorvos a «közegészségi ügy körül tanusított bokros érdemei tekintetéből» házszerezési jogot nyert, míg 1857. már 55 ház volt a zsidók nevére bejegyezve. Ekkor a zsidók már szervezett hitközségben éltek, sőt csaknem 30 évvel előbb, 1828. a Chevrat is megalapították. Az első ismert előjárók: Sveiger Márton, Sveiger Salamon, Milhoffer István, Braun Gábor, Pollak Kelemen, Leitner Jakab ebben az időszakban működtek. 1823-ban rendes templomot építettek, amelyet 1927. kulturteremmé alakítottak át. A most használt nagy és díszes templom tervét Zitterbart pesti építész készítette és 1864. Obermayer Lajos szolnoki építőiparos kezdte építeni. A templom átvétele 1871. a nagy ünnepeken történt Gallia Fülöp elnöksége idejében. 1844-ben 4 osztályú, 4 tanerős iskolát alapított a hitközség, ezt 1877. közös megegyezés alapján átadta a városnak s azóta csak a hitoktatásról gondoskodik. 1845 körül megalapították a Talmud Tórát, amely most két tanfolyamból áll, 1870. a nőegyletet, 1883. a szegénytanulókat segélyező egyesületet. 1911 júl. 8. katasztrófális földrengés pusztított Kecskeméten, amely a templomot és a hitközség egyéb épületeit alaposan megrongálta. A renovált templomot 1918 nyarán adták át újra rendeltetésének. A hitközség kebelébe tartozó orthodox imaházi egyesület 1917. kivált és önálló auth. orth. hitközséggé alakult. A hitközség mai előnyös pénzügyi helyzetének alapjait Kecskeméti Lajos tiszti főorvos, hitk. elnök, illetve az ő 38 éves rezsímje vetette meg. Előrelátó gondossággal megvásároltak több épületet a piactér közepén álló templom szomszédságában, ezek helyére kölcsönpénzekből értékes bérházakat építettek és jövőbelmükből amortizálták a költségeket. A proletárdiktatúrát követő időben azután Kenéz Zoltán ügyvéd, akkori és jelenlegi hitközségi elnök a még

tetes összegű amortizációs kölcsönhátralékot teljesen kifizette. A hitközség legfőbb működési köre mindenkor három irányban nyilvánult meg: a hitélet, hitoktatás és jótékonyág irányában. A hitéletet nagytudású papok és mindenkor különös gonddal vezetett istentiszteletek szolgálták; első rabbijáról, Ascher Enochról keveset tudunk, de a későbbiek: Fischmann Simon, Perls Ármin, Bárány József a magyar rabbik kiválóságai voltak. A hitoktatást a középiskolákban mindenkor a főbbik végezték, az elemi iskolákban pedig kitűnő tanítók közöttük Veigelsberg Leó, (l. o.) a Pester Loyd későbbi nagyhirű szerkesztője. A jótékonyág gyakorlását egyfelől a hitközség úgynevezett szegény-egylete, másfelől a hitközség kebelében működő Chevra Kadisa, továbbá a nőegylet és szegénytanulókat segélyező egyesület látja el lankadatlan szeretettel. Ide tartozik a nagyarányú segélyezés is, amelyben az 1914. kitört világháborúba bevonult katonák otthonmaradt családjai részesültek, úgyszintén a numerus clausus következtében külföldre kényszerült főiskolai hallgatók szervezett segélyezése is. A világháborúban a hitközség 270 tagja vett részt, 27 elesett. A proletárdiktatúra alatt többeket túszokként őrizetbe vettek. A diktatúra bukása után Kecskeméti egyideiglenes központja volt az ellenforradalomnak, melynek nyolc zsidó esett áldozatul. 1919 nov. havában vértanúhalált halt Nemes Gusztáv főreáliskolai tanár, Iritz Rezső ügyvéd, Fekete Adolf kereskedő, Deutsch Imre bankhivatalnok, Halmos Lajos ügyvéd, Simon István joghallgató, Wertheimer Jenő nyomdásztanonc és Hegedűs Pál tanító. A sok súlyos csapás nem törte meg a hitközség erejét és híven követi most is régi nemes tradícióit. 1928/29. évi költségvetése 71,695 P. volt, filantropikus és szociális célokra 10,000 P.-tköltött. A hitközség élén állnak: Borsodi József főrabbi, Fodor Sándor ügyvéd, örökös tb. elnök, Kenéz Zoltán ügyvéd, elnök, Goitein Jónás ékszerész, tb. alelnök, Fuchs Samu kereskedő, alelnök, Donáth József ügyvéd, ügyész, Fischer Izsák, Kohn Elek kereskedő, templomgondnok; továbbá Aszódi Géza ügyvéd, Augner Rezső ügyvéd, Aszódi Samu kereskedő, Balázs István orvos, Gichner Rezső kereskedő, Holczer Zsigmond orvos, Kohn Bernát magánzó, Spitzer Bernát birtokos, Szilágyi Mór kereskedő, Tárnok József műszaki tanácsos, előljárók és Lechner Hermann főkantór, Virányi Gyula titkár, Steiner Juliska pénztáros, főtisztviselők. A Chevra Kadisa elnöke Aszódi Géza, a Nőegylet elnöke Fodor Jenőné és a szegénytanulókat segélyező egyesület elnöke Balázs István.

Kecskeméti, 1. Ármin, rabbi, szül. Kecskeméten 1874 ápr. 21., 1887—1897-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1896-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1898. pedig rabbivá. Azóta makói főrabbi. Szaktárgyai: a zsidó politikai- és irodalomtörténet, mindkettőt megírta két-két kötetben s így sok érdeme van a zsidó ismeretek magyarnyelvű népszerűsítése és elterjesztése körül. Irodalomtörténetét az Imit pályadíjjal jutalmazta. A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet vezérőlbizottságának tagja. Munkái: *A Zsidó a magyar népköltészetben*

és színműirodalomban (1896); *A zsidó a magyar regényirodalomban* (1897); *A zsidó irodalom története* (1908—1909); *A zsidóság egyetemes története* (1927. I—II.). Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, az Egyenlőségben, a Magyar Izraelben, a Mult és Jövőben, az Imit évkönyveiben jelentek meg.

F. D.

2. **K. Lajos**, orvos és jogakadémiai tanár szül. Kecskeméten 1830., megh. u. o. 1890. körül. Mint diák részt vett a szabadságharcban, a fegyverletétel után Bécsbe szökött, onnan Kecskemétre ment. Tevékeny részese volt a hitközségi életnek, 1878. a törvényhatóság Kecskemét város tisztifőorvosának választotta. A jogakadémián előadta a törvénytudományi orvostant és munkatársa volt a Jogtudományi Közönynek. Önálló művei: *Kétes elmeállapotok a törvénytudomány előtt. A beszámítás és rendelkezési képesség tana* (1875).

T. Zs.

3. **K. Lipót**, rabbi, szül. Kecskeméten 1865 febr. 27. Budapesten végezte az egyetemet és a Rabbiképzőt. Oklevelének elnyerése után Nagyváradon főrabbiává választották. A legjobb magyar hitszónokok közé tartozik és mint prédikátor az ország határain kívül is ismerik. Erőteljes stílusú. Pályája kezdetén sokat fordított héber költőkből. Az Imit ifjúsági Bibliája részére fordította a prófétai versekre vonatkozó részeket. Művei: *A pokol a középkori zsidó költészetben* (Budapest 1888); *Zsidó költőkből* (1887); *Egy zsidóvallás van-e, több-e?* (1913); *Vallási zsidóság és nemzeti zsidóság* (1922). Sajtó alatt van háromkötetes könyve *Jeremiás* prófétáról. *Az izraelita vallás története* c. négykötetes munkája még kéziratban van.

Sz. I.

4. **K. Vilmos**, lapszerkesztő, szül. Kecskeméten 1879 jún. 17. A jogi egyetem elvégzése után újságíró lett és Kecskeméten *Függetlenség* címen napilapot alapított, amelyet több évig szerkesztett. A város társadalmi életében vezetőszeretpet játszott mint törvényhatósági bizottsági tag és a függetlenségi párt titkára. Később ismét a fővárosba került s a Kis Újság, majd a Budapest c. lapoknak lett a szerkesztője. Most az Egyenlőség szerkesztője. A Pesti Izraelita Hitközség vallástársadalmi ügyosztályán éveken át értékes tevékenységet fejtett ki. 1927-ben megindította a magyar zsidóság kulturális és gazdasági életével foglalkozó *Zsidó Évkönyvet*, melynek már a második évfolyama is megjelent.

V. A.

Kedusim, hetiszakasz, mely *Mózes* 3. könyve 19. fejezetének elejétől a 20. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: A szentség törvényei. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Ámosz* könyve 9. fejezetének 7. versétől a könyv végéig terjed. A törai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettő univerzális gondolatot fejez ki. A naptári beosztás folytán néha a megelőző hetiszakaszsal olvassák együtt (Acharé mosz-Kedusim).

Kedusó (h.). Magyarul: *szentség*. A scharisz, minchó és muszaf főimájába (tőfilló) illesztett dicsének. Nevét a benne előforduló jezsajási idézettől kapta, amely háromszoros hangsúlyozással vallja Isten szentségét. «Kódós, kódós, kódós Adonáj Cevóosz, meló kol hoórec kevódó». Szent, szent, szent a seregek Istene, telve van az

egész föld dicsőségével (*Jesája* 6, 3). A többi vers *Ezékiel* 3, 12 és *Zsoltárok* 10, 115 fordul elő. A háromszoros szentségvallást tartalmazza az úvó lecion és a jocer ór ima is. Az előbbi *kedusó diszidronak*, az utóbbi *kedusó dijócérnak* nevezik. A K.-t mindig állva mondják. A K. más más a nap és az istentisztelet jelentősége szerint. F. D.

Kehiló (h.), község, hitközség. Tágabb értelmében megfelel a latin fórumnak és azt a központot jelöli, ahol a helyi zsidóság közügyeit intézik.

Kélé kódés (h.), *kegyszer*, szent szerelvény; ékszer a Tóratekeres díszítésére. Rendszerint ezüstből vert, bronz, vagy korona csengetyűvel és ezüstvert ezüst láncon. Hozzájuk tartozik a jad is, a kéz formájára ötvöztött tóramutató.

Kelemen, 1. *Adolf*, rabbi, szül. Veszprémben 1861., hősi halált halt 1918. Tanult Budapesten és Berlinben, majd pancsovai rabbinak választották. Cikkei felekezeti hetilapokban, továbbá az Egyetértés és a Pester Lloyd hasábjain jelentek meg. Több beszéde és egy Hagadája nyomtatásban is megjelent.

2. *K. Béla*, esztétikus és szótáríró, szül. Budapesten 1865. Egyetemi tanulmányainak elvégzése után két éven át a Pesti Napló munkatársa volt. 1890-ben a székesfehérvári főreáliskola tanára, utóbb az intézet igazgatója lett. Jelenleg nyugalomban van. Napilapokban és szakfolyóiratokban számos nyelvészeti, irodalmi és irodalomtörténeti dolgozata jelent meg. Szótárai népszerűek. Egyéb munkái: *Jó magyarság; Idegen szavak és nevek szótára*. Sz. G.

3. *K. Samu*, politikus, szül. Nagyváradon 1862 okt. 23., megh. Budapesten 1916 aug. 11. A budapesti egyetemen végezte a jogot és ügyvéd lett Szatmáron, ahol főleg, mint a Pap Béla bűnper védőügyvédje tűnt fel. A megyei törvényhatóságban is vezetés szerepet töltött be. 1905-ben függetlenségi programmal Hieronymi miniszterrel szemben Szatmáron országgyűlési képviselőnek választották meg s a parlamentben élénk politikai tevékenységet fejtett ki. Része volt a koalíció létrehozásában s valamennyi nemzeti függetlenségi küzdelemben. A függetlenségi párt kettészakadása után a Justh-frakcióhoz tartozott s ezen program alapján 1910. újból képviselővé választották meg. S. R.

Kelen, 1. *Ida*, zongoraművésznő, szül. Budapesten 1873., megh. u. o. 1911. Gobbi tanítványa volt a Zeneakadémián. Kun Margittal és Hollósy Kornéliával triót alakított, amely gerince volt akkor a főváros zenei életének. Utolsó éveiben tanított. Mint pedagógus is jelentős volt. K. K.

2. *K. Imre*, rajzoló, szül. Győrött 1895. A nemzetközi békétárgyalások világpolitikusairól rajzolt karikatúrái terelték rá a külföld figyelmét. Azóta állandó rajzolója a legnagyobb világ-lapoknak. Dezső Alajossal együtt több rajzalbuma jelent meg külföldön. K—r A.

3. *K. József**, mérnök, szül. Nagybocskón 1892. A műegyetemet végezte s mérnöki oklevelet szerzett, majd a budapesti villamosvasutak szolgálatába állott. A proletárdiktatúra alatt a szocializáló népbiztosság műszaki ügyeinek veze-

tője lett. Ténykedéséért életfogytiglani fegyházra ítélték, de mint cserefogoly Oroszországba került.

Keleti, 1. *Adolf*, pedagógus és író, írói nevén *K. Márton*, szül. Nagyszalontán 1874. Tanári oklevelet szerzett, majd a fővárosba került s egyik polgári iskolának volt igazgatója 1920-ig. Több jeles pedagógiai munkát, ezenkívül ifjúsági színműveket is írt. Művei: *Koslor Márton; Szürke verebek*. Számos regényt és pedagógiai munkát fordított németből. Tanügyi cikkei a Népszavában jelentek meg. S. R.

2. *K. Artur*, költő, szül. 1889. Katolikus hangulatokkal telített verseiben sok a festői szépség. Verses kötetei: *Angyali üdvözlét; Pax vobiscum; A boldogtalan Raymond és a szerencsés Bertrand lovagok* címmel. Fordított Bodenbach, Maeterlinck, France műveiből is. K. A.

3. *K. Ferenc*, jogi szakíró, szül. Aradon 1846. A jogtudomány körébe vágó cikkei a magyar szaklapokban jelentek meg. *Az államszolgálat jogi természete és a rendszerezett államszolgálati pragmatika elvei különös tekintettel hazánk viszonyaira és a nevezetesebb európai államok e tárgyra vonatkozó intézkedéseire* (1883) c. munkájával a Magyar Tud. Akadémia 100 arany pályadíját nyerte el. T. Zs.

Kélev (h.). *Kutya*. Atvitt értelemben használatos szó a jiddisben a rossz ember, a zsugori és keményszívű megjelölésére.

Keller Samu, ügyvéd és szakíró, szül. Szilágy-somlyón 1875 okt. 16. Munkatársa volt az *Ügyvédek Lapjának*. Megalapította 1911. a Szilágyvármegyei Kereskedelmi és Iparbankot. A hitközség életében vezető szerepet tölt be és mint elnök 5000 kötetes könyvtárat alapított. — *Leánya K. Ilona*, szül. Szilágy-somlyón 1910. Versel erdélyi magyar lapokban jelennek meg.

Kélóló (h.). *Atok*, káromlás. E héber szó a jiddisben is meghonosodott.

Kemece, nagyk. Szabolcs és Ung közigazgatásilag egyesített vm. 3706 lak. A K.-i hitközség körülbelül 100 évvel ezelőtt alakult. Alapítói K.-re beköltözött gazdálkodók voltak. Első rabbija Grünwald Gerson volt, akiről azonban nem jegyezték fel, mikor működött. Templomot 1824. épített a hitközség saját erejéből. Jesivája is van, körülbelül 50 évvel ezelőtt Glück Emmánuel rabbi alapította s átlag 25 növendék látogatja. A hitközség vallásos szellemének bizonyítéka a néhai Klein József és Lang Arnold által tett nagyobb alapítvány, melyből Talmud Tórát létesítettek. Ennek Lang Arnold a vezetője. A Chevra Kadisa, melynek programján a szegények gyógykezelése és támogatása szerepel, jelenleg Friedman S. elnöklete alatt áll. A kulturális és főként a gazdasági életben élénk szerepet játszik a K.-i zsidóság. Pollatschek Sándor a járás köztisztviselőiben álló tb. főorvosa, Róth Jenő, a K.-i takarékpénztár vezérigazgatója, Haas Ignác, aki 1200 hold földön gazdálkodik, műmalmot és szeszgyárat létesített, Ehrenberg Izsák és Zwibel Testvérek köolajfinomító gyárai, Fisch Salamon szeszfőzdéje és betongyára és Lang Arnold betongyára számos munkást foglalkoztatnak. A hitközség 7000 pengős költségvetéssel dolgozik, 55 család él a hitközségben, az adófizetők száma

48. A hitközség anyakönyvi területéhez Nyirbogdány, Kék, Beszterec, Vasmegyer, Senyő, Nyirtúra, Berkesz, Demecser, Gégény, Nyiribrony, Nyirkércs, Kótaj, Nyírszékely, Nyirtét, Oros, Nyirpazony, Tiszakarád és Romocsaháza községek tartoznak. Foglalkozás szerint: 5 gazdálkodó, 16 kereskedő, 1 orvos, 10 iparos és 20 egyéb. A hitközségnek 32 tagja vett részt a világháborúban, s közülök 5-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Leonorovits Géza főrabbi, Frischmann Izrael elnök, Friedmann Ignác gondnok, Feldmann S. pénztárnok, Weinberger Márton ellenőr, Klein Menyhért jegyző, Lang Arnold, Keszler Jakab, Scher Adolf és Amzel Adolf előjárók.

Kemény 1. Ferenc*, pedagógus és pedagógiai író, szül. Nagybecskerekben 1860. Budapesten és Párlsban tanult, majd tanári oklevelet szerzett és a községi katonai alreáliskolán, a brassói, az egri és 1894 óta a budapesti VI. ker. állami főreáliskolán tanított. Amikor nyugalomba vonult, megkapta a főgazgatói címet. Széleskörű irodalmi munkásságot fejtett ki magyar, német és francia pedagógiai folyóiratokban. Néhány évig az Ungarische Pädagogische Revue c. tanügyi szaklap szerkesztője volt. Mint a magyarországi békeegyesület titkára buzgó propagandát folytatott a világháború közepén. Fontosabb művei: *Osszehasonlító aforizmak a katonai és polgári nevelés köréből* (1888); *Beiträge zur Kenntnis des modernen Volksschulwesens von Frankreich* (1890); *Die Mittelschulen Ungarns: Gymnasien und Realschulen* (1896); *Világakadémia*, németül és franciául is; *Gegenwart und Zukunft der körperlichen Erziehung* (1904); *A békemozgalom pedagógiai jelentősége és a béke napja* (1907); *A nemi probléma, Sexualis paedagogia* (1908).

Sz. G.

2. **K. Lajos**, textilvegyész, az óbudai izr. hitközség elnöke, szül. Újpesten 1882 márc. 27. Tanulmányai elvégzése után mint vegyész-mérnök 1911. kékfestő gyárat alapított. A felekezeti életben tevékeny részt vesz s 1924 óta az óbudai hitközség elnöke. Anyja, Kohn Péterné nevén Óbudán népkonyhát létesített, mely 120 embert lát el naponta ebéddel. Óvodát is alapított és általában a hitközség fejlesztése és a vallásos élet elmélyítése terén nagy eredményeket ért el. V. A.

3. **K. Nándor**, festő, szül. Salgótarjánban 1885. Főleg életképeket, csendéleteket és arcképeket, ritkábban tájképeket fest. Előbb jogot végzett és 12 évig a kereskedelmi minisztériumban hivatalnokoskodott. Már jogi tanulmányai közben a Mintarajziskolában tanult. Tanulmányutakat tett Páris és Münchenben. Budapesten először a Műcsarnok 1906—7-iki tárlatán állított ki (*Tájkép. Orarckép*). Gyűjteményes kiállítása volt a Nemzeti Szalonban (1917), melynek alapító tagja. Arcképeket is fest (Hoitsy Pál, Sztérynyi József, Bud. János).

F. B.

4. **K. Rezső***, hegedűművész, tanár, szül. Nyíregyházán 1871 márc. 21. Előbb a Nemzeti Zenedében majd Berlinben tanult. Joachim növendéke. 1890-ben a königsbergi konzervatórium tanárának és 1897. igazgatójának nevezték ki. 1898. őszén visszakérült Budapestre hegedűtanárnak a Zeneakadémiához. Tagja volt a Hubay—Popper vonós-

négyesnek, majd megalapította az 1910. feloszlott Kemény—Schiffer vonósnégyes társaságot. K. kiváló pedagógus. Külföldön is elismert szak tekintély.

K. K.

5. **K. Simon**, író és hírlapíró, szül. 1882. *Az Est* szerkesztője. Az a modern magyar lírikus, akinek költészete legközelebbi rokonságban áll az impresszionista festészettel. Harsány színeivel és buja hedonizmusával azonban csak az élet fájdalmas sivárságának érzését akarja elaltatni magában. Önmarcangoló, keserű haraggal nézi a kétségbeejtő világot, amely «egy mérges, mély seb» neki. Külső pompája ellenére zord költészet ez; legmélyén a Baudelaire-éval rokon. Verskötetei: *Lamentációk; Balkon; Így életem világom*.

K. A.

Keményffi Jenő*, festő, szül. Budapesten 1875., megh. u. o. 1920. Enteriőröket, városrészleteket és csendéleteket festett olaj- és pasztelltechnikában. 1896-ban rajztanári oklevelet szerzett. Azután a müncheni akadémián Hollósy Simon iskolájában folytatta tanulmányait. 1899-ben állított ki először a Műcsarnokban, később a Nemzeti Szalonban. 1909-ben megnyerte a Nemzeti Szalon Ernst Lajos-díját, a Műcsarnok 1911—12. téli tárlatán pedig *Csendes délelőtt* c. pasztelljével a Lipótvárosi Kaszinó díját.

F. B.

Kenczler Hugó, művészeti író, szül. Budapesten 1884., megh. Kassán 1922. A budapesti egyetemen Pasteiner tanítványa volt, Berlinben Vöflint hallgatta. Egyetemi tanulmányainak végeztével a Nemzeti Múzeum régiségtárának, majd a Szépművészeti Múzeum tisztviselője volt. A régi magyar művészet emlékeit tanulmányozta, ezen és egyéb tárgykörbe tartozó értekezései az Archaeológiai Közleményekben jelentek meg.

F. B.

Kende Zsigmond, publicista, szül. Ungvárott 1857., megh. Budapesten 1913. Már fiatal korában több napilap és folyóirat munkatársa volt. 1892-ben a Magyar Ujság c. félhivatalos lap felelős szerkesztője lett, 1899. mint sajtóelőadó belépett a miniszterelnökségi sajtóirodába. Munkái: *Közgazdaságunk és kereskedelmünk 1882-ben és 1883-ban; Az értékpapírpia*.

Sz. G.

Kényszer. A talmudi jogrendszer különbséget tesz azok között a bűnök között, amiket önként és azok között, amiket kényszer alatt követ el az ember. A kényszer alatt elkövetett bűnözést enyhébben ítéli meg és ez a felfogás érvényesül azokkal a zsidókkal szemben is, akik kényszer alatt tértek ki a hitükből. *Onész rachmonó tré*. Isten felmenti azt, aki kényszer alatt van. (*Bábá káma* 28a).

Kepes Gyula, orvos és természettudós, szül. Vári-n (Bereg vm.) 1847., megh. Budapesten 1924 okt. Résztvett abban az expedícióban, amely felfedezte a Ferenc József-földet. Ő volt az expedíció egyetlen magyar tagja. 1910-ben vezérfőorvos-rangot nyert s ő volt az első zsidó, aki a honvédségnél ilyen magas rangot ért el. 1914. nyugdíjba vonult.

T. Zs.

Keppich Jakab, orvos, az aradi Chevra-Kadisa elnöke, a hitközség előjáróságának tagja, zsidó iskolaszéki elnök, volt törvényhatósági bizottsági tag. Megalapította az aradi Zsidó Poli-

klinikát. Az aradi hitközségi életben jelentős szerepet játszik.

Képmutatás az ember oly tudatos cselekvése, melyben saját magát hamis színben tünteti fel, pl. jónak, igazságosnak, vallásosnak, erkölcsösnek tünteti fel magát valaki, aki nem az. A rabbinikus irodalom kárhoztatja és veszedelmesnek bélyegzi a K.-t. «Ismerthé kell tenni a hipokritákat, hogy Isten nevének megszenteltségtenítését elkerülhesstük.» (*Tosz. Jóna* 4. 12; *Jóna* 89a); *Eccl. R.* 4. 1). Igen szellemes mondást őrzött meg a Talmud (*Szóta-trakt.* 22b) a K.-ra vonatkozóan. A haldokló Alexander Jammaeus zsidó király így búcsúzott nejétől és utódától Salómé Alexandra királynőtől: «Ne félj sem a fáriszeusoktól, sem a szadduceusoktól, hanem a kaméleon-szerű emberektől (cevuim: festettek), akik Zimri tettét követik el és Pinchász jutalmát igénylik» (*Num.* 25. 14). Az a vád, hogy a Jézus-korabeli és később élt farizeusok képmutatók voltak, tévedésen alapszik, mert éppen azok küzdöttek legkitartóbban a K. ellen. II. Gamaliel pátriárka így intézkedett: Senki olyan ne jöhessen a tanintézetbe, akinek belseje nem olyan, mint a külseje; a tanítványnak olyannak kell lennie, mint a frigysekre nynek, kívül és belül egyaránt aranyozottnak (*Jóna* 72b, *Ber.* 28a). «A képmutató bosszúságot hoz a világra, imája nem fog meghallgatásra találni»; «Az igen igen legyen, a nem nem; nem szabad valamit mondani és másképpen gondolni» (*Bábá Mecia* 49a). «Könnyebb az egész világon uralkodni, mint két olyan bírón, akik a hipokritaság palástjába burkolóznak» (Dávid királynak adott mondás a *Midrás Tehilim* 18. 34.-ben és *Abót di R. Náthán* 25). L. Hízelgés.

Képzőművészet. A K.-ek szerves, művészegyeniségekhez fűződő fejlődése Magyarországon, mintegy jó száz évre, a XIX. sz. elejére nyúlik vissza. A zsidószármazású magyar művészeknek e fejlődésben való részvétele úgy szólván a kezdetig követhető, mely a művészi élet folyton növekvő fejlődésével az idők folyamán mind hatalmasabb arányokat öltött. E lexikon több mint 300 ilyen zsidó származású magyar festő, szobrász, építész, grafikus és iparművész életrajzát tartalmazza. Az egyesekre vonatkozó adatokról részletesebben tehát a címszók tájékoztatóak. Az összefoglaló áttekintésnek a célja, hogy a lexikonban közölt életrajzok tömegéből kiemelje azokat a művészeket, akik tehetségükkel és munkásságukkal észrevehetőbben hatottak a magyar művészet kifejlődésére. Ez az áttekintés már a lexikon szempontjai által megszábotott határok következtében sem adhatja az összefüggő fejlődés képét, hiszen egy egésznek része csupán, az érdeklődésnek mindazonáltal vezérfonalul szolgálhat. Keretétül a K.-ek szokásos felosztását (festészet, szobrászat, építészet) vettük.

I. Festészet. A sort a nagymartoni születésű, jobbára Bécsben élt arckép- és életképfestő *Alconière* Tivadar nyitja meg, aki már az 1840-iki pesti Műtárlaton szerepelt. Követik őt az arcképfestő *Kaan* Henrik, *Doctor* Albert miniatürfestő, aki később fényképező lett, *Knopp* József arcképfestő, aki mint cégfestő végezte életét; to-

vábbá az arcképfestők: *Dux* Zsigmond és *Beck* Vilmos. Ez utóbbi mint első karikatúra-rajzolóink egyike is híres. Az idealizált arcképek festői: *Adler* Mór és *Gross* Béla mellett koránál és festői felfogásánál fogva még *Ingomár* Ferenc említhető. A táblabíró-világ e korai arcképfestői és kezdetleges életképfestői után a 70-es évek végén egészen a 90-es évekbe nyúlóan részben novellisztikus, részben a természet hű ábrázolására törekvő életképfestők következnek. Köztük a legjelentősebb *Bruck* Lajos, a francia iskola egyik első közvetítője a 70-es évek vége felé. A 80-as években feltűntek *Déri* Kálmán és *Hernádi-Herzl* Kornél, akik müncheni stílusban festettek magyaros életképeket. Valamivel később, a 90-es években dolgozott *Karvaly* Mór, aki a katonák életéből merített életképeket festett. Kortársuk volt *Skutezky* Döme, aki a 80-as években velencei életképeket, valamint a katonák és a szalonéletből vett életképeket festett, a 90-es években és azután pedig kohómunkásképein a kettős világítás problémáival és festőiabb főladoatokkal is foglalkozott. A 80-as évek derekán lép fel *Bihari* Sándor, a Munkácsy után következő időszak magyar életképfestészetének egyik legerősebb tehetsége, egyben a naturalizmus jegyében festett legmagyarosabb életképek alkotója. *Basch* Gyula a 80-as évek végén és a 90-es években festi nagyváros-életképeit, emellett mint arcképfestő is számotlító. *Kaufmann* Izidor a galíciai és tátravidéki zsidók életét, enteriőrjeit, típusait ábrázolja képein már a 80-as és 90-es években és haláláig hű marad tárgyköréhez, folyton emelkedve festői előadásában. *Tornai* Gyula ugyancsak ez időben tűnik fel a távol Kelet életéből merített, gyakran főleg etnografiai érdekességű életképeivel. A 90-es évek elején kelt feltűnést *Halmi* Artúr *Vízsga* után sokat ígérő, akkor új irányú életképpel, mely még nem sejteti a későbbi virtuózan festett arcképek mesterét. *Vajda* Zsigmond is ekkor jelentkezik első életképeivel, bár az ő jelentősége azonkívül, hogy a századfordulón kedvelt arcképfestő, az Országházban és egyébütt levő freskókompozícióiban rejlik. Különösen az arcképfestészet terén találkozunk számos kitűnő tehetséggel. A már említetteken kívül a 80-as évek derekán és a 90-es években aratja diadalait a magyar arcképfestészet puritán egyszerűségű nagymestere *Horovitz* Lipót, valamivel később szerezt népszerűséget *Ferraris* Artúr, *Parlaghi* Vilma *Köves* Izso és már a 90-es évek végén kezdődik *László* Fülöp megcsodált arcképfestőpályája, mely Európa udvarain vezet keresztül. Mellettük és utánuk, ha néha nem is az arcképfestészetet folytatják kizárólag, de e téren is jelentős sikereket érnek el: *Márk* Lajos, aki különösen mint női arcképek festője kiváló, a külföldön is nagyhírű *Halmi* Artúr, továbbá *Szenes* Fülöp, *Knopp* Imre, *Timár-Thein* Miksa. A vonal a XX. sz.-ban egészen napjainkig folytatódik, amikor csak a legutóbb dőlt ki fiatalon a mondán női arcképek egyik népszerű mestere *Glatter* Gyula. Mellette említendő még *Kiss* Rezső, *Brüll* Aladár. Más-más értelemben és más-más eredményekkel művelték az utóbbi és legutóbbi évtizedekben az arcképfestészetet: *Pór* Bertalan, *Czigány* Dezső,

Jávor Pál, Erdei Viktor, Kunwald Cézár, Hatvany Ferenc báró, Feiks Jenő, majd Frank Frigyes, Gábor Mór, Zádor István. A századforduló nálunk a modern festői irányban való fejlődés útjelzője, a festészetnek a plein air, naturalizmus, impresszionizmus jegyében való fejlődésének. Ilyen plein air értelmében vett életképeket festenek: Poll Hugó, Kunffy Lajos, Tull Ödön. Már a 80-as években tűnik föl olaszországi tanulmányaival Magyar-Mannheimer Gusztáv, de sokoldalú dekoratív tehetsége színes, aprólékos, olaszos életképein keresztül csak a jelen században fejlődik a zománcos színekben ragyogó, dramatikus mozgalmasságú, modern tájfestővé. Fényes Adolf kiváló tehetsége is sok átalakulás után lesz a magyar festészet egyik vezető értékevé. Fejlődésének állomásai a naturalisztikus, szegény embereket ábrázoló életképek, a festői fölfogású szolnoki parasztképek, a stilizált, mese-szerű kompozíciók és a szolnoki táj lelkét egyszerű eszközökkel kifejező tájképek. Katona Nándor mélyérzésű, költői lelkülete a tátravidéki hegyitájak változatos hangulataiban nyer kifejezést és biztosít neki különleges helyet a modern magyar tájfestészetben. A legutóbb említett három festő egyéniségük külön súlyával emelkedik ki a század első évtizedében és tartja meg pozícióját napjainkig. Egy nagy mozgalomnak, a nagybányai iskola megindításának egyik főreszese Iványi-Grünwald Béla a múlt század 90-es éveinek végén. S bár a jelen század első évtizede után elvált a nagybányaiak naturalista irányától, főjelentősége abban csúcsosodik ki, hogy ez iránynak a magyar festészetben másokkal együtt egyik megindítója volt. Sokrétű művészete később dekoratív kompozíciók felé fordult, míg végre legújabbán a nagy magyar Alföld tájainak monumentális ábrázolásában fejeződik ki. A naturalistáktól az impresszionistákhoz való átmenetet képviseli a múlt század 90-es éveiben indult Knopp Imre életképeinek levegő- és tónusfestésével. Az impresszionisztikus látásmód érvényesül Góth Mór cion-pasztellképein és Feiks Alfréd színes foltokban festett, nagymozgalmasságú, tengeri fürdőket, cirkuszt és löversenyeket ábrázoló, tömegeket mutató képein. Impresszionisztikus arcképek és tájképeken át szobrászi fölfogáshoz közeledik aktábrázolásain Hatvany Ferenc báró. Naturalisztikus figurális és tájképek után, színes foltokban fölépített tájakat fest Kosztolányi-Kann Gyula. A XX. sz. elején kezd szerepelni és a háborút közvetlenül megelőző időkben igaz elismeréshez jutott Perlmutter Izsák, aki hosszabb hollandiai tartózkodás után festi magyar életképeit és alakos magyar enteriőrjeit, melyek az ország határain túl is becsültté tették nevét. László Pölöp mellett abban a tisztességben részesült, hogy önarcképét a firenzei Uffiziiban helyezték el. Képei tárgy fölfogásuk és festői kezelésük folytán a vezető magyar mesterek közé emelik. Az előbb említetteknel jóval fiatalabb, de képeinek stílusánál fogva régebbi mesterekkel tart közösséget a háború előtt föltűnt Herman Lipót, ki barokkos lendületű, fantasztikus akt-kompozíciókkal és újabban nagy vonalú tájképek-

kel szerzett nevet magának. A XX. sz. második évtizedének első éveiben jelentkeznek már ama fiatal festők, akik részben Nagybányán, részben Párisban kapott hatások alatt kezdik átforgatni kifejezési eszközeiket, de mert a háború megszakította fejlődési és érvényesülési lehetőségeiket, csak a század második évtizedének első éveiben tűnedeznek föl ismét egyenként, mint az újabb festői törekvések képviselői. 1911-ben rendezték a Nyolcak első kiállításukat, mely ez új törekvések első nyilvános megjelenése volt. Ezek sorában találjuk a következő művészeket, kik azóta ma már mind kialakult s jobbára a külföld előtt is számottevő művészegyéniségek: Berény Róbert, Czöbel Béla, Czigány Dezső, Orbán Dezső, Pór Bertalan és Tihanyi Lajos. E neveken kívül az új törekvéseket képviselték még, már a háború előtt Nagybánya és Páris által termékenyülve, az azóta művészetükben teljesen kialakult festők: Perlrott-Csaba Vilmos. Ziffer Sándor, továbbá a kezdettől fogva Párisban élő Réth Alfréd. Már a háború előtt szerepeltek, de a háború után érvényesültek, többek között a német expresszionista művészet behatása alatt fejlődött Scheiber Hugó, Kádár Béla és a náluk fiatalabb, csak a háború alatt föltűnt Schönberger Armand. A háború után fölbukkant új törekvésű, jobbára fiatalabb művészek közülük még: Diener-Dénes Rezső, Bató József, Medgyes László, Korda Vince, Szenes András, Farkas István. A konstruktivista irány képviselői a Németországban élő Péri László és Moholy-Nagy László. Művészeinknek egész sora pedig grafikai munkáikkal tette érdemessé magát arra, hogy e vázlatos áttekintésben főlemlítsük. Különösen a karikatúrarájzoláshoz támadtak kezdettől fogva jeles képviselői. A már említett Beck Vilmos 1843. alapítja meg Magyarországon az első németnyelvű élelappot; Faragó József a 90-es évek elején majd egy évtizedig uralja Jankó János örökében a magyar politikai karikatúrát, kit azután néhány évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig Bér Dezső váltott föl. Inkább a társadalmi karikatúra művelői: Márk Lajos, Feiks Jenő, a külföldi élelappokba is rajzoló Lakos Alfréd, Kóber Leó. Írók és művészek karikatúráival lettek ismertté Herman Lipót, Gedő Lipót és a később külföldön nagy sikereket aratott Major Henrik, kit mint külföldi nagy lapok rajzolóit követtek Kelen Imre és Dezső Alajos. Mint illusztrátorok tűntek ki Radóné Hirsch Nelli, Honti Nándor, Pogány Willy, Vadász Miklós, Márk Lajos. Könyvcím-lapok és könyvek díszítői: Falus Elek, Kozma Lajos, Gara Arnold. A modern plakátművészet művelői: mint kezdeményezők Basch Árpád, Márk Lajos, Faragó Géza, utánuk a szociális plakátokat készítő Bóró Mihály és Vértés Marcell, továbbá Falus Elek, Földes Imre. Bardócz Árpád. A grafikanak régi művelői: Ehrenreich Ádám, Vidéky Károly, Tyroler József a Kossuth-bankók rajzolója és Petőfi acélmetszetű arcképének készítője, Winter Sámuel régi kottacím-lapok metszője az 50-es évek végén, Pollák Zsigmond a 60-as, 80-as évek híres fametszője. Részen eredeti, részben reprodukív grafikáik révén

lettek a modern időkben ismertekké. *Erdei Viktor*, *Barta Ernő*, *Józsa Károly*, *Lénárd Róbert*, *Conrád Gyula*, *Berón Gyula*, *Krón Béla*, *Krón Jenő*, *Gy. Sándor József*, *Zádor István*, *Farkasházi Miklós*, *Csabai Ekes Lajos* és *Weil Erzsébet*.

II. Szobrászat. A szobrászat Magyarországon, az első magyar szobrász, Ferenczy István tragikus hajótörése után, mintegy fél századon át szünetel és az őt követő magyar szobrászok is részben külföldön próbálnak szerencsét. *Guttman* Jakab az első magyar-zsidó szobrász élete is külföldön, Bécsben, Rómában, Londonban, Párisban folyik le. IX. Pius pápa arcképszobrászatát itthon kevés munkáján kívül *Chorin Áron* aradi rabbi síremlék-arcképszobra, az egyedüli arcképszobor magyarországi zsidótemetőben, képviseli az aradi temetőben. Míg *Guttman* a késő klasszszicizmus képviselője, addig *Engel József*, *Széchenyi István* budapesti szobrának alkotója, aki szintén Rómában tanult és ott is élt két évtizeden át, a klasszicizmuson keresztül a romantikához közeledik. Már a 80-as évek szobrász generációjának képviselője *Donáth Gyula*, a bártfai Erzsébet királyné és *Werbőczy* szobrának készítője, akinek nevét ezeken kívül mély költői fölfogású síremlékei őrzik. A naturalisztikus, barokk lendületű szobrászat mestere *Róna József*. Ezirányú fölfogását főleg *Savoyai Jenő* budai lovas-szobra mutatja. Számos bibliai tárgyú és magyar alakos zsánerszobrán kívül egyéb monumentális munkái még a szegedi *Kossuth* és a gödöllői Erzsébet királyné szobor. Az ezután következő szobrásznemzedékekhez tartoznak: *Kallós Ede*, a párisi impresszionisztikus szobrászatnak Magyarországon egyik első előhírnöke. Legjellemzőbb munkái hatalmas lendületű síremlékein kívül *Irányi Dániel* szobra és a *Telescel* együtt készített *Vörösmarty* szobor *Budapest*en, továbbá a hőmezővásárhelyi és mákói *Kossuth*-szobrok. *Ligeti Miklós* *Budapest* egyik legsikerültebb szobrának, az *Anonymus*-nak mestere, sokáig az említett impresszionista szobrászat legjellemzőbb követője, és a legelőkelőbb körök arcképszobrásza is. Sikerült síremlékeken kívül *Rudolf trónörökös* budapesti és Erzsébet királyné szegedi emlékszobrát is ő készítette. Itt említhető a valamivel fiatalabb, de lágy, lírai felfogású és kifejezőmódjával a festőiség felé hajló *Margó Ede*, *Dankó Pista* szegedi szobrának alkotója is. (Az aradi és debreceni *Kossuth*-szobrokat együtt mintázta *Pongrácz D. Szigfriddel*). *Telcs Ede* az utóbbiak kortársa, velük együtt indult, de kezdettől fogva tőlük eltérően a szigorú plasztikai formákat juttatta érvényre munkáiban. Apró, naturalisztikus fölfogású zsánerszerű terrakotta szobrokkal és arcképekkel aratta első sikereit és mint a modern magyar plakettművészet egyik reprezentánsa egész plakettművész-nemzedéket nevelt. Később monumentális síremlékeinek (*Munkácsy*) és nyilvános emlékszobrainak (a *Kallóssal* együtt mintázott budapesti *Vörösmarty*-szobor, a kecskeméti *Kossuth*-szobor és a kivitelre nem került, monumentalitásában is közvetlen Erzsébet királyné emlékszobor) éppen szigorú plasztikai kifejezőmódjával adta tanuságát monumentális föl-

fogásának. Még a háború előtt tűntek föl *Gárdos Aladár* *Lukács Béla* zalatnai, *Kossuth* sátorlajúhelyi és *Deák Ferenc* csak a háború után elkészült szobrának alkotója, továbbá *Betlen Gyula* a fölfogásában eredeti nyíregyházi *Kossuth*-szobor művésze, valamint a náluk ifjabb *Körmendi-Frim Jenő*, ki arcképszobraiban és plakettjeiben erőteljes ígérettel indult. *Maróti Géza* dekoratív szobraival és néhány síremlékével, nemkülönben iparművészeti dekoratív tehetségével ért el sikereket. *Lányi Dezső* előbb karrikatúra-szobrokat készített, majd *Rodin* hatását mutató munkás-akt- és állat-szobrokat. A hősi halált halt finom tehetségű *Sámuel Kornél* közvetlen a háború előtt alkotott néhány akt-szobrával csak egy új szobrásztehetség ígérete maradt. Az előbb említetteknek két idősebb szobrász új egyéni utakon járva, a háború után föltűnt szobrásznemzedék új törekvéseinek mintegy előkészítője volt. Ezek: *Beck Ö.* *Fülöp* és *Vedres Márk*. *Beck* már a 90-es évek első felében tűnt föl plakettjeivel, melyek franciás hatás alatt álló kezdetektől egészen az egyéni stílus felé haladtak és alkotójukat e téren egyik legjelentékenyebb plakettművésznökké avatták. Az anyag természetét és a plasztikai formákat hangsúlyozó stilizált szobraival és arcképeivel csak a háború kitörése évében kezdett szerepelni. *Vedres* hosszas olaszországi tartózkodás után még a háború előtt pár évvel lépett elő az olasz reneszansz kis bronzainak hatása alatt alkotott bronz-szobrocskáival és klasszikus előképekhez alkalmazkodó síremlékeivel. *Beck* és *Telescel* kívül, főleg a két művész hatása alatt vagy példáján buzdulva egy egész sor plakettművésznünk támadt. Köztük a korán elhunyt nagytehetségű *Fémes-Beck Vilmos* és *Murányi Gyula*, kik mindketten mint szobrászok is működtek, továbbá *Csillag István*, *Mester Jenő* és *Vágó Dezső*. A háború után előtérbe lépett szobrásznemzedékből *Petri-Pick Lajos* különösen finom arcképszobrokkal és aktokkal szerepelt. *Csorba Géza* az Ady-síremlék nyertese neoklasszicista arcképszobrokkal és aktokkal lett ismert. *Bokros-Birman Dezső* aktkompozíciói primitív és egyiptomi szobrok egyszerűségével, arcképszobrai pedig leegyszerűsített formáikkal főleg a lelki élet külső megérezkítésére törekednek. *Bor Pál* szobrai a kubizmus formáit alkalmazzák, *Kósa Mária* tömeghatások kifejezésére igyekszik szoboresortjaiban. *Gádor István* eredeti keramiáiban primitív formák stilizálását mutatja, *Zilzer Hajnalka* színes keramiái viszont naturalisztikus formák dekoratív fölhasználásával hatnak. A plakettművészek és keramikusokkal már az iparművészet terét érintettük. Itt említjük meg, hogy az ötvösség művelői közt már a XIX. sz. 40-es éveiben találkoztunk az aradi származású *Brüll-család* (*Ignác*, *Márkus*, *Móric*) ötvös tagjaival és ugyancsak a század közepén a pozsonyváraljai *Bernauer M. W.* ötvössel. *Fürst Móric* pozsonyi éremművész 1838. Amerikába vándorolt és ott fejtett ki határozatosabb működést. *Bachrach Károly* az 50-es években alapítja nagy hírű ötvösműhelyét *Budapest*en, *Egger Dávid* pedig a 70-es, 80-as években virágoztatja föl munkáival *Budapest*en a

hagyományos, régi magyar zománcművészetet. A kerámia terén *Farkasházi-Fischer* Mór 1839. alapította a herendi porcellángyárat, *Fischer* A. Mór 1820 után vette át a tatai majolikagyárat, *Tóvárosi-Fischer* Ignác pedig a 70-es évek végén budapesti majolikagyárának vetette meg alapjait. A modern iparművészet köréből csak néhány nevet sorolunk föl. A bútortervezés terén *Faragó* Ödön 1900 táján magyaros motívumú bútorokkal, *Kozma* Lajos a külföldön is elismert magyaros népies motívumok és barokk-formák felhasználásával tervezett bútorokkal, *Lakatos* Artúr szőnyeg-, majolika- és bútorterveivel, továbbá *Falus* Elek enteriőr kiképzésekkel és színházi díszletekkel, *Faragó* Géza színházi díszletek és kosztümök tervezésével és a legújabb időkben *Medgyes* László ugyancsak színházi díszlettervekkel tűnt fel.

III. Építészet. Budapest építésze a XIX. sz.-ban az 1867-iki kiegyezést követő utolsó két évtizedben vett új lendületet. 1876-ban nyitották meg a palotákkal szegett Sugár-utat, mely 1885. történt teljes kiépítése után az Andrássy-út elnevezést nyerte és lett Budapestnek első, európai értelemben vett útja. Ez években a magyar építésznek új gárdája támad, amely közös magánépítkezéseket vállal. A magyar építészek eme új gárdájában szép számmal foglalnak helyet a zsidó és zsidószármazású magyar építész is. Ezek egyik doyenje *Wellisch* Alfréd a Vilma királynő-üti Izraelita Fiú-árvaház és a Tavaszmező-utcai gimnázium építője, továbbá *Fellner* Sándor a budai gótikus pénzügyminisztérium és az új igazságügyminisztérium tervezője, *Quittner* Zsigmond a hatalmas Gresham-palota és a Kereskedelmi Bank új palotájának alkotója. Ehhez a generációhoz tartozik: *Baumhorn* Lipót a zsinagóga-építés valóságos specialistája, aki 22 zsinagógát épített Magyarországon területén, köztük mint első (1888) a mór-stílusú esztergomi zsinagógát, azután *Baumgarten* Sándor, akinek magyaros stílusban épített épületei (Erzsébet nőiskola, Vakok intézete) már *Lechner* Ödön befolyását mutatják, kinek különben munkatársa is volt a Postatakarékpénztár építésében. *Lechner* magyaros építésmódjának hatása több építészüknél érezhető a századfordulón. Így *Jakab* Dezső és *Komor* Marcell egyes épületein (legnevezetesebb alkotásaik a szabadkai városház és zsinagóga, a marosvásárhelyi városház és kultúrpalota, a budapesti Munkásbiztosító Pénztár), *Márkus* Géza tervein (Népeopera, Kecskemét városának bérháza), *Jakab* számos budapesti szanatóriumépületein. Ehhez az építésznemzedékhez tartoznak még: *Hegedüs* Armin (*Sterk* Izidorról és *Sebestyén* Artúrról a Gellért-fürdő tervezője), ki mint iskolák és más fürdők tervezője is kiváló; számos középületünk és bérpalotánk tervezője: *Sebestyén* Artúr (Oszlalsorsjáték palotája); *Kőrösi* Albert (Magyar Agrár- és Járadekbank), *Kármán* Aladár (Kereskedelmi Csarnok, Magyar Folyam- és Tengerhajózási palotája), valamint *Vidor* Emil. A korán elhunyt, nagytehetségű *Lajta* Béla *Lechner* nyomán a népművészeti motívumok felhasználásával alkotta első épületeit (Wechselmann-féle vakok

intézete, a pesti Chevre Kadisa Szeretetháza), melyeken át egy monumentális modern klasszicizáló stílushoz jutott el (Nemzeti Színház terve). *Bálint* Zoltán az 1900-iki párisi világkiállítás magyar történelmi csarnokával lett ismert. Részint közvetlenül a háború előtt vagy azt követően tüntek föl: a sokoldalú *Málnai* Béla enteriőrök, díszletek, a Magyar-Cseh Iparbank tervezője, *Pogány* Mór a Nemzeti Színház pályanyertes tervének szerzője, az Adria Biztosító Intézet palotájának építője, *Vágó* József a Gutenberg Otthon, Arkád Bazár, Lipótvárosi Kaszinó nyári palotája, a Városligeti Színház tervezője és a genfi Népszövetségi palota egyik első díjának nyertese, valamint bátyja a főleg színházépítés terén kiváló *Vágó* László, *Szivecsy* Tibor, a debreceni D. M. K. E. nevelőintézet és több pestkörnyéki iskola építője, a Kazinczy-utcai orthodox zsinagóga tehetséges tervezője *Löffler* Sándor és Béla. Ezek mellett még Tolnai Világlapja palotájának és több áruház építői *Jónás* Dávid és Zsigmond, a kórházépítés terén kiváló *Hönig* Dezső, az aszói zsinagóga és az izr. hitközség Kaszab-poliklinikájának tervezője *Román* Ernő és Miklós említendők. Az itt felsorolt művészeknek úgyszólván mindegyike hosszabb, rövidebb időt töltött külföldön. Az ott nyert tapasztalatok nyomán fejlesztette tovább itthon tehetségét és egyéni képességeivel új színnel gazdagította a magyar művészetet. Mások már fejlett művészkorukban kényszerültek külföldön kifejtetni művészi tevékenységüket, anélkül azonban, hogy összeköttetésüket a hazai talajjal megszüntették volna. Találkozunk azonban olyan nevekkel is, akiket a mostoha viszonyok vagy a véletlen sors már kora ifjúságukban, mielőtt művészi tevékenységük kifejtésére itthon alkalom és tér nyílt volna, idegenbe sodort és bár magyar származásúak, a hazai művészettel kapcsolatot alig vagy semmit sem tartottak és arra befolyást nem gyakoroltak. Magyar zsidó származásuknál fogva azonban ezeket sem mellőztük és jónak láttuk rájuk a figyelmet ez összefoglalás keretén belül külön is ráterelni. A festők között a legkorábbi a Münchenben élt pápai születésű *Spitzer* Emánuel, kiben kevéssel halála előtt az impresszionizmus egy ismeretlen előfutárját fedezték föl. A zsidó életképeket festő aradi *Kaufmann* Izidor úgyszólván egész életét Bécsben élte le. A klasszikus tárgyakat festő temesvári *Hircing-Hirsch* Adólf már korán Rómába került és ott is halt meg. A vörös krétával készített arképek mestere, a lajtaszentgyörgyi *Kohn* Dávid Bécsben élt. A budapesti *Harta* Félix úgyszólván egészen osztrák művésszé lett. A szobrászok között a pozsonyi éremművész *Fürst* Mór már 1838. Philadelphiába vándorolt ki. Az aradi klasszicista szobrász *Guttmann* Jakab egész életét külföldön, Bécsben, Rómában, Párisban és Londonban töltötte. A gönci születésű *Klein* Miksa pedig Berlinben élt és halt meg. A szombathelyi *Konti* Izidor a múlt század 90-es éveinek elején Amerikába vándorolt ki. A nyitrai *Schwartz* István éremművész úgyszólván bécsi művésszé lett. A trencsényi *Fuchs* Emil mint éremművész és festő is Londonban és Amerikában mű-

ködik. A temesvári *Járay* Sándor Berlinbe sodródott. Az építészek között a lovasberényi *Schön* Frigyes Bécsben él, míg az újszentannai *Kaufmann* Oszkár Németország egyik legnevesebb modern színházépítője lett. A világháborúban hősi halált halt magyar zsidó művészek: *Erös* (*Erbstein*) Andor festő (1889—1915), *Fejér* Sándor festő (1876—1915), *Szirt* Oszkár festő (1889—1915), *Sámuel* Kornél szobrász (1883—1914). F. B.

Kerékpár. A sport ez ágának nagyobb terfoglalása csak a XX. sz. elejére tehető. A legelső magyar kerékpáros egyesületet, a Fővárosi Kerékpáros Egyletet *Hegedüs* Sándor fogorvos alapította a kilencvenes évek végén. A szervezést nagyrészt zsidók viszik. Széles területen mozog *Schwartz* A. Hermannnak, a korábbi bajnoknak, később *Hauser* Simonnak, a szövetség társelnökének a tevékenysége, akik a vidéki kerékpáros-életet kiépítették. Tizenöt éven át agilis és eredményes munkása a szövetségi életnek *Halász* Béla és *Eichner* Ármin. A legnagyobb kerékpáros gárdát szervezte meg *Fodor* Ferenc, aki az MTK szakosztályát építette ki. Az organizátorok közé kell sorolni *Neumann* Andor hírlapíró, aki nagy szolgáltatásokat tett ennek a sportágnak. Az 1906—8. években *Löwy* Artúr egymásután szerezte a bajnokságokat Serajevóban, Lembergben, Bécsben és más külföldi városokban. *Frisch* Márton, Magyarország és Budapest bajnokságai mellett több nemzetközi verseny győzelmét szerezte meg. Kis idővel *Löwy* után tűnik fel *Símó* Samu, aki egy ideig állandó győztese a magyarországi hosszútávú versenynek. Nagy sikereket ért el *Müller* Dávid is (l. *Torna*). 1902—05 táján kezdődött *Schwartz* A. Hermann szereplése. Az országúti versenyekben több magyar bajnokságot nyert, a 100 kilométeres versenyek keretében Erdély és Ausztria bajnokságát is. Legkiemelkedőbb sikerét Bécsben aratta a külföld leghíresebb bajnokaival szemben. A háború előtti évek legvégén híressé vált *Spitz* Dezső, főleg országúti versenyen. 75 kilométeren magyar bajnok lett, e távon rikordot is tartott. Ugyanabban az időben kezdte el versenyzői karrierjét *Velvart* Nándor, aki aztán tizenhat éven át állandóan versenyzett és aratott győzelmeket. 1916-ban az összes versenyeket megnyerte. Később párosversenyekben a legnagyobb sikereket érte el. 1919-ben Bécsben megverte a világ bajnokság második helyezettjét és 1921. megnyerte az Ébredő Magyarok Egyletének nagydíját. Ezután áttért a hosszútávú versenyekre, hatórás versenyeken vett részt és 100 km-es távon szerzett győzelmeket. Győztes a Bol d'Or (aranykerék) versenyben stb. Legújabbán *Fein* Sámuel karcagi versenyző tűnt fel, aki alföldi győzelmeivel hamarosan az ország legjobbjai közé emelkedett. F. P.

Keren Hajjeszod (*Palesztinai Építő Alap*). Pénzügyi világszervezet, mely 1921. alakult azzal a céllal, hogy Palesztina minél gyorsabb tempóban való újjáépítésének munkáját anyagiilag előmozdítsa és irányítsa. Fennállása óta több mint három és fél millió font sterlinget fordított egészségügyi, kolonizációs és kulturális intézmények építésére. Világszerte körülbelül 250 ezer olyan ember van, aki állandóan fizet önkéntes adót

a K. céljaira. Magyarországon rendszeresen 1928 óta működik, mint a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetség szakosztálya, *Friedmann* Ignác kormányfőtanácsos elnöklete és *Eisdörfer* Andor, Jeruzsálemből kiküldött titkár vezetése alatt. V. A.

Keren Kajemeth Lejiszrael (*Zsidó Nemzeti Alap*). A palesztinai kolonizáció földvásárló szerve. Alakult 1901. a Cionista Világszervezet V. kongresszusán Baselen *Hermann* Schapira professzor, a heidelbergi egyetem híres matematikusának ajánlatára és tervei szerint. Célja Palesztina földjét a zsidó nép önkéntes adományaiból visszaváltani és azt a zsidó falusi és városi telepítés céljaira rendelkezésre bocsátani. A K. palesztinai birtokállománya 1927 márc. 31. 202 ezer dunam (kb. 30.000 hold) volt. Ezen a területen 46 zsidó kolónia és 4 városi negyed (Tel-Aviv, Jeruzsálem, Tiberiás, Haifa) épült. A K. nemcsak megveszi, de megművelhetővé is teszi a kolonizációra szánt földeket. Hatalmas lecsapolási munkákat, erdősítéseket végez, kutatás, vízvezeték épít, öntözőműveket létesít, ad földet a zsidó közintézmények, iskolák, templomok, kórházak számára is. A K. földjén állanak a jeruzsálemi héber egyetem, a Becalel iparművészeti iskola, a tanítóképző, a tel-avivi Herzliagimnázium és reáliskola, a haifai technikum és reáliskola, a Bet-Haam (népház), a slobodkai jesiva, a tel-avivi nagy templom, a tiberiási kórház, a moazahi munkás üdülő otthon. A K. élén M. Ussiskin elnökletével 9 tagból álló direktórium áll. A direktórium végrehajtó szerve a főiroda, amely 1922 óta Jeruzsálemben van. A magyarországi K. munka 1903. indult meg Dömény Lajos kezdeményezésére és irányításával. A háborús és forradalmi évek idején az iroda beszüntette működését, de 1925 óta Székely Béla, a K. jeruzsálemi direktóriumának kiküldöttéből megindította a K. tevékenységét, mely most a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének szakosztályaként az ország minden városában sikerrel folytatja az akciót. V. A.

Kereskedelem. A K. történelme azon a területen, amely a későbbi Magyarország területét alkotta, még a római települések idejébe nyúlik vissza, amikor az római fenhatóság alatt állt. Palesztina lakosai nagy számban követték a légiókat nemcsak mint harcosok, hanem, mint kereskedők és szállítók. Nyomát találni ennek Pannóniában és Dáciában is, bár Pannónia zsidó lakosságának létezését határozottan bizonyítani nem lehet és azt sem lehet kétségtelenül megállapítani, hogy ez a zsidóság a légiókkal együtt elhagyta-e az országot. Annyi azonban bizonyos, hogy a honfoglalást megelőző évtizedekben az ország különféle részein laktak zsidók, így a Szvatopluk birodalmához tartozó északnyugati részekben is. Közelfekvő feltevés, hogy ezek a zsidók K.-mel is foglalkoztak, erre vall legalább is *Gyermek* Lajosnak egy 899. kiadott rendelete, amely megköveteli, hogy a Németországba jövő «zsidóktól és egyéb kereskedőktől» a bajor határszállón vámtól szedjenek. Szvatopluk nagymorva birodalmában lakó zsidók délről Stíriából, vagy nyugatról Németországból, főleg pedig Bajorországból vándoroltak ide és mint

egykorú okmányokból kiderül, ez utóbbi országgal jelentős kereskedelmet folytattak. Egy 903 és 907 közt Raffelstettenben kelt vámszabályzat is a Morvaországgal folytatott K.-mel és az ezt közvetítő Dunahajózással foglalkozik és megállapítja a vámokat, melyeket azok tartoznak fizetni, akik hajón jönnek Morvaországból Bajorországba, vagy onnan a Dunán utaznak Morvaországba. A vámszabályzat utolsó pontja így végződik: «Zsidók és egyéb kereskedők bárhonnét jöjjenek ezen országból, vagy más országokból, rabszolgák és egyéb árucikkek után igazságos vámot fizessenek, amint az előbbi királyok idejében mindig szokásban volt.» Ezt az adatot kiegészítik és megerősítik azok a lengyel történelmi források is (Sternberg Herman, *Versuch einer Gesch. d. Juden in Polen*, Bécs 1860, I. 11. l.), melyek szerint zsidó rabszolgakereskedők már a IX. sz.-ban eljártak Magyarországból Lengyelországba. Hasonló értelemben ír 973. arabnyelvű tudósításában a zsidó Ibrahim ibn Jakab, a kordovai kalifa Csehországban járt követő. Elmondja, hogy Magyarországból, ahogy az akkori arab és bizánci nyelvszókás szerint nevezték, «a turkok országából muzulmánok, zsidók és turkok (magyarok) Prágába jönnek árukkal és bizánci pénzneműekkel s ezekért rabszolgákat, hód-bőröket és egyéb bőrneműeket visznek haza». (G. Jakob, *Handelsartikel der Araber*. Berlin 1891, 9. l.; v. ö. Szabó Károly i. h. 135. l. és Hunfalvy i. h. 216. l.) A kazár zsidók a honfoglaló magyarokkal jöttek be és az ország meghódítása után is megmaradtak fegyvereseknek. A kereskedő zsidók az itt talált zsidó őslakók, illetve a benszüllött zsidók közül kerültek ki. A magyar zsidók történelmének első két százada olyan korszakot ölel fel, amikor a zsidók «a magyarok minden jogát, szabadságát élvezték s tőlük semmiben sem különböztek». (Kohn S., *A zsidók története Magyarországon*. Budapest 1884, 33. l.) Ez a megállapítás kétségesé teszi azt a feltevést, mintha kazár-zsidók lettek volna a későbbi idők kereskedői, mert a kereszténység terjedésekor a kazárok is elhagyták a zsidó hitet és azt az életmódot folytatták tovább is, mint a honfoglalók magyar lezármozottai. Azok, akik zsidóhiten maradtak meg, elvegyültek az egyébként nem keveredő beenszüllött zsidók között, akik legnagyobb részt K.-mel foglalkoztak. A zsidók kereskedelmének kialakulására és arra, hogy a zsidók épp úgy, mint az izmaeliták az adás-vétel üzleti tevékenységét valósággal, mint számukra specializált foglalkozást űzték, legelsősorban az a körülmény volt hatással, amely az akkori korok állami és társadalmi berendezkedését jellemezte. Az államhatalom a honfoglalók kezében volt és a társadalmi berendezkedés az osztályelhelyezkedést is abba az irányba alakította, amely a hatalmi érdekek gazdasági szempontjainak leginkább megfelelt. Az uralkodó osztályok így lettek a latifundiumok birtokosai, a leigázottakat azért vetették rabszolgasorba, hogy legyen, aki a földeket megművelje, a zsidókat pedig azért szorították a kalmárkodásra, mert kellett olyanok is, akik a szükségletek kielégítéséről gondoskodtak. Az osztályuralom sosem látta szívesen azokat,

akik osztálykereteiket túllépték és a földesurakká gazdagodott és átvedlett zsidókat mindig igyekeztek visszaszorítani arra a gazdasági bázisra, ahol nem jelentettek konkurenciát. A közhatalomból is a hatalomféltés intrikái igyekeztek távartani a zsidókat és mindig a gazdasági kényszer, a létért való küzdelem sodorta a zsidót arra a megélhetési útra, amely még szabad volt és mely önként kínálta fel a lehetőségeket: az adásvételi, pénz-, hitel- és zálogüzletekre. A K. akkor kezdte meg tulajdonképpen fejlődését, amikor a X. sz. vége felé már a magyarok rablókalandjai szűnőfélben voltak és a magyarországi zsidók kereskedelmi összeköttetésbe léptek a szomszéd országokkal és odautazásaikat rendszeresítették. A külföldi zsidó kereskedők azonban sokáig nem merészkedtek be az országba, épp úgy, mint a keresztény hittérítők, akik «majdnem egy századig még csak közeledni sem mertek a nálok oly kegyetlenség hírében álló magyarok határaihoz». (Horvát: *A kereszténység első százada Magyarországon*, 32. l.) 1050 körül azonban már a tranzit K. jelei mutatkoztak; bajor, főleg regensburgi zsidók, akik élénk kapcsolatot tartottak fenn Russziával, a későbbi Gácsországgal, árucikkeiket Magyarországon keresztül szállították haza teherszállító kocsikon. Karavánjaik Budát, vagy Esztergomot érintették, ahol a Dunán átkeltek. Az 1070 előtti időkben már gyakran keresik fel a magyar zsidók Németországot, különösen a rajnamelléki városokat. Ide rézműveket s aranyozott edényeműeket vittek piacra Magyarországból, visszatérésükkor pedig olyan árucikkeket hoztak be Magyarországba, ami iránt nagy kereslet mutatkozott. Ez időben a magyar-német zsidók kereskedelmi kapcsolata igen élénk lehetett és a kereskedők közül többen bejáratosak is voltak a királyi udvarhoz, ahol különféle kedvezményekben részesültek. Az egyik magyar királynő, valószínűleg Anasztázia, I. Endre felesége, aki 1063 körül az államügyekre erős befolyást gyakorolt, a kereskedők közül többeket bizalmas küldetésekre felhasznált és engedélyt adott arra, hogy a királyi pénzverőben a maguk számára bizonyos mennyiségű pénzt verhessenek, hogy értékesebbé tegyék nyers ezüstjüket. A zsidók kereskedelmét egy a kereszténység szempontjait követő rendelet igen hátrányosan befolyásolta. Ez a hetivásároknak vasárnapról, a tulajdonképeni vásárnapról szombatra való áthelyezése volt. Állítólag ezt a rendeletet már a 997. meghalt Gejza fejedelem léptette életbe (Horvát: *Az ipar s kereskedés története* II. 12. l.) épp úgy, mint a legtöbb középkori keresztény állam, hogy a vasárnap megünneplését és az istentiszteletet semmi se zavarja. A rendelet valójában nem a zsidók ellen irányult, de hatásaiban csak a zsidók érdekeit érintette, mert nem csekély anyagi és erkölcsi hátrányokkal járt. A szombati hetivásárokról intézkedett I. Béla (1061—1063) és ez aztán a zsidóság amúgy is gyenge lábon álló vallásos életét még inkább megingatta, a szombatot nem tartották meg, mert a hetivásárokon kívül alig volt nagyobb forgalom és árucikkeiket csak ezen a napon értékesíthették. Az első olyan törvényes intézkedést, amely következ-

ményeivel a zsidóságot az adás-vevésre és a pénzkölcsönzésre utalta, Szt. László tette, aki 1092. a szabolcsi zsinaton határozatot hozott, hogy a zsidók keresztény rabszolgákat nem tarthatnak. Mivel pogány rabszolgák ezidőben már alig léteztek, a rendelet azt jelentette, hogy a zsidókat megfosztják azon munkaerőtől, amellyel a földjeiket megművelhetik. Egyelőre hát bérbevettek rabszolgákat, de Kálmán király országolásának vége felé, az 1114. év elején tartott esztergomi zsinat a rabszolgák bérbentartását is megtiltotta és mivel most már a földművelést lehetetlenné tették a zsidók számára — ily körülmények között hiába vásároltak birtokot — kénytelenek voltak a kisebb munkaerőt igénylő foglalkozási ágak felé terelődni, rákényszerültek az egyetlen kínálózó keresetmódra, az adás-vevésre és pénzügyletekre. A zsidók társadalmi állása ezzel gyors hanyatlásnak is indult és a kalmárkodásra szorított zsidók a középkori megalázottság szálnalmas állapotába jutottak. Az adás-vételt ekkor már királyi rendelet szabályozta; az 1101 és 1102. egybehívott országgyűlés szigorú rendeletet hozott, amely Kálmán király rendelete néven ismeretes. A negyedik pontja a rendeletnek így szól: Ha zsidó kereszténytől, vagy keresztény zsidótól valamit venni akar, alkalmas keresztény és zsidó tanuk előtt vegye meg az eladó árut; magát az árut s a tanuk neveit jegyeztesse fel írásban. Ezen az adó s a vevő pecsétjével ellátott írást magánál őrizze, hogyha e vételre nézve valamikor lopással vádolhatnák, a nála talált lopott jószág urát és a fentemlített tanukat előállíthassa és a vád alól felszabaduljon. A további három pont a kérdéssel kapcsolatos igazságszolgáltatással foglalkozik. Az 1222. II. Endre által kiadott aranybulla 24. cikkelye a zsidókat a közhivatali pályákról a szabad megélhetési lehetőségek felé szorította és az 1233. letett beregi eskü ugyancsak megerősítette azt a már többször megismételt határozatot, hogy zsidók és szaracénusok kamarai, pénzvagy s ügyi, adószedői, vagy más közhivatalt továbbra sem viselhetnek. A rendelet következménye az lett, hogy Endre ugyan keresztényeket nevezett ki tisztviselőkké, de az általuk potomon bérelt jövedelmeket most ők adták el a zsidóknak és izmaelitáknak, akik tisztviselők, ügynökeik, vagy üzlettársaik gyanánt szerepeltek. IV. Béla 1251. kiadott zsidótörvénye érinti ismét főleg a zálogügyleteket igazságszolgáltatási vonatkozásokban. Fontos jelentőségű volt kereskedelmi szempontból a 12. pont, amely a szabad közlekedést biztosította a zsidók számára és az áruk után fizetendő vámpénz kérdésében a városi polgárokkal való egyenlő elbánást írja elő. A K. kialakulására nagy befolyással volt az első keresztes háború után (1274) a külföldi zsidók bevándorlása. Mivel ezek csak készpénzüket menthették át Magyarországra, rákényszerültek adás-vételi és kölcsönügyletekre annál is inkább, mert a rabszolgák tartásának eltöltése visszariasztotta őket a földvásárlástól. A magyar-zsidók, akik ugyancsak ennek a rendeletnek a hatása következtében lassan-lassan kiszorítottak a földművelésből, a bevándorlottaktól eltanulták az üzleti

élet különféle ágait és áttértek maguk is a K.-re. A középkorban európaszerte elfogadott nézet is segítette ezt az átalakulási folyamatot, mert az egyház a legrégebb idők óta megtiltotta híveinek a kamatra kölcsönzést, de még a nyereséggel járó adás-vételt is. Ez volt az egyik fő oka annak, hogy a középkori kereskedelem majdnem kizárólag a zsidók kezére jutott. A keresztény polgárság a céhek alakulásakor kezdte meg terjeszkedését a K. terén. A minden idegen elemet kizáró és egyre erősödő céhek versenytársat láttak a zsidókban és ez a körülmény végzetesen érlelte meg a középkor zsidógyűlöletét. A zsidók kiszorítása és letörése akkor kezdődött, amikor a céhek egész szervezkedése katolikus színezetet kapott és már ez a körülmény lehetetlenné tette a zsidók elhelyezkedését a céhek keretein belül. A kereskedők és iparosok testülete módját tudta ejteni annak, hogy a városi tanács az ő érdekeinek megfelelően hozza meg határozatát. Sopronban pl. már a XIV. sz.-ban olyan határozatot hoztak, amely megtiltotta a zsidóknak a szabóipar űzését és hogy jobbminőségű posztóval és új ruhákkal kereskedjenek, aprójószágot, gabonát, lisztet vásároljanak a piacokon oly célból, hogy azt nyereséggel tovább adják. Az 1421. kiadott Budai Törvénykönyv már egészen súlyos korlátokat állít fel a zsidók kereskedelmi életében. E törvény szerint zsidók csak egyszer hetenként s csupán a zsidó-utcában árulhatták árucikkeiket, keresztények közé nem vihették elkobzás veszélye nélkül. Külföldi általában nem budai magyar kereskedőnek, áru elkobzásának terhe alatt tilos volt velük bármilyen kereskedelmi összeköttetésbe lépni. Elénken megvilágítja a középkor kereskedelmi és pénzügyviszonyait Zsigmond királynak IV. Béla zsidótörvényét kiegészítő negyedik cikkelye. A zálogok utáni kamatfizetések és pénzkölcsönök kamatainak kérdését rendezi és kimondja, ha a kamatra vonatkozólag közelebbi megállapodás nem történt, akkor a keresztény minden száz dénár után heti két dénár kamatot tartozik fizetni a zsidónak. E királyi rendelet tehát a rendes heti kamatlábat két százalékban, vagyis az egy évre szóló rendes kamatlábat száz százalékban állapította meg. A K. szabadsága, amely a zsidók elnyomottságának következtében is sokat szenvedett, külön korlátozó törvényekkel is szemben találta magát. Még Mátyás király gazdaságpolitikája sem volt mentes a kor elfogultságaitól és erre legjellemzőbb az az 1486. kiadott rendelete, amellyel felhatalmazta Nagyszombat városát, hogy az ottani zsidókat a borkereskedéstől eltilthassa. A zsidó-kamatok fizetése alól a keresztény adósokat ő is épp úgy felmentette számos esetben, mint legtöbb elődje. Ilyen gazdasági körülmények között hihetetlen erőfeszítés kellett ahhoz, hogy a zsidók a K.-ben jelentős szerepre vergődhettek, mert hiszen az a zsidóság, amely azelőtt a külfölddel való kereskedelmet közvetítette, a nagykereskedelemből és a tisztességes kiskereskedelemből kiszorítva a kicsinyes csereberére és házalásra kényszerült. És hogy már nemcsak a mezőgazdaságból és közhivatalokból, hanem az iparból és K.-ból kiszorították, egyetlen megélhetési mód kínálkozott

már csak számára, a pénzüzet. Ez pedig akkoriban többnyire azonos volt az uzsorával (l. *Uzsora*). A K.-ben való helyzetük annyira ki volt téve mindenféle megszorításoknak, hogy 1614. pl. a soproni városi tanács a pékek kérésére még a kenyérral való házalástól is eltiltotta a zsidókat. A városi tanács olykor kénytelen volt a céhek túlkapásai ellen is fellépni, így már 1606. hivatalos árszabályt állapított meg az iparicikkekre, «mivel a kézművesek a polgársággal túlfizettetik az árut». 1623-ban pedig a pozsonyi tanács állapította meg a marhahús árát és értesítette a mészáros céhet, hogy ha három nap alatt nem alkalmazkodik az ármegállapításhoz, megfosztják a kiváltságától. A XVI. és XVII. sz.-ban Erdélyben az országgyűlés gyakran foglalkozik a nagy drágaság okaival, kiviteli tilalmat állít fel, majd behozatali könnyítéseket tesz és foglalkozik a szabadkereskedelem kérdéseivel. Mivel a kereskedők nem biztosították a drágaság enyhülését, megszüntették a szabadkereskedelmet. A kereskedelmi verseny, amely érdekeinek védelmét abban látta, ha a zsidót kiszorítja a versenyből, fékezetlenségében oda jutott, hogy a maga által felidézett korlátok közé került és ezzel a K. szabad fejlődése is megállott. A céhek katolikus jellege nemcsak a zsidó kereskedőket szorította ki a K. területéről. A másvallású polgárok is főltség helyzetbe kerültek olyan rendeletek miatt, mint a kolozsvári mészáros céh 1422-iki rendszabálya, amely kimondja, hogy a céh az istentisztelet emelése végett alakult, s a székesegyház számára templomi zászlókat, gyertyákat és ékítményeket fog szolgáltatni. (Szádeczky, Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon I. 41.) A tagok kénytelenek voltak társaik temetésén résztvenni, halotti misén megjelenni, a tagdíjat pedig sok helyen oltárgyertyákkal kellett megfizetni. Kolonics érsek az érdekek harcában érvényre juttatta azt az elvet, hogy «a céhek által is a katolikus vallást kell uralkodóvá tenni» (Szádeczky, 137. l.). Ez aztán olyan következményekkel járt, hogy III. Károly 1729. elrendelte, hogy Selmecbányán, e túlnyomóan protestáns városban, a céhbiztosok juttassák uralomra a katolikus vallást. Mária Terézia pedig 1754. már megköveteli a miskolci ciszmadiáktól, hogy a paróchiális templom oltárlámpáját a református és luteránus céhtagok lássák el olajjal. A céhek azonban nemcsak a másvallásuak elnyomására törekedtek, de valósággal a magyarságtüldözésére vitte őket az érdekharc. Már az 1729: X. t.-c. kénytelen volt emiatt a céheket kiváltságaik megvonásával megfenyegetni. Még a legújabb korban, 1826. is megtörtént az, hogy mikor egy magyar Kassán fűszerüzletet akart nyitni, letelepedési kérvényét avval utasították el, hogy «ha mind a hét millió magyar ide jönne, úgy hét millió koldus lenne itt; nincs ily üzletre szükség, van belőle elég». Mindezek a dolgok még élénkebb megvilágításba helyezik a zsidó kereskedők helyzetét, mert hiszen ők voltak a legelnyomottabbak. E viszonyoknak az egész K. fejlődésére messze kiható következménye volt, amelynek visszamaradt kereteiből óriási erővel kellett kibontakozni az elkövetkező zsidó kereskedelmének, hogy felvehesse a ver-

senyt a nyugat kereskedelmével. Egyelőre azonban még tartott a kíméletlen elnyomatás. A városokból kiszorították a zsidókat a falvakba és csak ideiglenes tartózkodással látogathatták a városokat. A bányavárosokat egyáltalában nem kereshették fel és 1582-től már fennállott az a rendelethez a besztercebányai tanácsnak, hogy a város körzetében két mértföldnyi távolságban semmiféle kereskedő nem árulhat bort, marhát, vasat, gabonát. 1693-ban I. Lipót zsidókra vonatkozólag hét mértföldnyi távolságra terjesztette ki a tilalmat. A magyarországi ipar és K. történetének lapjai szomorú adatokat tartalmaznak az idegenből idetelepült városi elem szűkkeblűségéről, mellyel a zsidókat igyekeztek megélhetési lehetőségeiktől megfosztani. Főleg «Kassa, Debrecen, Pozsony, Győr és Pest kereskedelmi testületeinek mindig fájt a házalók és vásárosok keserű kenyerere». (V. ö. *Venetianer*: «A magyar zsidóság története», Budapest 1922.). 1761-ben a pesti kereskedelmi testület azzal foglalkozott Mária Teréziához, hogy szüntesse be a kicsinyben való árusítás engedélyezését török, görög, örmény, szerb és zsidók részére. 1796-ban pedig ugyancsak a pesti kereskedelmi polgári testület felségfolyamodványban kérte a házalók kitiltását. Csak II. József uralkodása alatt következett be a K. felszabadulása, mikor 1781. a zsidókat kiemelte a jognélküliség állapotából (l. *Egyenjogossító törekvés*). «Hogy az ország nagyobb hasznára váljék, mint eddig volt korlátozott kereskedése és felvilágosodása miatt.» A zsidók előtt újra megnyíltak a városok kapui, kivéven a bányavárosokat és ezzel gyors lendületnek indult a magyar-zsidó kereskedelmi aktivitása. Egy 1803-iki lajstrom szerint már a következő nagykereskedők voltak Pesten: Bauer Sámuel lenáru, Beck Löbl vászon és kendő, Boskovitsch Hirsch lenáru, Brüll Ádám musselin, Goldberger Joél posztó, Kanitzer Dávid Löbl norinbergi áru, Löwy Herman vászon, Offenheimer Izsák posztó, Pinkesz Elkán vászon és kendő, Sax Simon vászon és kendő, Selbe Abelles vászon nagykereskedők. II. József 1790. bekövetkezett halála után a zsidóság helyzetében ismét rosszabbodás állott be úgy, hogy a zsidók kérvénynyújtottak be az országgyűléshez, amelyben a polgári jogaik megadását sürgették. Az országgyűlés azonban csak a II. József alatt fennállott jogállapotokat állította vissza és a bányavárosok hetivásárai továbbra is zárva maradtak előttük. Ez az állapot maradt fenn változatlanul egészen 1840-ig, ahogy azt az 1790: XXXVIII. t.-c. szabályozta (l. *De judaeis*). Bizonyos periódusokban azonban kedvező hangulat alakult ki a zsidók mellett, úgy hogy a pesti kereskedők köre attól tartva, hogy a zsidók kedvezményekhez jutnak és ez káros lehet a polgári kereskedőkre, 1829. medárdvásárra gyűlésbe hívta össze az ország összes kereskedőtestületeit. A gyűlésen memorandumot fogadtak el, amelyben elpanaszolták a zsidók nagymérvű szaporodását s kérik a házalás megszorítását és a birtokszerzési tilalom kimondását. Mivel azonban az emlékirat benyújtásának költségeihez szükséges 3000 pengő forintot előteremteni nem tudták, az akció megfeneklett. Csak az 1840. hozott törvény foglalkozott ismét

a zsidók jogállapotával. A törvény megadta a szabad költözködési jogot, a bányavárosokban azonban még most sem telepedhettek meg. A kereskedelmet azonban szabadon űzhették a fennálló feltételek mellett épp úgy, mint a többi foglalkozási ágakat. Ezzel kezdődött meg a zsidók polgárosodásának korszaka és a gazdasági élet minden ágában megindult a zsidók építő munkája. Ekkor azonban felmerült az a vád, hogy a zsidók nem veszik ki részüket az ipari és nehéz kézimunkával űzött foglalkozásokból. A vád jogosulatlan volt, mert hiszen a céhek maguk tartották eddig távol a zsidókat, most azonban a zsidók mozgalmat indítottak abban az irányban, is, hogy az iparnál is és földművelésnél is elhelyezkedést találjanak a zsidó munkaerők. Nagy változás állott be ekkor már a K. terén is. Vidéken ugyan még sikeresen akadályozták a zsidó kereskedők vállalkozásait a céhek szellemét követő kereskedelmi testületek, Pesten azonban szabadabb lehetőség nyílt a kereskedelmi tevékenységre. A városi tanács a törvényeknek közvetlenebb ellenőrzése alatt állt és így inkább érvényt lehetett szerezni a törvény által adott jogoknak, mint a távoli vidékeken. A negyvenes években már fennállott Pesten az «Izraelita kereskedők testülete». Keletkezéséről és működéséről keveset tudunk, biztos adatunk az, hogy az osztrák abszolutizmus 1851 febr. 6. beszüntette s tagjainak meghagyta, hogy vagy a polgári, vagy a nagykereskedők testületébe lépjenek be. A pesti polgári kereskedelmi testület alapszabálya azonban a tagfelvételt, illetve a kereskedés jogát nagykorúsághoz, szakképzettséghez, bizonyos alaptörvényhez és keresztény valláshoz kötötte. Még 1842. azok a kereskedők, akik szükségesnek tartották a zsidó kereskedőkkel való kapcsolatot, zsidó kereskedőkkel együttesen folyamodtak a nádorhoz egy királyi szabadalmazott nagykereskedők testülete alakításának engedélyezéséért, «mely az ország kereskedelmének akar Pesten központot létesíteni, minthogy a polgári kereskedők testülete csak helyi igényeket elégít ki s amelybe a tagok valláskülönbség nélkül vétetnek fel». Három évi halasztgatás után, mert a polgári kereskedők ellenezték a tanács jóváhagyását, 1845 nov. 20. hagyhatta csak jóvá I. Ferdinánd. A polgári kereskedelmi testület erőfeszítése ellenére is a negyvenes években már 120 nagykereskedő volt Pesten, akik közt a királyi szabadalmazott izraelita nagykereskedők a következők voltak: Boskovitz Manó, Boskovitz József L., Breicach Ármin, Fleischl Dávid, Herzfelder Dávid, Kadisch Joáchim, Kánicz Mózes Löbl, Kánitz Manó, Kern Salamon Enoch, Koppél Lipót M., Kunewalder Jónás, Kunewalder Fülöp, Lakenbacher Jakab, Löwy Ármin, Mandl Joáchim, Pollák Márk, Pontzen Lipót, Rosenfeld Móríc L., Schulhof Ádám, Stern József és Wodianer Fülöp. E kor kereskedői már a korszerű gazdasági élet színvonalán mozognak és az ország közjólétének jelentős elősegítői. Mikor 1844 október 6. megalakult az Országos Iparvédegylet, amelynek tagjai kötelezték magukat arra, hogy a hazai ipar fellendítése érdekében hat évig minden szükségletüket magyar gyártmányokkal fogják kielégíteni, a zsidó keres-

kedők már számottevő szerephez jutottak. Az Iparvédegylet által létesített gyáralapító társaság, melynek elnöke gróf Keglevich Gábor, alelnöke gróf Széchenyi István volt, a választmányába beválasztotta Fröhlich és Ullmann nagykereskedőket is, gróf Batthyány Lajos, gróf Desseffy Emil, gróf Teleky László, Szentkirályi Móríc és Kossuth Lajos mellé. Ugyanez évben megalakult a Magyar Kereskedelmi Társaság is, amelynek célja az Angliába való export volt. Elnöke gróf Batthyány Lajos volt és választmányában bent volt Kossuth és Szentkirályi és három pesti nagykereskedő. A Társaság azonban Szabó Pál igazgató elhibázott vezetése miatt működésének második esztendejében megbukott. A kereskedők szociális tevékenységét élénken demonstrálja az 1846. Kanitz Manó kezdeményezésére alakult Kereskedelmi nyugdíj és betegápolási egyesület, amely aztán megalapította a Ferenc József kereskedelmi kórház elődjét. Az egyesületet Kern Jakab szervezte át oly módon, hogy a kereskedelmi alkalmazottakat is kötelezték a belépésre. Ez az intézmény volt Magyarországon az első betegpénztár. Ez a korszak azonban csak nem hozta meg a K. számára a békés fejlődés lehetőségét, mert a kereskedelmi verseny újabb tápot adott az antiszemitizmus fellobbanására. Az antiszemita izgatásoknak pedig súlyos következményeit érezte meg ott a zsidó K., ahol a vandalizmus előtört a felizgatott tömegekből. Ilyen eset játszódott le pl. Pozsonyban 1848 márc.-ában, amikor 19. és 20. közti éjjelen a zsidókat megtámadták. «Pozsony iparosainak előítéletes alsóbb osztályai, melyek az ügyes izraeliták szaporodását és gyarapodását a városban már rég kancsal szemmel nézték, nem tűrhették, hogy azok e törvény által velők egyaránt jogosítottak, dühös csapatokban támadták meg a zsidók lakjait, vagyonukat szétrombolták, személyeiket vad bántalmakkal illették. Csak fegyveres erő fékezhetette meg az előítélet és szennyes érdekszülte gyűlölet végső kitörését.» (V. ö. Horváth M.: «Huszonöt év Magyarország történetéből», II. köt. 615. l.) Az egyenjogosító törekvések (l. o.) folytonos kedélyhullámban tartották az ország közvéleményét és ez a periódus nem mulhatott el visszahatás nélkül a K. fölött sem. A szabadságharc alatt a zsidók is együtt vettek a nemzettel, ez az idő sem volt alkalmas a kereskedelmi élet kifejlődésére. A szabadságharc leveretése után is még mindig fennálltak bizonyos korlátozások és csak a 1860 jan. 13-án kiadott rendelet engedte meg a zsidóknak, hogy gyógyszerészséget űzhessenek, valamint italmérést, szeszégetést és malomipart. A bányavárosok is még elzárva állottak a zsidók előtt, míg végre a jan. 14-iki rendelet megszüntette a bányavárosokban való tartózkodás és letelepedés tilalmát. Most már csak az 1867-iki emancipáció (l. o.) hozott nagyobb és jelentőségtelesebb változást a zsidóság számára és ettől kezdve indult meg a magyarországi K. is a fejlődés felé. A gazdasági élet ugyan lassan kapott vérkeringésre; a magyarság még ebben a korszakban is húzódott a kereskedelmi pályáktól. Most már azonban a zsidók építőmunkáját mi sem

gátolhatja és a hetvenes évek antiszemita izgatásait is (l. *Antisemitizmus*) nagyobb rázkódások nélkül heverte ki. A zsidó K. ekkor már egyre nagyobb jelentőséget ért el az ország közgazdasági életében és az utolsó félszázad alatt Magyarország közgazdasági felépítését nagymértékben vitte előre. A világháború alatt óriási lendületre kapott a K. és a hadseregszállításokkal kapcsolatban az antisemitizmus számos vádat igyekezett kovácsolni a zsidó K. ellen. Az anomáliák azonban, amelyekre hivatkoztak, épp úgy fennállottak azokban a háborút viselt országokban, ahol a zsidóság nem vett részt, vagy pedig csak kismértékben volt részese a hadseregszállításoknak. A K.-re azonban még súlyos megpróbáltatások vártak. Az 1919-iki proletárdiktatura teljesen megbénította a gazdasági forgalmat és a kereskedelmet a centralizálási, szövetkezeti, árueosztási alapon igyekezett berendezni. A nagy kereskedelmi vállalatok szocializálása, de legelsősorban a kapitalizmus teljes letörése megakadályozta a magántőkék vállalkozását és a kommun fennállása alatt a K.-ben, mint a gazdasági élet minden ágában teljes volt a stagnáció. Az elkövetkező esztendő is súlyos nehézségek elé állították a kereskedelmet és az ország gazdasági leromlását a K. szenvedte meg legelsősorban. A gazdasági viszonyok stabilizációjával azonban újra visszanyerte szilárd és fejlődésképes bázisát. Az Országos Statisztikai Hivatal 1910-iki évről kiadott hivatalos kimutatása szerint a K. terén 98,150 önálló kereskedő közül 59,832 volt zsidó, 37,312 tisztviselői összlétszámából 20,475 zsidó és 89,426 segédszemélyzeti összlétszámából 29,637 volt zsidó. Az 1920 évi statisztika szerint kereskedelemmel és hitellel foglalkozik Magyarországon összesen 175,348 (75,148 önálló, 47,608 tisztviselő, 52,592 egyéb személyzet), ebből a zsidó felekezethez tartozik 81,263, vagyis 45·1% az összességhez viszonyítva.

U. L.

Keresztelés. A megtisztulást, megszentelést jelképező keresztény vallásos szokás, lemosás által. Ez utóbbi ósidők óta előírt és gyakorolt szokás volt Izrael népénél, sőt a ruházat lemosása is fontos volt, már a sinai kinyilatkoztatás előtt (*Exod.* XIX. 10). A rabbik a fürdési kötelességet a víz alá merüléssel kapcsolták össze s ezt *tevilónak* nevezték (*Jebámót* 46b). Mindezen szokásokat már ósidőkben alkalmazták a zsidók a prozelitákon is, hogy «a Sechina szárnyai alá vigyék őket» (*Jebámót* 46b). Ezékiel próféta így szól a tisztulásról: «Akkor tiszta vizet fogok rátok szórni és ti tiszták lesztek» (36, 25), amire R. Akiba ezt jegyezte meg: «Áldott vagy, óh Izrael; mert ki előtt tisztulsz meg s ki tisztít meg téged? A te mennyei Atyád!» (*Jóma* VIII. 9). A víz alá merülés nem csupán a vétkezés és a papi tisztasági törvények áthágásának kiengesztelésére irányult, hanem a szent élet és az Isten-nel való szorosabb kapcsolat előkészítésének jeléül is fogták fel azt. Ilyen értelemben beszél Josephus római zsidó történetíró Jochánán ha-Kohenről (Keresztelő János) (Josephus: *Antiquitates* XVIII. 5, § 2). János a Jordán vizében gyakoroltatta híveivel a K.-t (*Máté* III. 6) s ő ezt az esszénusoktól tanulta. Josephustól még azt is tudjuk, hogy

tanítója, Banus, egy esszénus «úgy éjjel, mint nappal gyakran fürdött hideg vízben» (*Vita* § 2) s hogy ez a szokás az esszénusoknál el volt terjedve (*De Bello Judaico* II. 8, § 5). János egyébként a Szent Lélek útján való K.-t fontosabbnak tartotta (*Márk* 1, 8; *János* ev. 1, 27), viszont már a Talmud azt mondja, hogy a Szent Lélek úgy előhívható, mint a víz a kútból (*Jerus. Szukkóth* 5. 1; *Jesája* 12, 3 alapján). A rabbinikus tanítások szerint a K., vagyis alámerülés a circumcisio és áldozás mellett elengedhetetlenek voltak a prozeliták felvételénél (*Jebámót* 46b, 47b; *Keritót* 9a; *Abodah Zára* 57a; *Sábbát* 135a; *Jerus. Kiddusim* 3. 14, 64d). Minthogy a circumcisio Pál agitációja óta elmaradt a keresztény vallás szokásai közül, az áldozás pedig a jeruzsálemi templom elpusztítása után megszűnt, csupán a K. maradt meg, mint a vallásba való felvétel alapja. Ennél a cerimóniánál a kézmozdulat és az olaj használata szintén zsidó szokás volt s az utóbbi a papok felkenéséből eredt (l. *Főpap*), mert az esszénusok a papi tisztasági és egyéb előírásokat szívesen alkalmazták magukra. A régi esszénus-chaszideusok a hideg vízben való tisztulást, mint vezeklést, böjttel egybekapcsolva nemcsak, hogy alkalmazták, hanem azt egyenesen Ádámra vezették vissza (*Vita Adae et Evae* I. 5—8; *Pirké R. Elézer* XX.). Hogy a fürdéssel kapcsolatos böjt a vezeklés jele volt a régi Izraelben, azt több hely tanúsítja (*I. Sámuel* 7, 6): «Vizet hoztak és öntöttek ki az Úr előtt s azon a napon böjtöltek, mondván, vétkeztünk az Úr ellen», ami a *Midrás Sámuel* és a *Jeruzs. Targum* szerint azt jelenti, hogy szívük feltárást szimbolizálták azzal, hogy kiöntötték a vizet. *Jerémiás Siralmaiban* (2, 19) is előfordul ez a kifejezés: «Szívedet a vízhez hasonlóan öntsd ki az Úr előtt». A *Midrás-Tanchuma* szerint ahhoz, hogy az ember Isten Szellemeinek és jelenlétének (*Sechina*) felfogására alkalmas legyen, alá kell magát vetnie az alámerülésnek s a messiási korban Isten maga szór vizet Izrael megtisztulására, mint azt Ezékiel (36, 25) megjövendölte. Hogy Isten nevét kiejthessék, az esszénusok reggeli imádságuk előtt az alámerülést gyakorolták (*Toszefta, Judaím* 2. 20; *Beráchót* 22a, v. ö. *Kiddusim* 70a) s ugyanezt teszik a chaszideusok a mai napig, sőt a zsidó *mikve* (fürdő) is a háromszori víz alá bukásból áll, amelyet a reggeli Istentisztelet előtt kell gyakorolni. A prozeliták K.-e az idolatriától való megtisztulás jegyében történt oly célból, hogy az egész ember mintegy ujja szülessen. A *Szóta* talmudtraktátusban (12b) Simon b. Jochai ilyen magyarázatot ad s így fogja fel a fáraó leányának a Nilusban való fürdését. A prozelita, ha felvételt Izraelbe, «újszülött gyermekhez volt hasonló» (*Jebámót* 48b), azért kellett neki *le-Sém Somáim*, «Isten Nevében» fürdenie, azaz Isten Királysága igáját magára vennie. Így magyarázták már a rabbik és Philo is (*De Decalogo* II., XI.) Izrael megtisztulását a tengerben. A vízzel való lelki megtisztulás bármennyire zsidó szokás is, nem vezethető le a papi kódexből, hanem végső eredetében a babiloni és más sémi népek gyakorlatából származik. Ezek a szokások

ceremóniakká változtak s mint tisztasági törvények (I. o.) később is érvényben voltak a zsidóknál. Hogy eredetileg a kettőt már igen régi időben egyesítették, bizonyítja a Biblia leírása Elisa prófétáról (II. Királyok III. 11 és V. 10); ő alkalmazza a Jordánban való hétszeri fürdést először egy lepráson, mert a Jordán vizének különös erőt tulajdonítottak; az «élő víznek», vagyis a folyónak a zsidók általában véve mindenkor nagy fontosságot tulajdonítottak a megtisztulásnál, mely utóbbinál a lelki tisztulás a teljes testi tisztasággal mindig együtt járt. A zsidó Sibyllina IV. könyve is így fogja fel a bűnbánást: «Ti nyomorult halandók, bánjátok meg bűneiteket élő folyóvizben mossátok meg egész testeteket, mely bűnnel van tele». Ugyanezt prédikálta Keresztelő János is a bűnösöknek, akiket a Jordán vizében keresztelt meg. Ennek célja ugyanaz volt, mint a zsidóknál a prozeliták felvételénél, hogy t. i. «új teremtmény» jöjjön létre a teljes tisztulás által. Ez tehát tiszta zsidó felfogás volt (*Genes. Rabbah* XXXIX. és Philo «*De Poenitentia*» I.: «A prozelita sötétségből világosságra jut»). L. Jézus, *Kereszténység és zsidóság, Esszénusok, Chasszideusok (őkori)*. S. R.

Irodalom. Krauss Sámuel (*Jewish Encyclop.* 1904) Bengel, *Über das Alter d. jüdischen Prozelitentaufer* (Tübingen 1814); Schneckenburger, u. a. (Berlin 1828); Renan, *Les Évangiles* (2. kiad.); u. a., *Les Apôtres*; Schechter (*Jew. Quarterly Review* XII.); Schürer, *Gesch. d. jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu* (3. kiad. III.) Edersheim, *The Jewish Messiah* (II.).

Keresztényhús. Az 1114. megtartott esztergomi zsinat használta ezt a kitélt azon húsnak elnevezésére, amit zsidók adnak el a keresztényeknek, miután annak elfogyasztását a zsidó vallási törvények megtiltják. A zsinat magát az elnevezést is a zsidóknak tulajdonítja.

Kereszténység és zsidóság viszonya. A Jézus messiási voltán alapuló keresztény hit, amely szerint éppen Izráel prófétáinak jövőbelői valósultak meg, azt vallja, hogy az Új-Testamentum a zsidóság Bibliájának magasabb interpretációja. Azt is, hogy Jézus Isten fia, és az ember bűnbeesése után az emberiség egyedüli megváltója. A benne való hit nélkül nincsen üdvözülés. Eme hit szerint a kereszténység egyszerűs mind a civilizáció csúcspontját is jelenti, melyet ennél fogva a vezető hatalom megillet. A Talmud, mint a kereszténység keletkezése korának legfőbb és legszármottevőbb forrása, nem említi a keresztény szót, hanem *minim*-et említ, azt a fogalmat, amelyet a gnosztikus szektákra használ. Minthogy Jézus fellépése saját korában Palesztinában nem váltott ki jelentékeny szellemi vagy népmozgalmat s csupán az északi részen, Galileában volt visszhangja, továbbá, minthogy a Jézus fellépése előtti évtizedekben igen nagyszámú messiás-hírben álló, többnyire esszénus szent lépett fel, a Talmud ezen messiási hírben állók egyikét látta ő benne is s nincs rá semmiféle egykorú adat, hogy működése akár szociális, akár vallási szempontból nagyobb hatást gyakorolt volna kora zsidóságára. A legrégebb Talmud-szövegek Jézust valószínűen összetévesztik a halála után 44-ben azonos módon a római bíraskodás részéről elítélt

Theudasszal, akit Lyddában vontak per alá s akit a Talmud Ben-Stada néven említ. Josephus szerint Pilatus római prokurátor ítélte őt halálra, amely a római büntetőjog szerint, főképpen a provinciákban az államellenes cselekményekre alkalmazott keresztrefeszítésben állott. A zsidó államban bármikor előfordult halálbüntetési nemek között a keresztrefeszítés seholsem található s az ott teljesen idegen volt, de a római uralom alatt már ismerték. A fenyítő jogtól megfosztott Szanhedrin egyáltalán nem hozhatott halálos ítéletet, keresztrefeszítésre még kevésbé ítéltetett el valakit, mert ezzel nemcsak Róma szuverenitását sértette volna meg, de magát a zsidó törvényt is, amely nem ismert ilyen büntetést. A középkori vádaskodásokon kívül nincs is olyan álláspont, amely kétségbe vonná, hogy Jézus éltetése a római prokurátor lelkiismeretlenségének műve volt. Ezt ma már a római katolikus egyház hivatalosnak nevezhető álláspontja is leszögezi. (V. ö. *Catholic Encyclopedia* VIII. kötetét, J. Farnley bíbornok imprimaturájával.) A keresztfa, melyet az elítélt maga tartozott vinni, embernagyságú volt s X-alakú a legtöbb esetben. Az ítéletet a nyilvános megcsapás előzte meg, azután következett a keresztfához való kötés kötéllel. Az áldozat szomjúhozva és éhezve egy, de néha három napig is agonizált s a csontok beütése kegynek számított, mert megrövidítette az agóniát. Ily kegyetlen halálbüntetés nemet a rómaiak alkalmaztak a zsidókra és így mult ki pl. már Jézus előtt 40 körül a galileai Juda is, akit szintén a rómaiak ítélték el. A *Máté-evangéliumban* leírt keresztrefeszítés egyezik a római szokással, de kísérő körülményei visszatükröztetik a zsidók karakterét, azaz részvétét is. Ugyanis *Máté* 27. 34 és 48, valamint *János evang.* 19. 29. és 13. 2 leírják, hogy a zsidók a keresztben szenvedő Jézusnak italt nyújtottak. Ez az ital a Talmud *Szanhedrin*-traktátusának 43. a szerint mirrha és ecet keveréke volt, mely a szenvedőt kábulttá, öntudatlanná tette s erős mámort okozott. Az ítélet végrehajtási napja az összes azt említő Evangéliumok szerint ünnep előnapja volt, a zsidó törvények szerint tehát ítéletvégrehajtás e napon semmi körülmény közt sem volt foganatósítható. Az ítélet és végrehajtása merőben a római önkény aktusa volt. Jézusnak messiási híre volt, sokan a zsidók királyának (INRI) nevezték, ez pedig a prokurátor szemében egyenlő volt a rebellióval s a crimen laesaével, amelyet több forrás, így az *Apostolok cselekedetei*, *Josephus*, *Suetonius* és *Tacitus* szerint minden esetben keresztrefeszítéssel büntetett a római hatalom. Jézus az Evangéliumok meg egyező állításai szerint nem tartotta magát sem királynak, sem Messiásnak, hanem egyszerű prófétának, amilyen Judaeában az ő ifjúsága idején is volt több az askétaéletű esszénusok közt; mesterének és eszményképének pedig a kohanita Jánost, szűkebb hazájának, Galileának esszénus szentjét tartotta, aki a mozgalmakban, felrevonulva, a Messiás eljövételét jósolta s az emberek tisztulása céljából a Jordán vizében való fürdést (megkeresztelés) írta elő. Ebben az Evangéliumok megegyeznek (*Máté, Márk, Lukács, Já-*

nos és az *Apostolok cselekedetei*) s így nem kétséges, hogy Keresztelő János az esszéus próféta adta a legfőbb impulzust Jézusnak s híveinek, akiket ugyancsak az *Apostolok cselekedetei* szerint (8. 25, . 3—4) János tanítványainak hívtak. János életében Jézus még nem volt próféta s csupán, amikor a teljesen elrómaisodott galileai tetrarcha, Herodes Antipas Jánost esztelenül kivégeztette, akkor lépett fel Jézus mint próféta (*Máté, Lukács, János és Josephus* több helye). Tanítása a zsidó prófétákéval megegyezett s ő nem is kívánt több lenni, mint a Szentírás végrehajtója. Működésének magasztos vonása, hogy a kitaszítottakkal, a tudatlanokkal, a szegényekkel, a bűnösökkel, a leprásokkal tudott együtt érezni s önekik prédikált. Ezáltal szerezte híveit az egyszerű emberek körében. Ezek látták benne a Megváltót. Erkölcsi tanításai s mondásai mind szószerinti idézetek és összefoglalások az előző korokban megvolt zsidó imádságos formulákból s főképp az előtte hetven évvel élt Hillel magasztos erkölcsi tanításaiból (l. *Ethika*). Soha egy percig, még a keresztfán sem maradt el Jézus a zsidóságtól és sohasem tagadta meg sem fáját, sem tisztá zsidó vallását, erkölcsanát: «Ne gondoljátok, hogy elpusztítani jöttem a Törvényt és a prófétákat, nem rombolni, hanem teljesíteni jöttem» (*Máté* 5. 17). Nem is ő, hanem a tarsosi Saul, gör. Pál csinálta meg az elkülönülést és elszakadást, mert ő vetette el nyíltan a Törvényt s hirdette világszerte Jézus istenségét. Agitációja az egész művelt, görög-római világra kiterjedt s leginkább a zsinagógákban prédikált, de azok vezetőivel vallásellenes tanításai miatt állandóan ellentétben volt. Látszólagos liberálizmusa, mely a tértésnél határt nem ismert, valóban ellentétbe hozta a zsidó vallással, mert Pálnál Isten háttérbe szorul s tanításában nem az igazságos Isten, az emberek atyja, a központ, hanem Jézus. A kereszténységet még sokáig a zsidóság egy részének tekintette s e kor Krisztus követői is annak tekintették magukat. Az első püspökök még cirkumcizált zsidók voltak, akik a zsidó vezetőférfikkal még meghitt viszonyt tartottak, míg a pogányokkal kevésbbé. Szertartásilag se különültek el eleinte s a jeruzsálemi Templomot központnak tekintették, magukat pedig Kehila Kedósónak (szent község) nevezték. Döntő fordulat volt a jeruzsálemi Templom elpusztítása s a zsidóságnak ezután következő nemzeti és szellemi organizációja, a Hadrián alatti (II. sz. eleje) Bar-Kochba felkelés. Ekkor már a keresztények a rómaiak pártján vannak, sőt azok oldalán vesznek részt és Róma felé gravitálnak. A III. sz.-ban azután Constantinus császár betetőzte azt, amit Pál kezdett s így az egész világ ellensége lett annak a népnek és hitvallásnak, melyben Jézus élt és meghalt. A niceai zsinat (325) különíti el hivatalosan is a zsinagógát és keresztény templomot. Egyébként a zsidóság is, ahol nem rómaisodott el teljesen, szintén törekedett a szeparációra, hogy megőrizhesse vallását. (A kereszténytől különálló zsidó katakombák Rómában bizonyítják ezt.) Ennek nagyfontosságú spirituális okai voltak, így elsősorban a szenthá-

romságdogma és az abból következő tanok, továbbá a kettős morál, mely egyrészt világmegvető és földöntúli papi, szerzetes és aszkéta vallási morál volt, másrészt a laikusok morálja, mely sok mindent megengedett, amit a zsidóság elvetett. Így a nő a családon belüli egyszerű, de megbecsült háziasszonyi tisztéből a társadalom központjába került s különös hódolat tárgya lett. Ezt, de főképp a trinitarianizmust a zsidóság elvetette már akkor, amikor Pál ezzel járta be a világot. (Később a niceai zsinat dogmává emelte a trinitarianizmust). A zsidóság rendkívül magas színvonalon álló vezetői a monoteizmust féltették e tantól, amelyben Assyria s Egyiptom hasonló képzetait látták, amint hogy a tudomány (pl. Zimmern) ezt be is igazolta napjainkban. E tekintetben tehát a zsidóság semmiféle engedményt nem tett a legrégibbidőtől máig, ellentétben míg a kereszténység tudósaival, akik Augustinustól Hegelen át D. Strauszig igyekeztek azt koronként interpretálni. További nagy kölcsönös eltávolodási ok volt az szentek tisztelete és a képimádás, továbbá az istenanyahit, amelyeket a zsidóság már kezdetben a legteljesebben elutasított. Nem lehet tagadni, hogy a közép- és újkor folyamán, amikor a zsidók jogfosztottan, de vallásukhoz és erkölcsanukhoz imponáló szigorral és halálmegvető elszánt hősiességgel ragaszkodtak, a szobor- és képimádás, maga a feszület is, de nem Jézus személye bizonyos averziót váltott ki azokból, akiket annak ártatlan megszemélyesítője nevében vittek a máglyára. Az egyházatyáktól és skolasztikusoktól rendszerre kidolgozott kereszténység tanítása csupán mélyítette az ellentétet, mert a zsidóság szempontjából nézve az új vallás a következő képet mutatta: a kereszténység egész tanítása, Jézus eljövetele és küldetése az ember bűnbeesésére van alapítva, mert Pál apostol Ádám bűnbeesésében, a Sátánnal, mint a halál urával való harcban látja az emberi történet kulcsát s ez háttere az inkarnációnak és a keresztfeszítésnek is. Pálnál Jézus-missziója s közvetítőszerepe egyenesen a Sátán hatalmától és a haláltól való megszabadulásban nyilvánul. Pál megveti a Törvényt s a Jézusban való hitet hangsúlyozza erősen (*Rómaiak* 3. 28, 10. 4; *Gal.* 3. 7; 1. *Korinth* 1. 18—31); aminek következményei az ókornál hasonlíthatatlanul műveletlenebb középkorban végzetessé váltak, amennyiben annak nyomán szorította ki az ész és gondolatszabadságot a pusztá hit. Ettől a felfogástól csupán egy lépés volt a «credo quia absurdum», helyesebben «credibile quia impetum, certum est quia impossibile est» elve Tertullian egyházatyánál (*De carne Christi* 5.) (hihető, mert esztelen; biztos, mert lehetetlen); ez *Márk* evangéliumának egy valószínűen későbbi betoldásából származik: Vak hit annyi, mint a lehetetlent lehetségessé tenni (9. 23). Az ezekben való hiedelem a természet törvényeinek és általában a tanításnak, főleg azonban a gondolkodás szabadságának elvetését vonták maguk után. Ennek nevében tették lehetetlenné a kutatást, vitték máglyára a kéziratok tömegeit, melyek különösen a zsidóságot érintették a legközelebből, mert nekik a Törvény tanítását, ér-

telmezését, kutatását oly módon, hogy az minden tudományát felöleljen, nemcsak maga a Törvény (*Deuter.* 6. 7, 11. 19), hanem a Talmud és az évezredek tradíciói írta elő, még pedig olyan fogalmazásban, hogy ahhoz képest minden más foglalkozás csupán kenyérkereset, de főfoglalkozás zsidó szempont szerint csupán maga a mellékcél nélkül való tanulás és tanítás. Ezzel szemben a középkor aránytalanul felvilágosodott zsidósága, főképp a román államok területén, csupán azt érezhette, amit a körülmények és a keresztény egyház gyakorlata nyilvánvalóvá tett, hogy a tudás és hit összeegyeztethetetlen. Ezek miatt nem csak a zsidóság részéről alakult ki bizonyos ellentét, melynek bőséges irodalmi nyomai vannak (l. alább), hanem magán a kereszténységen belül is voltak szakadások, így a korántsem lekicsinyelhető képromboló mozgalom Bizáncban, majd a folytonosan jelentkező reformációs mozgalmak, melyek a XIV. sz.-tól kezdve nem szűntek meg s amelyek a primitív ecclesia-ra, az eredeti egyház formájára akartak visszatérni s amelyek a reformációban, annak számos szekta-alakulásában jutottak kivételre. A zsidóság számára ez feltétlenül óriási méretű eredmény volt, mert a lelki bilincseket vette ez le róla s minthogy a protestantizmussal mindenütt parallel járt a Biblia és a zsidó iratok eredeti nyelven való tanulmányozása, nem fenyegette többé az a szörnyű veszély, amely legközelebből érintette: a héber iratoknak, főképp a Talmudnak, a Kommentátorok iratainak tömeges máglyára vitele. A lelki bilincsek alól való felszabadulás vágya a K.-ban annál kevésbé hagyható figyelmen kívül, mert ez a bilincs tízenyolc évszázad alatt legsúlyosabban érintette a zsidóságot is, mely a szellemi haladásban való hitet őseitől örökölte, s azt soha fel nem adta a legsötétebb középkorban sem. Ez volt az oka annak, hogy a zsidóság nagyobb része a gettók kapuinak leomlásakor a liberális világnezetének és politikai szervezeteinek szolgálatába állott, mert ez a liberális mindenkor az övé, azé a népe volt, mely a kinyilatkoztatás magasztos hitét, a megértő, általános emberszeretetet, a törvényes munkaszünetet s a kötelező istenfélelem mellett az általános és mindenre kivétel nélkül kiterjedő polgári szabadságot először iktatta törvénybe, még mielőtt államterületét vagy államformáját megalkotta volna. A közép- és újkor tudatlanságából eredő intoleranciáját főképp a XIII.—XVIII. sz. végéig érezte a gyakori és sokszor óriási méretű tisztán tudományos könyvek konfiskálásánál, számos esetben tömeges elégetésénél. Ezek közül a legnevezetesebbek: az 1233-iki Montpellierben, az 1234-iki Párisban, ahol az egykorú forrás szerint 12,000 elkobzott Talmud- és más héber kéziratot égettek el, miután hosszú ideig társzekeren hordták azokat össze. 1239-ben és 1244. u. o., minthogy Franciaország az időben a zsidó tudományosság legfőbb centruma volt, még nagyobb mennyiségben égették el a héber könyveket. 1299. és 1309. Barcelonában, Tarragonában és újból Párisban, mindig keresztény teológusok szakvéleménye alapján, voltak Talmudégetések; nemkülönben 1219. Toulouseban, 1220. Bourges-

ban, 1322. Rómában, 1409. Provenceban több helyt, 1497. Portugáliában, a XVI. sz. elején több megesen Castiliában, 1509—10. Kölnből Mainzig, 1553. Rómában és az egész Egyházi-Államban, továbbá Velencében, annak gyarmatain és Ferrarában, Padovában. 1554-ben a tiltott könyvek indexére teszik a Talmudot hivatalosan a tridenti zsinat határozatai értelmében. 1559-ben Milanóban Gonzalo de Cerdova 12,000-et éget el, 1601. Rómában és számos olasz városban, 1660. Prágában, 1702. Fűrthben a két utóbbi helyt a dominikánus és jezsuita szerzetesek buzgalma következtében, 1728. Anconában, 1731—1753. újból az Egyházi-Államban, ahol dominikánus szerzetesek hajtják végre a konfiskációt, 1757. Lengyelország egész területén, és másutt is és a rosszindulatú és céltalan zaklatásnak csak Napoleon vet véget. Mindezek kétségtelenül elhidegülést okoztak a világtól elzárt zsidóság körében a kereszténység iránt, mert sem a népek, sem a világi uralomnak nem tulajdoníthatta azokat a gyötrelmeket, amelyeket egyházi intézkedések okoztak neki. Ugyanez észlelhető a másik két dolognál, mely a K.-nak megismerésénél nem kevésbé fontos: ú. m. a zsinati törvényhozássoknál és a zsidóság hite és faja ellen irányuló óriási és romboló hatású röpiratirodalomnál, mely a legrégebbi időtől tart és csupán a nyugati államokban szűnt meg. de Közép- és Kelet Európában éppen az utóbbi években még emelkedő számat mutat. Ami a zsinati törvényhozást illeti, annak általános jellemző vonásai vannak, melyeket meg lehet állapítani. Ilyen fő jellemző vonás, hogy a zsidóság és kereszténység közötti elkülönítést kötelezővé tette. Ennek okát a modern történelemtudomány két kiválósága, Georg Caro és Max Weber (utóbbi keresztény) tisztázták. Szerintük a szeparációt a rítus okozta. Az első századokban a későbbi román államok területén az együttélés és a harmónia teljes, Hispániában, Délitáliában, Dél- és Középfraanciaországban számos adat szerint kölcsönösen vendégeskednek, mezei népiünnepélyeiket közösen ülik stb. A panasz akkor merül fel, amikor a zsidók rituális okok miatt a lakomákon nem esznek minden ételt s ez jut kifejezésre már a Diocletianus korabeli elvirai zsinaton, de főképp a III. és IV. sz.-i orléansi zsinatokon. Úgy ezek, mint a 17 toledói zsinat az első két évszázadban, valamint több franciaországi zsinat a zsidókra vonatkozóan főképp abban egyeznek intézkedéseikben, hogy ne élhessenek együtt keresztényekkel s hogy a mezei gazdálkodástól, a vegyes házasságoktól eltiltsák s a tilalmat a keresztényeknek is kötelezővé tegyék. Magyarországon ez utóbbi a 1092-iki zsinaton érvényesült, annak jeléül, hogy a kölcsönös együttélés itt is megvolt. Sokkal szigorúbbak voltak azonban Európaszerte a későbbi zsinati határozmányok a XII. sz.-tól kezdve. Ezek a templomok építését és a kitért zsidók örökségfosztását tiltják el, míg a negyedik lateráni zsinat tette valódi páriákká a zsidókat, amennyiben egyházi tizedet, husvéti külön fejadót és sárga foltot s külön lakóhelyet (l. *Getto*) rendelt el számukra. Ezekhez járult később pl. az 1434-iki bázeli zsinat határozatai

nyomán a zsidók törvény előtti tanuzási jogának elvétele, a kötelező keresztény templomi hitszónoklat meghallgatása saját templomaikban és ghettóikban. Mindezek és más súlyosintézkedések a zsinati törvényhozás következtében végig mennek egész Európán, bár nem egy pápa, így különösen az igen vészthozó időkben uralkodó IV. Ince a középkor egyik legjelentékenyebb pápája, aki éppen túlbuzgalmáról nevezetes, a legmeghatóbb és szívhezszóbb bullában (1247) figyelmeztette papságát Francia- és Németországban a zsidók elleni vádak alaptalanságára és gonoszságára. Nem szólunk e helyt az inkvizíció borzalmairól, a zsidó kiűzésekről, a kútmérgezésekről, vérvadásokról (l. o.), melyek közül Magyarországon csupán az utóbbi kettő kísértett, de pl. az egész inkvizíció és az azzal járó judaizálási vád nyomtalanul mult el Magyarországon, aminthogy a könyvelégetés helyett is csak a Habsburgok által rendszerezített héber könyvcenzúra volt meg a XIX. század közepéig, míg más tekintetben csupán a szokásos jogfosztás volt meg nálunk a hosszú évszázadokon át. A másik említett körülmény a zsidók elleni vita-iratok, valamint az ezekre zsidó részről adott válaszok, melyek szintén egyidősek a kereszténység és zsidóság elkülönülésével, s így a keresztény időszámítással is. Ezek a vitairatok már az első századokban elterjednek s minthogy az előzőkből többnyire merítették a későbbiek, az egyszer lefektetett rágalmak minden későbbi korban is hitelre találtak. Ilyen fontos vitairatok alexandriai Clemens és Origenes legrégibb egyházatyák iratai, majd Claudius Apollinarius, Tertullian és Cyprian *Aeventus Judaeos* c. iratai, továbbá Eusebius, Chrysostomus János, Syrus és Epiphanius zsidóellenes röpiratai, valamennyi még az alexandriai korból. Európai talajon a magvető Isidorus, a híres sevillai püspök volt az V. sz.-ban, műve *Contra Judaeos* c. s igen nagy hatása volt a későbbiekre. Nagyon fontosságuk a IX. sz. első felében élt Agobard lyonsi püspöknek és tanítványának, Amulonak valódi antiszemita iratai, előbbi *De insolentia Judaeorum*, utóbbi *Contra Judaeos* (Migne *Patrologia Latina* 104 és 106 k.) és a XII. sz.-ban Petrus Alphonsi, Marokkóból Castiliába átszármazott kitért zsidóé, aki eredeti nevén Moses Szefardi volt. A zsidók sem nézték tétlenül a folytonos támadásokat s bár az első századokból nem maradt fenn ellenirat, a Talmud és Midrások számos helye tanuskodik arról, hogy úgy a szó- mint írásbeli vita megvolt s ennek formáját, a dialógot megőrizték a későbbi korok is. Ilyennek tekinthető Juda Halévi *Kuzarija* és Joseph Kimchi *Széfer Haberisze*, melyek igen előkelő hangneműekkel s mély filozófiai tartalmukkal tűnnek ki (XII. sz.). A XIII. sz.-ban Raymund Martin spanyol szerzetes *Pugio fidei* és *Capistrum Judaeorum* c. röpiratai terjedtek el s közülük az első lett európai hírfü. Ezt, valamint az ugyancsak XV. sz.-i Alfonso de Spina által írt hírhedt *Fortalicium fidei*, az összes későbbi szennyiratok és rágalmazások őseit a reformáció korában is sokszor kinyomtatták. Allításait nem kisebb ember cáfolta meg rögtön, mint R. Selomó ben Aderesz, a hír-

neves barcellonai rabbi. A XIV., XV. sz.-ban Alfonso de Valladolid, Astruch Raimuch és főleg Pablo de Santa Maria (eredetileg R. Selomo Halévi burgosi rabbi) püspökök és kancellár és Geronimo de Santa Fè (Josua al-Lorqui) kitért zsidó egyházfiak ártottak sokat rágalmazó irataikkal, melyeknek azonban erélyes cáfolata nem maradt el. A zsidórészről adott válaszok közül legnevezetesebbek Chasdai Crescas toledói rabbié, akiben, mint vallásbölcészben, Spinoza egyik elődjét látja a tudomány. Az ő *Tradado* c. műve 1396., a pogromok évében valódi hőstett volt. Egyidejűleg héberül is elterjedt. Ebben részletesen megcáfolja ellenségei rágalmait, de többet is ad ennél, mert részletesen bizonyítja a keresztény dogmák, a bűnbeesésnek, a szentháromságnak, az inkarnációnak, a transzszubsztanciációnak és az istenanya-hitnek irracionálizmusát. Másik zsidó polemikus volt Simon ben Cemach Duran (XV. sz.), aki *Abót* c. művében megismétli Jézus szavait: «Nem eltörölni jöttem a Törvényt, hanem megőrizni» s felsorolja az Új-Testamentum ellenmondásait. Joszéf Albo toledói rabbi, hírneves vallásbölcész *Ikarim* c. művében foglal álláspontot a kereszténységgel szemben s ugyanazt fejt ki, amit Szaádjától kezdve Maimoniden át Mendelssohnig valamennyi zsidó vallásbölcész vallott, hogy csodák sohasem bizonyíthatják a hit igazságát, mert minden hit önmagában és önmagáért van. A XVI.—XVIII. sz.-ban legnevezetesebbek Eliezer Askenázi, Jacob Emden, Lippmann és főképp Isaac Troki polemikus iratai. Josef Caro, a *Sulchan-Aruch* kodifikátora óva int attól, hogy a keresztény hit szimbolumaiban idolatriát lássanak. Askenázi törökországi szefárd rabbi *Maászé ha-Sém* c. művében figyelmeztet arra, hogy nem szabad korholni a kereszténységet, ha egyesek bántalmaznak bennünket, mert az ugyanolyan bűn, mintha testvérünket, vagy fiunkat megátkoznánk, mert valami rosszat cselekedtek. J. Emden altonai rabbi *Róse Mate* (Amsterdam 1758) c. művében úgy fogja fel a kereszténységet, mint a zsidóság egy hajtását, mely a pogányok közt missziót teljesített. Alapítója, Jézus, az erkölcsi törvényt a legmagasabban fogta fel s bár számos keresztény van, aki erkölcsi tisztaságával kitűnik, kívánja, hogy mindegyik Jézus tanításai értelmében éljen. Érdekes polemikus irat Isaac Troki lengyel rabbi *Chizuk Emunó* c. műve, melyet a legtöbb európai nyelvre, még spanyolra is lefordítottak. Ő a kereszténység messiási hitét cáfolja, bizonyítva, hogy abból soha semmi nem valósult meg s a Messiás országa sohasem létezett, mert az a teljes békét, az emberek közti harmóniát, szeretetet, kölcsönös bizalmat és a zavartalan boldogság országát, úgyszintén a gyűlölséget, a babonák, gonoszságok és idolatria abban hagyását jelenti. Mindezekért az Egyház szerinte semmit sem tett, hanem ellenkezőleg növelte a zavart s a megosztást hívókra és hitetlenekre, a pokol és mennyország lakóira s az isteni kegy osztogatása mellett gyűlöletet hintett el. Ezekben csúszosodik ki a zsidó felfogás azon része, melyet idegen hatástól mentesnek lehet tekinteni. A zsidó felfogás a középkorban már úgy

látta a hivatalos kereszténységet, mint a földi józan élettől eltávolodott hitet, mely nem erősítette a családi élet és otthon szentségét, de éppoly kevésbé a munkának, az iparnak és kereskedelemnek tisztességét sem, sőt ezt megvetette, ellenben a férfias kitartás helyett csupán a feminin erényeket, a női kultuszt, a megalázkodást és az esztétikai hajlamokat fejlesztette s juttatta valóban magas színvonalra, míg ugyanakkor tüzzel akadályozta meg a szabad kutatás lehetőségét, elnyomta a gondolkodás szabadságát, az intellektus kialakulását lehetetlenné tette s a tudásban való hitet és az emberek szabadságra törekvését megakadályozta. Ezért volt az, hogy az öntudatra ébredt népek szabadságuk kivívásakor mindenütt félretolták az egyházi előítéleteket és megkötöttséget s megelégedtek Jézus tanításaival és az eredeti Biblia Egy-Isten hitével és erkölcstanával. A kultúra előhaladása hivatott a majd kétezeréves ellentétáthidalására; a kereszténység nem zárhatja el senki elől sem az élethez adott jogot és főleg nem zárhatja el azt szülője, a zsidóság elől. (L. még: *Antisemitizmus, Vértád, Keresztelés, Jézus, Etika, Farizeusok, Esszénusok, Uzsora, Cenzura, Inkvizíció*. S. R.

Irodalom. Taylor, Sayings of the Jewish Fathers (1901); Chwolson, Das letzte Passahmahl Christi (1892); Renan, Le Judaïsme et le Christianisme (1883); u. a., L'Eglise Chrétienne (1879); u. a., Jézus élete; u. a., Saint-Paul; Krausz Sámuel, Das Leben Jesu nach jüdischen Quellen (1902); L. Philippson, Haben die Juden Jesum gekreuzigt? (2. kiad. 1902); D. Strauss, Die christliche Glaubenslehre (I.—II. 1840—41); Berner, Judentum und Christentum (1891); Graetz, Gesch. der Juden II.—XI.; A. Geiger, Das Judentum und seine Geschichte (1865); u. a., Nachgelassene Schriften (I.—V.); Güdemann, Das Judentum (1902); Toy, Judaism and Christianity (1890); Harnack, Geschichte der Dogmen I.—V.; Chwolson, Die Blutanklage und sonstige mittelalterliche Beschuldigungen (1901); Lecky, History of European Morals from Augustus to Charlemagne (I.—II. 1874); u. a., History of Rationalism I.—II.; Lea, History of the Inquisition in the Middle-Ages (I.—III. 1888); u. a., History of the Inquisition in Spain (I.—IV. 1906); L. Ziegler, Geschichte der christlichen Ethik (1886); Daw. Einhorn, Unterscheidungslehre zwischen Judentum und Christentum (1860—61); Abrahams, Jewish Life in the Middle-Ages (1903); Hefele, Conciliengeschichte (I.—X. 1890—3); Caro, Wirtschaftsgeschichte der Juden I. (1908); Max Weber, Wirtschafts- u. Sozialgeschichte (1924); Schechter, Studies in Judaism (1896); M. Joseph, Judaism as Creed and life (1903); M. Friedländer, The Jewish Religion (1891); J. Ziegler, Religiöse Disputationen im Mittelalter (1894); I. Loeb, La Controverse religion entre les Chrétiens et les Juives de la Moyen Ages (1888).

Keresztény zsidóbírók. Az ú. n. városi zsidóbírák voltak (l. *Zsidóbíró*), akiket eleinte a király, majd később az országos zsidóbíró nevezett ki. Így el is mozdíthatta tiszttségéből a kinevezettet, amit Gara Miklós nádor, jogkörénél fogva, meg is tett 1431. a soproni zsidóbíróval. Helyébe Kolcha Miklóst nevezte ki a kinevezés visszavonásáig terjedő időre. Kolcha teljhatalmú képviselője volt Sopronban az országos zsidóbírónak. A K. rendszerint a legtekintélyesebb családokból kerültek ki, így az idők során a dúsgazdag pozsonyi Ventur-családnak néhány tagja volt zsidóbíró és a család nevét még ma is fenn tartja a város egyik belvárosi utcája. Zsidóbíró volt még Königsfelder Lajos városi tanácsnok, a pozsonyi Szt. Lőrinc-kápolna kegyura, Sopronban pedig 1426. Gallusch Péter polgármester látta el a zsidóbírói tisztséget. Egy Oroszlán nevű

zsidót is szoktak emlegetni, mint zsidóbírót, de e cím alatt II. Lajos csak zsidó hitközségi előjárót érthetett, amikor egy levelében így említi (l. *Oroszlán*). A zsidóbírók mindig keresztények voltak.

Keresztúry Alajos József*, történetbúvár, szül. Bodrogkeresztúron (Zemplén vm.) 1755., megh. Pesten 1825 ápr. 21. Szülei zsidók voltak s ő nevét megváltoztatva szülővárosa után, kikeresztelkedett és filozófiai tanulmányokat folytatott, doktorátust tett és Nagyváradon a kir. Akadémián, majd Pesten lett 1811-ben a történelem tanára. Jelentékeny történelmi munkásságából fontosabbak: *Lineamenta historiae pragmaticae regni Hungariae positionibus distincta* (Pesth 1797); *Historia Episcopatus M. Varadiensis* (1806); *Dissertationes historico-criticae de Belae regis notarii aetate* (1812); *De Hungarorum origine* (1813); *De Hungarorum avitis sedibus illorum migratione* (1813); *De Hungarorum in Europa adverbti* (1814); *Compendium historiae universitatis* (Partes 3., 1817—19). (Rumy, Neuer Nekrolog d. Deutschen 1825.) S. R.

Keri, keszív (h.). Olvasva, írva van. A bibliai szöveghagyomány irodalmának a maszorának műkifejezése, mikor jelezni akarja, hogy a Bibliának valamely szavát másként kell olvasni, mint ahogy írva van. Ez a rendszabály azért vált szükségessé, mert bizonyos szavak a nyelvfejlődés során eredeti értelmüket elvesztették. Pl. a Biblia korában még nem tettek különbséget flúgyermek és leánygyermek között, mind a kettő megjelölésére a *naar* szót használták. A Biblia is így használja. Később a leányt már *nááró*-nak mondták. Ahol tehát a Biblia leányt is náár-nak ír, ott nááró-t kell olvasni. Az előforduló obscén szavakra is áll a rendszabály és az olvasásuk eltér az írástól, még pedig úgy, hogy a kifejezés megenyhül.

F. M.

Keriász hatóró (h.). Tóra-olvasás. L. o.

Keriász semá (h.). Az egy-Istenről szóló hitvallomás (*semá*) olvasása. L. *Semá*.

Kern Leo, komponista, az ötvenes években Pesten élt, ahol 1855. *Benvenuto Cellini* c. operáját sikerrel előadták. Élete további sorsa ismeretlen. V. ö. *Wertheimer*, «Jahrbuch f. Israeliten» 1856).

Kerpel Leopold, festő, szül. Kismartonban 1819 körül, megh. Bécsben 1880 ápr. 16. Festővé Bécsben képezte ki magát, hol először 1845. lépett egy képével a nyilvánosság elé. A *római Colosseum* c. képével magára irányította a palatinusnő, Mária Dorottya főhercegnő figyelmét, aki a képet megvette és a pesti Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. 1849-ben Oroszországba utazott. Útközben Prágában az öreg császárné, V. Ferdinánd neje, egy albumlapját 100 forinttal honorálta. Teplitzben Clary herceg és rokonai több képet vásároltak tőle. Drezdában a király is vett tőle képet. Berlinben Humboldt bemutatta K.-t a porosz királynak. Oroszországban, hol egész Nizsnij-Novgorodig eljutott, szintén nagy tiszteletben részesült. Visszatérése után állandóan Bécsben lakott, ahol haláláig dolgozott.

M. B.

Kertész, 1. Manó, tanár, nyelvészeti író, szül. Orosztonban (Zala vm.) 1881 okt. 15. A

budapesti egyetemen tanári és bölcsészdoktori oklevelet nyert, azután a főváros középiskoláiban lett tanár. Több ízben nyert pályadíjat a M. Tud. Akadémia pályázatain. Főbb művei: *A magyar nyelv működéstörténeti emlékei*; *Finnugor jelzős szerkezetek*; *Szólásmondások*. S. R.

2. **K. I. Mihály**, ügyvéd, író, szül. Szolnokon 1888 febr. 4. Ugyanitt folytat ügyvédi gyakorlatot. Több kabarédarabját játszották sikerrel a Belvárosi Színház és az Andrássy-úti Színház. Megjelent könyvei: *A csodálatos sárkány* (ifjúsági regény); *A csengeri domb*; *Bohóc Péter*; *A gyémántköves mellű*, stb.

3. **K. II. Mihály**, filmrendező, szül. Budapesten 1887. A színésziskola elvégzése után a Magyar Színház tagja lett. 1912-ben a Projectograph rt. ösztöndíjával Kopenhágába ment, ahol a Nordisk-filmnél színészi és rendezői tanulmányokat folytatott. Hazatérése után kizárólag filmrendezéssel foglalkozott és a Phönix-filmgyár főrendezője lett. Budapestről Bécsbe szerződött a Sascha-filmgyárhoz, ahol már az egész világon ismert filmeket készített.

4. **K. Ödön**, operaénekes, megh. Budapesten 1928. A katonaságnál fedezték fel hangját és tisztjei taníttatták, majd Zichy Géza gróf vette pártfogása alá és szerződtette a m.kir. Operaházhoz 1893., hol pár évtizedig első lírai tenorszerpeket énekelt.

5. **K. Rezső**, szocialista író, az erdélyi munkásmozgalom egyik vezetője, szül. Okányban (Bihar vm.) 1890. Több ízben volt képviselőjelölt. Számos cikke és tanulmánya jelent meg a történeti materializmus eszmeköréből.

Keser (h.). Csomó a teflin szíjain.

Kestenberg Leó, zongoraművész, szül. Rózsahegyén 1882 nov. 27. Franz Kullak, Busoni és Draeseke tanítványa. Berlinben működött. 1918-ban kinevezték a porosz minisztérium zene-referensének. E fontos pozícióban organizátora lett a német zenei életnek. 1921 óta a berlini zeneművészeti főiskola tanára.

Keszler József, esztétikus és kritikus, szül. Pásztón 1846., megh. Budapesten 1927. A gimnáziumot Gyöngyösön, jogi tanulmányait Budapesten végezte, azután hírlapíró lett. A Pester Lloydba, a Magyarországi és a Nagyvilág c. hetilapba és a Nemzeti Hírlapba dolgozott. Kritikai és bölcséleti tárcái magára vonták Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter figyelmét, aki Párisba küldte. K. a francia fővárosban több mint négy esztendő telt irodalmi, történeti és filozófiai tanulmányokkal, érintkezést tartva a francia szellemi élet kiválóságaival. Közben a magyar lapokban irodalmi, színházi és képzőművészeti tárcákat írt, amelyek népszerűvé tették. Miután visszatért a fővárosba, a budapesti tanárképző intézetben a francia nyelv és irodalom tanára lett. Tanári működése mellett állandóan megmaradt hírlapírónak is és előbb az Ellenőrnek, utóbb a felhivatalos Nemzetnek, 1903-tól kezdve pedig Az Ujságnak volt képzőművészeti és színházi bírálója. Mintaképe a híres Francisque Sarcey volt, akinek világos és elegáns modorát szerencsével és nagy sikerrel plántálta át a magyar hírlapirodalomba. Élete végén a betiltott Az Ujság-

ból alakult Ujság c. napilap felelős szerkesztője is volt. Néhány évig politikai tudósításokat küldött a párisi Journal des Débats-nak. 1883-tól 1884-ig szerkesztője volt a Harmónia c. kritikai folyóiratnak. Önállóan megjelent munkái: *Dante Galeottója* (kép a romantikus költészet történetéből, 1890); *Jellem a művészetben* (kép a francia széptanból, 1890). Novellái még nincsenek kötetbe gyűjtve. E novellák között néhány megkapó zsidótárgyú genrekép is akad.

Kesztenbaum Rafael Márton, pelethei birtokos, megh. 1829 nov. 28. Egész vagyonát jótékony és kulturális célokra hagyományozta. Hagyatékából végakarata szerint a megyei hatóság Sátorlajai helyen a később oly híressé vált zsidó iskolát létesítette.

Keszthely, nagyk. Zala vm. 10,219 lak. A (kongresszusi) hitközség története a XVIII. sz.-ba nyúlik vissza. Mint a régi feljegyzésekből megállapítható, a hitközség 1766. alakult meg. Első előjárói között volt Hirsch Mózes báró (l. o.), továbbá Schwarzenberg Mayer és Deutsch Dávid kereskedők. A hitközség első rabbijául WALTERSDORFER Sándort választotta meg, akinek működéséről közelebbit nem tudunk. Mintegy 150 évvel ezelőtt építette a hitközség saját erejéből a templomát. Iskolája és Talmud-Tórája nincs. Intézményei: a Chevra Kadisa, melynek Hell Dezső az elnöke és a Krajaéregylet, mely Berényi Béláné vezetése alatt szegények gyámoltásával foglalkozik. A hitközségből származott Goldmark Károly (l. o.), a világhírű zeneszerző. Jelenlegi főabbija Büchler Sándor (l. o.) egyetemi tanár, országos hírv. történettudós. A hitközség 16,000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez Harmacs, Hévízszentandrás, Alsó- és Felsőpáhok, Zalavár, Zalaszentő, Gyenesdiás, Rézi és Zsidó községek tartoznak. A hitközség lélekszáma 1400, a családok száma 300, adót 304-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 10 nagykereskedő, 2 gazdálkodó, 66 kereskedő, 5 ügyvéd, 6 köztisztviselő, 6 munkás, 1 nagyiparos, 5 orvos, 1 vállalkozó, 36 iparos, 3 mérnök, 1 író. A hitközségnek a világháborúban résztvevő tagjai közül 36-an estek el. A hitközség mai vezetősége: Büchler Sándor főrabbi, Hell Dezső elnök, Berényi Béla alelnök, Fogel Hermann pénztáros, Weisz Ignác gondnok, Ligeti Jenő titkár, Böhm Károly, Böhm Mór, Menczer Imre, Prager Tivadar, Rosenberg Béla és Scheiber József előjárósági tagok.

Keszthelyi Sándor, festő és illusztrátor, szül. Sambor (Galicia) 1875. 1895-ben a müncheni akadémián, azután a bécsi akadémián tanult. 1900-ban állami ösztöndíjjal külföldre ment. A Műcsarnokban az 1903-iki tavaszi tárlaton tűnt föl, hol önarcképével a Harkányi-díjat nyerte el. Nemsokára Amerikába költözött, hol Pittsburgban telepedett le. A Carnegie Institute tagja.

Keszubó. Házasságlevél. Ősi formában készült szerződés, amelyet az esküvő alatt a funkcionáló rabbi felolvas. Enélkül az esketés érvénytelen. L. *Chupo vekidusin*.

Kezázis (h.). Magyarul szó szerint ezt jelenti: *mint az olajbogyó*. A Talmudban gyakran elő-

forduló terminus, a szükséges mérték megállapítására. Különösen az ételekkel kapcsolatosan használják ezt a meghatározást. A tilalmazott ételek élvezete csak akkor éri el a büntetés alá eső bűn határát, ha legalább egy bogányit ettek belőle. Viszont az előírt ételekből (a pászka = macó) a peszach első és második estéjén, ugyanakkor a keserűgyökökből (mórór) szintén legalább egy K.-t kell elfogyasztani. Általános szabály, hogy ételek fölött csak úgy szabad az előírt benedíktációt elmondani, ha a nagysága legalább egy olajbogyó nagyságának megfelel.

Kézmosás. Áldásmondás keretében történik. A kéz leöblítése sok esetben vallásos funkció. Az erre vonatkozó előírásokat sok évszázad óta olyan szigorúan követi a zsidóság, hogy szinte népszokássá vált. A megmerítés nem elég, a kezét edényből kell leöblíteni. Kötelező a K.: étkezés előtt, kenyér, vagy kenyérnemű fogyasztása előtt; étkezés után, asztali áldás elmondása előtt is. Továbbá alvásból való felébredésnél, halottal való foglalatatoskodás, illetőleg a temetőből való kijövetel után. L. *Egészségügyi törvények*.

Kéver óvosz (h.). Az ősök sírja. Tágabb értelemben: sírlátogatás. A *Midras* szerint már Jeremiás próféta is meglátogatta az ősök sírjait. A sírok látogatása nem csak a kegyelet ténye, hanem vallásos aktus is, azzal a céllal, hogy előmozdítsa az elhunytak lelki üdvösségét. A zsidóság sohasem azonosította magát azzal a nemzsidó felfogással, amely a hetedíziglen bosszuló Isten-nel rémiti a köztudatot. Éppen ellenkezően a zsidóság szemében mindig is az *El rachum vechanun*, Isten könyörülő és irgalmas és nemhogy az utódokat büntetné meg az apák bűnei miatt, hanem inkább az utódok érdemei miatt az elődöknek is megbocsát. Ebből a felfogásból bontakozott ki a másik, hogy erényes jó cselekedeteikkel szüleik érdemeit gyarapíthatják a gyermekek. Így lehet a sírok látogatásának üres formalitásából olyan aktus, amelynek leglényegesebb része az áhítat, mert a nép hite szerint a sír mellett elmondott imákkal a sírban nyugvók érdemeit gyarapítják és a bűnbocsánatra is érdemesebbé teszik őket, mert ők adtak alkalmat arra, hogy utódaik Istent dicsőíthessék a temetőben. A sírlátogatás módozatait és körülményeit a hagyomány szabályozta. A gyászév ideje alatt nem szabad meglátogatni a sírokat, nehogy a gyászolók sebei újból és újból felszakadjanak. Kivételt csak a sírkőállítás esetére statuáltak. Rendszerint a halálozási évfordulókon látogatják meg a sírokat, aztán még a nagyünnepek között, a bűnbánat napjaiban és az ünnepeket megelőző szelichosz (l. o.) napjaiban is. A bűnbánati napokra eső sírlátogatásban, eltérően a más alkalomra eső sírlátogatástól, a magára gondoló vezeklés motivuma dominál, abban a gondolatban, hogy a könyörülő és irgalmas Isten számba veszi az elhunytak érdemeit is az élőknek szánt engesztelés napjaiban.

F. D.

Kevuró (h.). Temetés. (l. o.).

Kfar Gideon, palesztinai község Emek Jeszelelben. A Keren Kajemeth alapította 1923. kizárólag bevándorló magyar-zsidók számára. Az alapítási költségek 16,000 fontot tettek ki. A 6000 du-

nam földterületen a lakosság mezőgazdasággal foglalkozik. A lakosság az állandó bevándorlás folytán egyre gyarapszik. Jelenlegi lélekszáma kb. 400.

Kibbud (h.). Megtisztelés. Szűkebb értelemben: szertartási tisztség, pl. a Tóra körülhordozása, a körülmetélendő gyermek tartása, a házasságkötésnél a poháráldás elmondása, melyet régibb ritusban még a menyaszony atyja kínál fel az esküvői vendégek valamelyikének.

Kievo (h.). Kiszabott mérték. A közjótékony-sági alaphoz való hozzájárulás összege. *Kicvenyiknek* mondják a jiddis nyelvhasználatban azt a szegény embert, aki a hitközségtől kapott adományokból él.

Kidus (h.). Megszentelés. Ezzel a szertartással köszöntik a belépő szombatot és ünnepnapokat. Áldást mondanak a bor felett az ünnep és szombat beköszöntésekor. Ez a szertartás az ott-honi liturgiában kapott nagy szerepet, de peszach első két estéjének kivételével, minden ünnep előestélyén elmondják a templomban is. K.-nak nevezik még a szombat és ünnep reggelén elmondott áldást is. Ünnep estéjén bor hiányában a K. ima a kalácsok (l. *Barchesz*) fölött is elmondható.

F. D.

Kidus ha-Sém (h.). Szó szerint: *Isten nevének megszentelése*. A zsidó etikában gyakran előforduló fogalom és nem csak a világszemlélet irányát szabja meg, de végső határát is. Az élet legfőbb célja, de legfőbb értéke és feltétele is. A komoly értelmzés kizárja a színlelő, vagy csak látszólagos áldozatkészséget és a K. nem szavakban, hanem cselekedetekben találja meg méltó kifejezését. Az erényes, tiszta élet és a jótékony-ság gyakorlása még csak törekvés a K. felé, ez beteljesülést akkor nyer, ha a lemondás, az áldozatkészség az emberi lehetőség utolsó határát éri el. Az Istenhez való ragaszkodás és a hithűség is ezen a határon válik K.-mé és a zsidó felfogás ezért tekinti Isten megszentelésének a mártírok önfeláldozását. A K. fogalma továbbbi kibővülést nyert az idők folyamán, oly értelemben, hogy K. minden cselekedet, amely alkalmas arra, hogy a zsidóság megbecsülését növelje a nem-zsidó közvéleményben. A K. ellentété *Chillul ha-Sem*, amelynek bűnébe nem csak az Isten, de az ember ellen, különösen más vallásuk ellen elkövetett gonosztettekkel esik a zsidó ember.

F. M.

Kidus levónó, l. Birchasz levónó.

Kiejtés. A héber nyelv kiejtése ma sokfelé ágazik és bár nyelvtörténetileg kimutatható, hogy ezelőtt másképp ejtették, mint ma bárhol. Így pl. a betűk nevei alef (és nem olef), daled (és nem dolesz vagy doleth), cade és nem code, la-med [és nem lomed], úgyszintén mások is, mint: kasern (kosern helyett), batem (botim helyett) mutatják, hogy a mai szefárd kiejtéshez közelálló régi kiejtés e pár szóban fenntartotta magát. A *szególt* a régi grammatikusok még «paszach koton» néven ismerik, ami mutatja, hogy nem a mai tiszta e, hanem a-hoz közeljáró hang volt az értéke. A grammatikai kettőzések nem hangzottak régebben. Ez a lexikon héber átirásaiban Magyarország mai zsidóságának megszokásosabb kiejtését tartja szemelőtt, amennyire ezt a betű-

állomány megengedi. Az *au-nakejtett* magánhangzót magyartalansága miatt *ó*-nak írja, ami nyelvtörténetileg és a szefárd kiejtésnek is megfelel.

Kikeresztelkedés, 1. Aposztázia.

Kile, 1. Kehiló.

Kileman. (j.) Közügyekkel foglalkozó hitközségi tag.

Kilenc napok (Húshagyók). Av hónapjának első kilenc napja, melyeken szombat kivételével húsos ételek és bor fogyasztását a vallásos ritus eltiltja. Ezek a napok a háromhetes gyászidőnek, mely Tamusz 17-ike és Av 9-ike között van, fokozott gyásznapi Jeruzsálem ostromának emlékére.

F. D.

Kilényi, 1. Hugo*, műgyűjtő és közgazdasági író, K. János fia, szül. Budapesten 1840 dec. 5., megh. u. o. 1924 dec. 27. Jogi tanulmányainak elvégzése után 1864. mint joggyakornok bírói pályára lépett, majd a földművelési minisztérium tisztviselője lett. 1889-ben a kereskedelmi minisztériumba helyezték át, ahonnan mint miniszteri tanácsos nyugalomba vonult. Azóta élénk tevékenységet folytatott a közgazdasági életben, 1903 óta mint a Keleti Tengerhajózási Társaság elnöke és több jelentékenyebb közgazdasági vállalat igazgatója. Szakfolyóiratokba írt tanulmányai mellett főműve: *Adatok Magyarország gabonakivitelének kérdéséhez az utolsó évtizedben, különös tekintettel a tarifaviszonyokra* (1880). Ennek a munkának a Magyar Tud. Akadémia a Lévy-díjat ítélte oda. K. a magyar műértők és műgyűjtők legkiválóbbjai közé tartozott.

Sz. G.

2. K. János*, hírlapíró és műfordító, szül. Miskolcon 1805., megh. Budapesten 1889 jún. 6. Atyja gazdag kereskedő s a borsodmegyei összes zsidó hitközségek felügyelője volt. A negyvenes évek elején Pestre költözött, ahol K. 1842. Beck Károly (l. o.) és Zerffi Gusztáv (l. o.) társaságában megalapította és szerkesztette a *Der Ungar c.* jelentékeny politikai és belletrisztikai napilapot. 1850-ben Bécsbe, majd ismét Pestre költözött. Nagy érdeme, hogy Eötvös József báró, Széchenyi István és Jósika Miklós legjobb dolgait fordította le először németre 1833—42 közt. K. rokonságban volt Klein Lipót Gyulával (l. o.), a híres drámatörténésszel.

S. R.

Kimchó depiszchó. (Vulgaris kiejtéssel: *Kimche depiszche.*) Peszachi liszt, illetve a szegények ingyenes pászkaajutaléka. Az ingyenes pászkaóra szorulókat lajstromozni szokták. A lajstromot K. cettel-nek mondják. «Der erste auf dem K. cettel», első a jótékonyságra szoruló lajstromán. Az «első» alatt a rabbit értik.

F. M.

Kinósz (h.). Gyászdalok. Azok a rímes költemények, melyeket tisó beóv (l. o.) napján recitálnak a zsinagógában, gyászolva Jeruzsálem és a szentély pusztulását. A K.-ban megéneklék ezenkívül a zsidó mult sok szerencsétlenségét is. Legnevezetesebbek a eionidák, Juda Halévi versei: *Saali szerufo boés* (magyarul: kérdezd, te tűzben megégett) kezdetű, a középkori tóraégetés alkalmából szerzett dal, végül a sorrendben utolsó *Éli cion* (magyarul: nyögi, Ción) kezdetű refrénes dal, melyet már állva mond a gyülekezet. Az előzőket a földön ülve mondják.

F. D.

Kinó-szinó (h.), Irígység, gyűlölet. A jiddis nyelvhasználat *kine-szine*-nak mondja.

Kinyilatkoztatás, zsidó teológiai fogalom, amelyet a rabbinikus irodalom *Giluj Sechinónak* nevez, másrészt Isten akaratának megnyilvánulásai tényekben, így legfőképpen a Tóra adásával. A pátriarchák, Mózes és a próféták viziói alkalmával jelekben látták Isten megjelenését, de az isteni K. alatt a zsidó vallás szempontjából mégis a sinai K.-t szokták érteni. Az emberszeretet s a társadalom fennmaradásának örök időkre szóló törvényeit Mózes az államalkotó génusz bölcs meglátásával rendkívüli különöségek és ünnepélyesség keretében adta át a népnek, mely a Sinaj-hegy lába körül gyülekezett, «hogy az Égből jövő Tíz Parancsolatot meghallgassa», míg Isten jelenvalóságát külső jelek árulták el (*Exod.* 19. 9., 20. 22.; *Deuter.* 7. 4., 5. 2). A sinaji K.-nak az egész zsidóság tanuja volt s az egész nép ígéretet tett, hogy megőrzi a Törvényt, melyet Isten Mózes által neki örök időkre adott. A későbbi próféták, de a liturgia is a sinaji K.-nak döntő fontosságot tulajdonítottak. Juda Halévi a *Kuzariban* (1. 25, 87, 97; 4. 11) a sinajai K. tényét tartja az egész zsidó vallás alapjának. Ugyanez a rabbinikus iratok véleménye is két évezreden át. A K. valódiságát az egész Izráel egységes Egy Isten hite tanúsította legjobban. (V. ö. *Kohler*, «Jew. Encycl.»).

S. R.

Király Ernő, színész, szül. Kiskesziben (Nyitra vm.) 1884. Színiiskolában tanult és korán sikerei voltak, mint operettbuvivánnak. Szabadka, majd Kolozsvár után végleg Pestre került a Király-Színházhoz, ahol rövid idő alatt a legünnepeltebb színészek közé emelkedett. Sikerrel szerepelt Bécsben és Berlinben is. Néhány év óta önálló társulattal magyar turnékat rendez Amerikában.

Királyfy Imre, zeneszerző, szül. Budapesten 1845 jan. 1. Zenetanulmányait szülővárosában, Bécsben és Párisban végezte, Korán került Angliába és az Egyesült-Államokba, ahol a chicagói világkiállításon mutatta be *America c.* kompozícióját (1893). További művei: *Nero; Velence, a tenger menyasszonya; Columbus; China; India; Tengeri győzelmünk* stb. Később Londonba költözött és haláláig ott működött. Testvérei K. Arnold és Balázs színigazgatók voltak az Egyesült-Államokban. Ők építették az Alhambra-palotát 1876., továbbá az egyik legnagyobb színházat Philadelphiában.

S. R.

Királyhelmecc, (Kralovsky Chlumecc, Cs.-Szl) nagyk. 2725 lak. A K.-i (orthodox) hitközség — mint jegyzőkönyveiből kitűnik — 1801. alakult meg. Alapítói: Keller Ábrahám, Keller Dávid, Rubin Nachum, Steinfest Mór és Zinner Mór kereskedők voltak. Első rabbijául Wald Mordechajt választotta meg a hitközség, aki 1875. bekövetkezett haláláig vezetett a hitéletet. Mikor a hitközség kissé megerősödött, 1850. templomot építtetett, melynek költségeit a tagok adták össze. 1888-ban Österreicher Lázár egy Bész hamidrast építtetett a hitközség számára 1865-ben létesült a jesiva, melyet állandóan 40 növendék látogat s 1890. alapította meg a hitközség a Talmud-Tórát, melynek 60 növendéke van évente. Van ezenkívül még a

hitközségnek Chevra Kadisája. A hitközség évi költségvetése 10,000 é. korona, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez Bely, Lelesz, Kisdobsa, Bacska, Battyan, Csenge, Bodrogmező, Szinyér, Kis- és Nagytárcány, Véke Nagy- és Kisgércs és Perbenyik községek tartoznak. A család lélekszáma 400, családok száma 148, adót 120-an fizetnek. Foglalkozás szerint 2 gazdálkodó, 3 tanító, 35 kereskedő, 6 ügyvéd, 4 orvos, 15 iparos, 8 magántisztviselő, 2 vállalkozó, 25 szabadpályán levő, 10 közadakozásból élő 10 egyéb. A hitközség tagjai közül Fuchs Emil vezet nagyobb — 2000 holdas — saját mintagazdaságot. A világháborúban a hitközség 67 tagja vett részt, akik közül 6-an estek el. A hitközség mai vezetősége: Glattstein Vilmos rabbi, Friedmann József elnök és Klein Adolf pénztáros.

Királyok. A királyság intézménye Izráel ősi felfogásában ellenkezett Isten uralmának eszméjével. Isten uralmát pedig úgy képzelte el a zsidóság, hogy azt arravaló kiválasztottjai révén (Mózes, Debóra stb.) gyakorolja anélkül, hogy ezek királyi címet és hatalmat viselhetnének és hogy méltóságukat utódaikra átörökölhették. Csak amikor a bírák idejében, mindenki a saját önkénye szerint élt, látták elérkezettnek az időt arra, hogy egy erős kézben központosuljon a hatalom. De akkor is Sámuel annak az aggodalmának adott kifejezést, melyet a Tóra is táplált (Móz. V. 17. 14—20), hogy a király el fog térni Isten akaratától és népének zsarnoka lesz. És valóban úgy éltek később a királyok, hogy a prófétáknak sokszor kellett ellenük fellépni. (*Jeremiás* 22. 13, 17; *Ezékiel* 34. 2. kk; *Chabakuk* 2. 9. és 12; *II. Sám.* 11; *I. Kir.* 21).

A K. uralkodásuk időrendjében:

Saul 1020 körül
Dávid 1000 körül
Salamon 950 körül

Izráelben:

I. Jerobeám 933—12
Nádáb 912—911
Baésa 911—888
Éla 887—87
Zimri 887
Omri 887—877
Acháb 876—54
Achazja 854—53
Jóráam 853—42
Jéhu 842—815
Joácház 814—798
Jóás 798—83
II. Jerobeám 783—743
Zacharja 743
Menáchem 743—37
Pekachja 737—36
Pekach 736—730
Hósea 730—22

Judában:

Rechabeám 933—17
Abia 916—14
Asza 913—873
Jósáfát 873—849
Jehorám 849—42
Achazja 842 és Athalja
Jóás 836—797
Amacja 797—779
Azarja 779—740
Jothám 740—36
Acház 736—28
Hizkia 727—699

Judában:

Manasse 698—643
Amon 643—41
Jósia 640—609
Joácház 609
Jójakim 608—597
Jojachin 597
Cidkija 597—587

F. M.

Királyok könyve (*Széfer melochim*). Latinul és görögül Sámuel két könyvével együtt jelzik őket *Királykönyvek*-nek. Sámuel két könyve tehát a királyok első két könyve a nemzsidó kánonban, míg a héber királyok két könyve abban a királyok (görögül: *Basilejón*, latinul: *Liber Regum*) harmadik és negyedik könyve gyanánt szerepel. A héber Bibliában a prófétai könyvek első részében foglal helyet. Izráel történetét tárgyalja Salamontól a babiloniai fogságig és így folytatása a *Sámuel Könyvé*-nek, pragmatikus felfogásában rokon *Bírák Könyvé*-vel. Forrásul használja a már elveszett *Salamon Krónikáját* (*I. Kir.* 11. 14.) és *Izráel és Juda Királyainak Krónikáját* (számos helyen). Mivel még a fogságba került Jechonja felszabadításáról is megemlékezik, legkorábban a babiloniai fogság végén keletkezhetett a könyv. A K.-nek tartalma: Salamon udvari ármány árán szerzi meg a trónt és kénytelen mindjárt uralma kezdetén *Chirám*, Tyrus királya javára húsz városról lemondani. Föníciai építésekkel és királyi támogatással felépíti a jeruzsálemi templomot. Sok költséget fordít udvartartásának fenntartására és e célra súlyos adót vet ki népére. Halála után fia *Rechabeám* lép örökébe, de a Salamon elleni elkeseredettség most lázadásban tör ki. Jerobeám szítja a fölkelést és megszerzi az északi tíz törzs uralmát. Hogy a népszakadást fenntartsa, a sátoros ünnepet is kitolja egy hónappal s ezzel lehetetlenné tette, hogy népe közös zarándoklásban találkozzék a déli birodalom népével. Izráel és Juda között hadi állapot áll fenn soká és Juda vazallusává lett az északi birodalomnak. *Omri*, Izráel királya, *Acháb* fia számára megszerzi a föníciai király lányát, *Izebelt* és ezzel új veszedelmet hoz az országra: a föníciai befolyást és bálványimádást. De ez a két zsidó birodalom újjáegyesülésének áldását hozta magával. *Omri* ki is terjesztette volna uralmát Judára, ha az ottani próféták nem látnak ebben veszedelmet az Egyisten hitére és nem szítanak összeesküvést az északi birodalom ellen és nem ültetik trónra *Omri* hadvezérét, *Jéhut*. Ez azonban csak assyr támogatással tarthatta magát a szírusok ellen és még ennek is megadta árát, mert Szíria meghódítása után Izráel birodalmának elfoglalására került a sor. *Athaljának*, Acháb király leányának sikerült a déli birodalom fölött való uralmat magához ragadni és a királyi házat kiirtani. Az egyetlen *Jehoást* azonban a papok megmentették és később trónra ültették. *Achaz*, Juda királya alatt az assyr király már őt is meg akarja nyerni szövetségesének Szíria és Izráel egyesített hadai ellen, de *Jesája* próféta kiharcolja az ország semlegességét. *Szalmanasszár* és *Szargon* asszír királyok véget vetnek Izráel birodalmának. Juda

magára marad. Itt *Chizkia* király a babiloni királyt támogatja Assyria ellen, mire később *Szancherib* óriási haddal bekeríti, de Jeruzsálem ostromát abba kell hagynia. *Manasse* ismét aláveti magát Assyriának és tág kaput nyit a csillagimádásnak. De unokája *Jósia* (620) visszaállítja az Egyisten tiszteletet és a *Tórát*, mely régóta csak papok birtokában volt és ismeretlen maradt, felolvastatja és kötelező törvénykönyvvé nyilvánítja. Amikor Babilóniának sikerül Assyria felé kerekedni, Jüda királya *Jojákim* is behódolni kénytelen, de Egyiptom biztatására később fellázad. Ekkor *Nebukadnecár*, Babilónia királya vonul fel Jüda ellen és a *Jojákim* helyébe lépett *Jojachint* meghódolásra bírja és a nép nagy részét fogságba hurcolja Babilóniába. Jeruzsálemben *Cidkijáhut* teszi királlyá, de miután Jeremiás intelme ellenére ez is fellázad, *Nebukadnecár* ismét megsemmisíti Jüda birodalmát (586). Utódja *Evil Merodach* kiszabadítja *Jojachint*, hogy visszatartsa a trónra, aki azonban meghal, mielőtt a trónt elfoglalhatná.

Királynő pénze, vulg. *Malke-Geld*, tulajdonképpen türelmi adó. L. *Türelmi adó*.

Kis. Ősi magyar zsidó családnév a Nagy Lajost követő időkben. L. *Családnevek*.

Kis, 1. Adolf, szociálpolitikus, szül. Kiscellen 1867 máj. 8. Korán a Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár tisztviselője, 1904-től kezdve pedig igazgatója volt. Nagy része volt a munkás-ság szervezésében s egyideig a Népszava szerkesztőségének is tagja volt, 1910—18-ig pedig a Munkásügyi Szemlélt szerkesztette. A diktatúra bukása után nyugdíjazták és külföldre ment.

2. **K. Henrik**, rabbi, szül. Veresmarton (Ugocea vm.) 1882 dec. 30. 1904—13-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1912-ben avatták bölcsész-doktorrá, 1914. pedig rabbivá. Előbb muraszombati, 1921 óta pedig újvidéki rabbi. Munkája: *Gáóni responzumok* (1912). Cikkei a Jüdische Volksblattban és a Haivriben jelentek meg. F. D.

3. **K. Jenő**, szocialista politikus, főv. bizottsági tag, ügyvéd, szül. Balmazújvárosban 1886. Kitűnő szónok, a munkások pártjában igen népszerű, de a városházán is kitűnt beszédeivel. Vezette a szociáldemokrata párt jogvédő irodáját. A Szocializmus munkatársa s ott sok közleménye jelent meg. T. Zs.

Kisbér, nagyk. Komárom és Esztergom egyesített vm. 4073 lak. A 40-es években csak egy zsidó család lakott K.-en, Stern Izsák családja. 1848 után egyre többen telepedtek le s már 1851. annyian voltak, hogy hitközséget alapíthattak. Ugyanez évben — miután temető céljaira telket vásárolt a hitközség — megalakult a Chevra és egy megvásárolt házban megnyitott a hívek számára a templom is. Két év múlva megkezdtek a rendes anyakönyvek vezetését, 1859. pedig megcsinálták a hitközségi élet nyugodt menetét biztosító alapszabályokat. Iskolát is létesített a hitközség, melyet 1875., mikor új templomot építettek, a régi templomépületben helyeztek el. A hitközség fejlődése következtében ez az iskola szűknek bizonyult, úgy hogy 1881. szép tágas iskolát építtetett a hitközség. Ezt az iskolát más felekezetű gyermekek is szívesen

látogatták, sőt a világháború alatt a református iskola növendékei is itt nyertek oktatást. 1923-ban az államsegélyt megvonták az iskolától, mely még azután három évig működött, de az 1926—27. tanév végétől a hitközség a mostoha gazdasági viszonyok miatt kénytelen volt az iskolát megszüntetni. Van a hitközségnek egy jótékony-célú nőegylete, amelynek Kohn Lipótné az elnöke. A hitközségből több kiváló férfiú származik, akik kulturális és közgazdasági téren nagy érdemeket szereztek. Kiválik ezek közül Korda Dezső, aki mint mérnök Párisban több rézbánya igazgatója volt, majd a háború kitörésekor Zürichbe menekült, ahol a műegyetem tanára lett. Eislitzer Gyula vegyész-mérnök, a new-yorki Metallograph Corporation műszaki igazgatója, Szántó Jenő, a Pannonia Kender és Lenipari Rt. vezérigazgatója, Ludasi Géza, a K.-i keményítőgyár igazgatója, Biró Imre, a jugoszláv vasutaknál a vontató osztály főnöke. A hitközség 6873 pengő költségvetéssel dolgozik és körülbelül 2600 pengőt költ szociális célokra. Anyakönyvi területéhez Ászár, Ete és Kéthely községek tartoznak. Lélekszáma 234, a családok száma 72, az adófizetőké 61. Foglalkozás szerint 1 nagykereskedő, 1 tanító, 28 kereskedő, 1 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 2 orvos, 5 magántisztviselő, 12 iparos, 6 magánzó és 11 egyéb. A világháborúban résztvevő 59 hitközségi tag közül 7-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Moskovitz Lázár rabbi, Márkus Sándor elnök, Wollner Adolf alelnök, Fleischmann József pénztárnok, Kohn Lipót ellenőr, Eislitzer Mór és Krausz Ferenc gondnokok, Friedman S., Kálmán Dezső, Kohn József és Perl Zoltán előjárók, Böhm József jegyző.

Kiskozárd. Erdélyi helység, elnevezése azoknak a kozároknak emlékét őrzi, akiket egyes források szerint a bonfoglaló magyarok ott találtak. Ugyancsak van egy Nagykozárd nevű helység is Erdélyben (l. *Kozárok*).

Kiskunfélegyháza, rend. tan. város Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 36,790 lak. A hitközség 1850. alakult meg. Előzőleg alig egy-két zsidó család lakott csak K.-n. A hitközség tulajdonképpeni alapítói Lederer Sándor földbirtokos, Spiller Leopold, Spiller Mátyás, Feuer Eliás, Augner Ignác és Sohr Simon kereskedők voltak, akiknek családjai az 50-es években költöztek Albertirsárról K.-ra. A hitközség első rabbija Günsberger Sámuel volt, akinek életéről és működéséről úgyszólván egyetlen adat sem maradt fenn. A hitközség alakulásával egyidejűleg templom is épült, majd mikor ez szűknek bizonyult, 1899. kizárólag a hívek hozzájárulásával új zsinagógát emelt a hitközség. 1853-ban már felépült a hitközség népiskolája, amelybe a következő évben bevezették a maganynyelvű oktatást. Az iskolának jelenleg két tanítója és 60 növendéke van. 1855-ben Chevra Kadisa, 1880-ban jótékonyssággal foglalkozó nőegylet s később egy Ahavá veachvó-egylet létesült. A K.-i hitközség adta a magyar zsidóságnak Lederer Sándort (l. o.) a Pesti Izr. Hitközség néhai elnökét s tagjai közül számosan kerültek ki olyanok, akik kulturális téren jelentős pozíciót vívtak ki maguknak. K. közgazdasági életében is fontos szerepet játszik

a zsidóság. Feuer Mihály ecet- és élesztőgyára, Klein Ignác gyufagyára, Fuchs Ignác téglagyára tartoznak K. legnagyobb üzemei közé. A hitközség ma a hozzátartozó Jászszentlászló, Pálmonostora és Gátér községekkel együtt 150 családban 600 lelket számlál. Adófizetőinek száma 160. Költségvetése 12,000 pengő, filantrópikus és szociális célokra 8000 pengőt fordít. A világháborúban 300 tagja vett részt, hősi halottainak száma 11. A forradalmak sem kimélték meg a K.-i hitközséget. Tagjai közül többen megsebesültek, Lederer Viktor tart. hadnagy pedig mártírhálált halt a forradalom alatt. A hitközség ezidőszertei vezetésére: Karpelesz Ede elnök, Ágai Márton alelnök, Löwi Herman és Balázs Jakab gondnokok, Salgó Imre, Holländer Béla, Frankl Ede és Spiller Dezső. A Chevra Kadisa elnöke Feuer Illés. A K.-i orthodox hitközséget 1876 jan. 30. a kongresszusi hitközség 26 kivált tagja alapította. A hitközség első elöljárói Feuer Izsák, Weissberger Károly, Eisler Sámuel, Freund Lipót és Goldstein Herman kereskedők voltak. Templomot, egytanerős elemi iskolát és Talmud Tórát 1878. létesített a hitközség. Chevra Kadisa — melynek jelenleg Fisch Illés a vezetője — 1876. létesült. A hitközség fejlődését mi sem mutatja jobban, minthogy pár évtized alatt tagjainak száma 120-ra emelkedett. A hitközségben 1928-ig a rabbifunkciókat Holländer Bernát végezte, 1928-ban pedig főrabbit választottak. A hitközség tagjai közül többen előkelő szerepet játszanak a város gazdasági életében. Ezek: Frank Ignác a hitközség díszelnöke, ki textilkereskedelmi vállalatot, Frank Miksa hitközségi elnök, ki a Magyar Általános Takarékpénztár helyi fiókját és Krausz Mór ügyvéd, aki egy gazdasági bankot alapított. A zsidó áldozatkészség hozta létre 1883. a Magy. Orsz. Vöröskereszt Egylet K.-i fiókját, amelynek első elnöke Feuer Mihály volt tizenöt esztendőn keresztül, alelnöke pedig Váradi Zsigmondné. 1895-ben utóbbit elnöknek választották. Ekkor még mindössze csak két keresztény tagja volt az egyesületnek, amely 1907. ünnepelte 25 éves fennállásának jubileumát. A szélesebb társadalom csak ekkor kezdett csatlakozni az egyesület munkásságához. A világháború alatt hetven személyes kórházat állított fel az egyesület. Az elnöknő érdemei elismerésül a II. o. ezüst érdemkeresztet kapta meg. 1926-ban az egyesület vezetésétől visszavonult és azt átadta a városnak. A hitközség keretében működik a nőegylet, melynek Frank Miksáné az elnöknője. A hitközség 15,320 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melynek nagy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség lélekszáma kb. 450, családjainak és adófizetőinek száma 120. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 1 tanító, 100 kereskedő, 3 ügyvéd, 2 orvos és 13 egyéb. A hitközségnek 50 tagja vett részt a világháborúban és 15-en estek el. A forradalomnak két áldozata van. A hitközség mai vezetősége: Frank Ignác díszelnök, Frank Miksa elnök, Fisch Illés alelnök, Rottenstein Ignác, Löwenstein Sándor, Klein Teofil, Klein Sámuel, Sonnenfeld Sámuel és Friedmann Sándor elöljárósági tagok.

Kismarton (Eisenstadt, A), rend. tan. város, szab. kir. város címmel Sopron vm. 3073 lak. Zsigmond király 1388 okt. 4. kiállított privilegiummal megengedte Kauizsai János esztergomi érseknek és fivérének, Miklós tárnokmesternek, hogy K.-ban külföldi zsidókat telepíthessenek. Valószínű hogy zsidók már előbb is laktak ott és számuk az 1421 után Bécsből, 1496. Steierországból és 1526. Sopronból oda bevándorlókkal csak növekedett. 1569-ben már 81 zsidó lakott K.-ban földesúri telken, a mai hercegi palotától északra, a Fő-, Kolostor- és Apáca-utcák közti negyedben. A hitközség végleges szervezkedése ez időtájt történhetett. Alapítói a Cseh- és Németországból az üldözések elől idemenekült Austerlitz, Spitzer, Boskovitz, Wilhelm, Schlesinger, Pollak, Frankfurter, Wiesbaden, Eidlitz, Elffenteim, Schneider, Edler, Rosenfeld, Bondy, Machlup, Wertheimer, Schönhof, Gabriel, Hess stb. családok voltak, melyek közül többen ivadékaik még ma is élnek K.-ban. Több egymást felváltó földesúr és viszontagságos évek után a XVII. sz. közepe táján az Eszterházyak jóindulatú védelme alá kerültek és az ő Schutzzude-jai voltak azután. 1670-ben K. Ausztriához tartozott. Mikor I. Lipót Ausztriából kiűzte a zsidókat, nekik is el kellett hagyni községüket, de földesuruk közbenjárására 4 hónap múlva már visszatérhettek. A herceg most új lakóterületet adott nekik, a kastélytól délre elterülő hegylejtőn. A három utcára terjedő zsidó-fertály minden éjjel és minden szombat gettóként volt elzárva. Az új zsidónegyed keletkezése után ismét sok zsidó vándorolt be Bécsből, Ausztria több részéből és Németországból. A kurucháborúval járó fosztogatások és üldözések, 1704—07 közt, olyan légkört teremtettek, hogy a K.-i zsidók kénytelenek voltak ismét elhagyni lakóhelyüket és a szomszédos jól erősített Bécsűjhelyen kerestek menedéket. Az új zsidó község hg. Esterházy Pál nádortól 1690. nagy privilegiumot kapott és hasonló, majdnem azonos szövegű kiváltságos levelet kapott a hercegtől a többi birtokain lévő 6 község is: Kismarton, Kabold, Lakompak, Németkeresztúr, Boldogasszony és Köpcsény. Ezek a községek «Seva kehilosz», «Hét község» összefoglaló név alatt ismeretesek. Legfőbb nevezetességük az, hogy 1867-ig saját polgári közigazgatási joguk volt, függetlenül a helység magisztrátusától. A herceg iránti alattvalói köteleességeik rendezése és elintéztése a K.-i zsidóközség elöljáróságának feladata volt, valamint a K.-i rabbi a hitközségnek is főabbja volt. Rabbik: Jakob Margoliot Prágából 1526; Salamon Liebermann 1540; David Wienből 1650 után; Meier b. Izsák (Mram As) 1717—44; Benjamin Wolf 1747—68; Aser Lemmel 1768—1789; Jechiel Michel 1789—1818; Mózes Perlesz 1818—40; sed. vac. 1840—51; Izrael Hildesheimer 1851—69; Salamon Kutna 1870. A Mram As, Leml Glogau és Mózes Perlesz alatt nagy jesivák virágoztak itt. Hildesheimer alatt már modernebb rabbi-iskola is, melyben a tanulókat világi érettségire is előkészítették. Itt élt az álmesias hírébe került Mordechaj Móchiach, úgyszintén Meir b. Chaim, aki megjegyzéseket írt Chajim Vitol rabulisztikus munkájához. (Forrá-

sok: Magy. Zs. oklevéltár; Markbreiter, Beiträge z. Gesch. der Juden in Eisenstadt, Wachstein, Eisenstädter Forschungen.) M. B.

A hitközségnek számos intézménye van és valamennyi évszázados. Két temploma közül az egyik 150 éves, a másikat, amely a Wolff-család, bornagykereskedő cég magántulajdona, Samson Wertheimer rabbi építtette a XVIII. sz. végén. Háromszáz évig állt fenn a hitközség híres, messze földről látogatott jesivája, mely az 1900-as évek elején szűnt meg. Körülbelül ugyanilyen idős a hitközségnek ma is működő elemi iskolája, mely egytanerős és 35 növendék látogatja. Van még a hitközségnek rituális fürdője, szegényháza, nőegylete, Bikur Cholim, Niehum Avelim és Ec Hajim egylete, mely régi intézmények alapítási időpontja nem állapítható meg pontosan. A hitközség, melyben a múltban a világhírű rabbik egész sora működött, újabb időkben is több kiváló egyéniséggel gazdagította a kulturális életet. Így többek között K.-ból indult el Benedikt Henrik (I. o.) karrierje, de K.-i származásúak még Hantos Elemér (I. o.) államtitkár és Wolff Sándor (I. o.) a híres történettudós. Még a XVIII. század vége felé alakultak nagy és ma is virágzó vállalatok, így a Wolff Lipót Fiai bornagykereskedés és a Spitzer bórgyár, melyek mind nagyszámú munkást foglalkoztatnak. A hitközség multjáról számos érdekes dokumentum maradt fenn, így Mram As rabbi kézírásos feljegyzései, az Esterházy hercegi család Schutzbriefei és az Esterházy-irattárban található, sok zsidó történelmi vonatkozású okirat. A hitközség történetével behatóan foglalkozó munkák: Wolff Sándor és Erwin Markbreiter; *Geschichte der Juden in Eisenstadt*, Fürst Aladár: *Sitten und Gebräuche der Juden in Eisenstadt*, Wolff S.—Wachstein: *Grabinschriften des jüdischen Friedhofes in Eisenstadt* és *Urkunden zur Geschichte der Juden in Eisenstadt*. Wolff Sándor tulajdonában van egy zsidó és helyivonatkozású régiségekben rendkívül gazdag magánmúzeum és egy hatalmas könyvtár. A hitközség évi 22,000 schilling-es költségvetéssel dolgozik, melyből 19,000 schillinget költ szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez K. és Rust sz. kir. városokon kívül a K.-i járás összes községei tartoznak. A hitközség lélekszáma 560, családok száma 134, az adófizetők száma 192. Foglalkozás szerint: 7 nagykereskedő, 3 gazdálkodó, 4 tanító, 60 kereskedő, 4 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 15 munkás, 2 nagyiparos, 5 orvos, 17 magántisztviselő, 5 iparos, 1 mérnök, 8 maganzó és 31 egyéb. A hitközségnek 120 tagja vett részt a világháborúban s közülük 17-en estek el. A nyugatmagyarországi felkelésnek a hitközség négy tagja esett áldozatul. A hitközség mai vezetősége: Klein Károly főrabbi, Spitzer Emil bórgyáros elnök, Schlesinger Mór, Klein József, Warndorfer Zsigmond, Hirschler Juda, Fürst Adolf, Buxbaum Jakab, Schneider Vilmos elöljárók, Goldstein Izsák kántor és Soltész Lajos titkár.

Kiss. 1. Arnold, budai vezető főrabbi, jeles egyházi szónok, író, költő és műfordító, szül. Ungváron 1869 nov. 2. Gimnáziumi tanulmányait

Nagybecskereken és az Orsz. Rabbiképző Intézetben végezte. 1894-ben avatták doktorrá, 1895. rabbivá. Még ebben az esztendőben a zsolnai hitközség rabbija lett. 1897 óta Veszprémben működött. 1901 óta a budai hitközség rabbija. A Rabbiképző-intézet vezérőlbizottságának, a Pro Palesztina szövetség elnöki tanácsának, az Imit választmányának tagja, a Juda Halevi társaság társelnöke. Ünnepi beszédei kiváló szónoki alkottások (*Gilead* 1900). Imakönyvei számos kiadást értek meg: *Marjam* (eredeti magyarnyelvű imádságok nők számára 1908); *Noém* (imakönyv leányok számára 1909); *Echod* (imádságok gyermekek számára 1913). Költészete mélyérzésű líra, melyben ború és humor vegyül. Költői munkásságával irodalomtörténeti helyet vívott ki magának. Mint műfordító a középkori és újkori héber és jiddis költők alkotásainak tolmácsa. Morris Rosenfeld verseit ő mutatta be a Petőfi-Társaságban. Prózai műveiben igaz, reális zsidó életet rajzol. A zsidó alakokat és történeteket kiemelte a hagyományos, álromantikus milőből. Tudományos cikkei, vallásirodalmi tanulmányai a Magyar Zsidó Szemleiben, az Imit Évkönyveiben, szépirodalmi dolgozatai és versei a fővárosi napilapokban (Pesti Napló, Budapesti Hirlap, Magyar Hirlap) és szépirodalmi folyóiratokban (A Hét, Uj Idők, Mult és Jövő) jelentek meg. Verses művei: *A pap hárfája* (1904), *Jób* (1904); *Getto-dalok* (1908); *Köd és napsugár* (1911); *Elborult csillagok alatt*. Prózai művei: *Ifjak és öregek* (1909); *Álom és valóság* (1913); *A fekete Horovitz* (1923), stb. Monográfiák: *Samuel Hanágid élete és munkái* (1893); *Gabriel élete és költészete*. (Népszerű zsidó könyvtár 4. sz.) A zsidó hitéletre vonatkozó és tudományos cikkei a magyarnyelvű felekezeti lapokban és az Imit Évkönyveiben jelentek meg. E lexikon elnöki tanácsának tagja. Zs. J.

2. K. József, költő, szül. Mezőcsáton 1843 nov. 3., megh., Budapesten 1921. Szegény szülőtől származott, tizenhároméves koráig héber tanulmányokkal foglalkozik Miskolcon. Tizennégyéves korában beiratkozott a rimaszombati, majd debreceni gimnáziumba, 1862. azonban, anyagi okokból kénytelen otthagyni az iskolát. Mint vidéki tanító bolyong az ország különböző vidékein, állandó érintkezésben mind a zsidó, mind a magyar néppel. Huszonöt esztendő, mikor Pestre kerül s kiadja első verseskötetét, a *Zsidó dalokat*. «Megvirrad napod valahára hát, zsidó, immár van neked is hazád!» — írja boldog optimizmussal. Ismertebb versei közül ebben a kötetében van a *Dal a szegény Árjeről*, első kísérlete a népiesen zsidó ballada terén. 1870—1873-ig a Képes Világ szerkesztője, 1873. feleségül veszi egy szegény rokonát, 1874. betegen írja *Budapesti rejtelmek* c. regényét (Szentési Rudolf pseudonim alatt), végre 1875. az első országos siker: Toldy Ferenc a Kisfaludy-Társaságban felolvassa a *Simon Judit*-ot. Ugyanez esztendőben kiadta a második *Zsidó Évkönyvet*. Ettől kezdve népszerű. A kevés szerencsés költő közé tartozik, kinek néhány alkotása közkinccsé válik. 1877-ben beválasztják a Petőfi-Társaságba (a Kisfaludy-Társaságba csak igen későn, 1913.)

E sikerek után sem tud meggyökeresedni a fővárosban s kénytelen jegyzői állást vállalni a temesvári hitközségnél (1776–1882). Körülbelül eddig tart K. költészetének első korszaka: a népies balladáké. Velök s a *Gedővár asszonyával* és az *Ágota kisasszonnyal* tette országosan ismertté és kedvelté nevét. El kell ismerni, hogy tökéletes virtuozitással kezeli bennök a ballada — igaz, akkor Arany János révén már teljesen kialakult — formáit, e korszakbeli versei mégis hidegen hagynak ma bennünket. Persze a hetvenes években, a népies modor kötelező divatja idején nem volt szembezőkö, hogy a szép magyarnevű Simon Judit, Kincses Lázár, Eszti és özvegy Salamonné családjában a magyar népdal rigmusaiban és fordulataival folyik a társalgás, ma azonban szinte művelődéstörténeti kuriózumokként hatnak ránk e balladák hősei, inkább zsidó felekezetű magyar parasztnak, még hozzá népszínmű parasztnak, mint igazi zsidóknak. Különös lettünk kor, amelyben a művelt városi zsidó is kedvét lelte benne és hízelgőnek érezte, ha a magyar paraszt jelmezében ábrázolták. Ma a divatja-múlt műfaj és a divatja-múlt stílus még e versek olykor igazi tragikus magvának méltánylásában is akadályoznak kissé. Megrázóbb ezeknél a figuráknál a *Jehova* hőse: Jób, a zsidósághoz való hűség e tragikus, fenséges szobra, aki gránit-szilárd hitében megrendíthetetlenül száll szembe a gyermekeit elsodró idegen korszellemmel. K. 1882. visszatér a fővárosba. Ebben az évben (a tisztaesztlári pör alkalmából) írja *Az ár ellen* c. költeményét: a szétszórátásban élő üldözött zsidóság e fájdalmas feljajdulását, amelyet Falk Miksa németre fordított, héber fordításban pedig orosz-zsidó templomokban is énekeltek. A zsidó fájdalom az, amit K. a legőszintebben tud kifejezni. A zsidó örök üldözöttségének, idegenségének fájdalma (*Új Ahasvér*). Élete végén is úgy látja, hogy hiába keresett szeretetet és elismerést a magyarság körében s bevallja, hogy ha maga írhatná sírfeliratát, így írná: «Szabad zsákmány volt a házában, Kitagadott, szegény, hazátlan; A sír tán nyugtot ad neki, De lehet, hogy az is kiveti.» S mikor öregkorában mégis része van egy kis ünnepeltetésben, megható látni, hogy azonnal újból hinni akarja az illúziót: «Valaki hazajött, aki nem volt itthon — Aki hazavágyott mindörökké titkon — Valaki hazajött...» Ezekhez a versekhez képest megint kissé rutin-verseknek hatnak, néhány kivétellel, az *Ünnepnapok* (1888.) dalai, amelyeket a Pesti Izr. Hitközség felszólítására írt, de, dogmatikai kifogások merülvén fel, maga volt kénytelen kiadni. Most már haláláig ittmarad Pesten, előbb mint a Magyar Francia Biztosítótársaság tisztviselője, majd 1890-től kezdve, mint A Hét c. hetilap tulajdonosa és szerkesztője. A falusi zsidó vándortanító egy-kettőre városi emberré alakul, s ép a Szegény Árja költőjének hetilapja lesz azoknak az új szellemi törekvéseknek gyűjtő-medencéje, amelyeket a hivatalos kritika már a kilencvenes években a «kozmetopolita» és «városi» jelzővel igyekezett megbélyegezni. Sokáig itt jelentkezett úgyszólván minden, ami tehet-

ség és modern volt a magyar irodalomban... K. maga is már a *De profundis* (1875!) és a *Me e a varrógépről* c. költői elbeszéléseiben legzetesen nagyvárosi történetet dolgoz fel, elsőtül a magyar irodalomban: életének abban a korszakában, mikor még minden átmeneti volt benne, mikor félig még falusi-népies, félig városi ember, félig epigon, félig már újhangú s új útra törő költő. A zsidó méltatlan társadalmi helyzetén kívül az emberélet általános problémája az, ami a legmeghatóbb szavakat iratja vele, eleinte kissé túlságosan csengő retorikával, később egyre tisztábbá szűrődött és meg-nemesedett hangokon. Fájdó mosolyú, a szkeptikusan hívó filozófia az övé. Illúzió nélkül, éberén adja át magát az álmoknak és jozanul dől a mámorba. Ez a filozófia szól, ha eltekintünk zsidó verseitől s néhány gyönyörű széljegyzetétől, a lüktető ritmusú *Knyáz Potemkin* legszebb verseiből: a *Strófákból*, a *Tűzekből* a bieder-meyer *Mécsvilágból* s talán legszebb két verséből, a pajkos humort és a bús érzelmességet finoman összehangolt valörökkel, salaktalanul tiszta és bűbájosan egyéni módon keverő *Aján-lásból* és *Meséből*. S öregkorának nekibuzduló költői termékenységében, megérett filozófiájával visszanyúl egy zsidó hőért. (*Legendák a nagyapámról*). De ez a hőse, Reb Mayer Litvák már csak kevésbé hasonlít az egykori balladák alakjaihoz! Ahogy K. a nagyapjáról, e kaftános bohémról emlékezik, aki szerette a bort, a nótát és a nőket s pogrom elől menekült a Kárpátokba, deklamálás nélkül meghatótt humorral, temperált színekkel: a sorok közt itt is mintha minduntalan az öreg zsidók mosolygó kék szeme, huncut bölcs jósága villanna felénk. De egy strófában így aposztrofálja nagyapját: «Dalod a fáradt, kimarjult, bolyongó, Hazátlanoknak hont és hangot ad: És öröklőd én — a kicsi a nagy-nak. — Im folytatom, ahol te abbahagytad.» Valóban ezt értette K.? Bizonyos, hogy egy magyar zsidó költő sem volt annyira közel ily hivatás betöltéséhez, mint ő. Művei: *Összes költeményei* 2 k.; *Legendák a nagyapámról*; *Avar*; *Esteledik*; *Alkonyodik*; *Utolsó versek*. K. A.

3. K. Mór*, jogtudós, egyetemi tanár, szül. Kolozsvárott 1857 máj. 12. Tizenkilenc éves volt, amikor u. o. jogi doktorrá avatták s huszonegyéves korában már magántanárrá habilitálták, mely után a nagyszebeni jogakadémia tanára, majd 1886. a kolozsvári egyetem római jogi rk., 1900-tól kezdve rendes tanára lett. Több ízben volt dékán, 1904. rektor, 1910. udvari tanácsos lett. Számos, a hazai és külföldi jogi szaklapokban írt tanulmányain kívül önállóan megjelent művei: *A végrendeleti alakok kifejlődési története Justinian császár törvényhozásáig* (Kolozsvár 1876, egyet. pályadíjjal kitüntetve); *Adatok a bonorum possessio contra tabulas eredetének kérdéséhez* (u. o. 1880); *A Corpus Juris Civilisből készített és feldolgozott magánjogi gyakorlati esetek gyűjteménye* (Budapest 1883); *Jogügyleti kötelmek* (u. o. 1898); *Jogi alappfogalmaink* (1903).

4. K. Rezső*, festő és grafikus, szül. Budapesten 1889. Tanulmányait Berlinben kezdte.

majd Budapesten, Nagybányán, végül Párisban tanult. Londonban telepedett le és 1909. főleg ott festett arcképeiből rendezett kiállítást. 1912-ben a Nemzeti Szalon ezüstérmét, a Műcsarnok 1916. tárlatán a Halmos-díjat, 1922. a Fészek díját nyerte el. Különösen mint arcképfestő az arisztokrácia és előkelő körök kedvelt reprezentatív festője; világítási hatásaikkal érdekes figurális képeivel és enteriőrjeivel tűnt fel. (*Imádkozók; Szomorú hívek; Hollandi halász*). Készít ezenkívül litografiákat és rézkarcokat. Az utóbbi években Dél-Amerikában él.

F. B.

Kisszeben (*Sabinovska*, Cs.-Szl.), rend. tan. város Sáros vm. 3288 lak. A K.-i (orthodox) hitközség, mint a levéltárában őrzött okiratok bizonyítják, 1853. alakult. A hitközség 1901-ig a pécsújfalvai rabbikerülethez tartozott, azóta anyahitközség és rabbiszékhely. A hitközség első rabbija Diamant Sámuel volt. Fennállása óta a következő elnökök vezették és fejlesztették a hitközséget: Lichtenstein Lipót (1853—60), Spiegel Miksa (1860—79), Rosenfeld Ignác (1879—1920), Sperling Károly, (1920—27). A hitközség 1864. templomot épített a saját erejéből. Jesivája volt, de megszűnt. Talmud Tórája 1890. létesült, s azóta működik is évente 20 tanítvánnyal. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa és a Nőegylet, melynek Rosenfeld Ignácé az elnöknője. A hitközség több tagja játszik előkelő szerepet a város életében. Ezek: Freimann Jenő városi tanácsos, Forgács Samu volt alpolgármester, Sperling Károly volt alpolgármester és Munk Lipót, a városi pénzügyi bizottság elnöke. Nagyobb ipartelepét néhai Spiegel Vilmos létesített, akinek papírgyárában jelenleg 23 munkás dolgozik. A hitközség évi költségvetése 90,980 öK., melyből nagyobb összeget fordítanak szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez Pécsújfalu, Nagysáros, Szent-Mihály és Siroka községek tartoznak. Lélekszáma 458, a családok száma 125, adót 105-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 8 gazdálkodó, 23 kereskedő, 6 ügyvéd, 3 köztisztviselő, 1 gyógyszerész, 6 orvos, 36 iparos és 9 magánzó. A hitközség tagjai közül a világháborúban 38-an vettek részt és 2-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Forgács Samu elnök, Zipszer S. alelnök, Goldstein Juda rabbi, Freimann Ármin pénztárnok, Cziner A. templomgondnok, Klausner I. ellenőr, Riemer Bernát, Munk Lipót, Schnitzer Jakab, Rubin M., Götz I., Buschbaum A. és Grodzensky Lipót választmányi tagok.

Kisteleki Ede, író és költő, szül. Kisteleken 1861 nov. 26. A szegedi piaristáknál tanult, ahol Löw Lipót is tanította, majd a budapesti egyetemen filozófiát és jogot hallgatott, később tanári vizsgát tett, azután hírlapíró lett előbb a fővárosban, majd Szegeden, ahol a Szegedi Híradó főmunkatársa volt. Önálló kötetei: *Költemények* (1888); *Szabad ég alatt* (elbeszélések, 1894); *Vándoruton* (1900); *Feltámadunk* (versek, 1903); *Földön és az égen* (u. a. 1912).

S. R.

Kisucaújhely (*Kysucké Nové Mesto*, Cs.-Szl.), kisk. Trencsén vm. A (kongresszusi) hitközség 1850. alakult. A hitközség önálló, de a

világháború óta állandóan hanyatlik, lélekszáma egyre csökken, fentartási költségeit fedezni nem tudja, úgy hogy vezetői elhatározták feloszlátását. A hitközség minden valószínűség szerint egy közeli nagyobb hitközségbe fog beolvadni.

Kisújszállás, rend. tan. város Jász-Nagykun Szolnok vm. 13,766 lak. K.-on mint a hat nagykun városban általában az 1848 előtti időkben nem telepedhettek le a zsidók, csak kereskedni jártak ide leginkább az akkor igen népes tiszabói hitközségből. Ez az állapot 1860-ig tartott, mikor is néhány zsidónak megengedték a letelepedést, akik eleinte a karcagi hitközséghez csatlakoztak, majd 1867. önálló hitközséggé alakultak és egyszerű bérelt házban tartottak istentiszteletet. A hitközséggel egyidejűleg megalakult a Chevra Kadisa is, melynek jelenleg Ackermann Sámuel az elnöke. Egytanerős népiskolát is nyitott a hitközség, mely 1883. nyert nyilvánossági jogot. Jótékony nőegylete 1880. létesült s mostani elnöknője Tóth Lajosné. Rabbijaisoha sem voltak a hitközségnek, csak rabbihelyettesei, akik közül néhai Weisz József 55 évig szolgált híven a hitközséget és vezette azt vallásos szellemben. Első temploma 1869. épült, majd 1902. a templomot mai elég díszes alakjában teljesen újjáépítették. A K.-i hitközség és annak tagjai a többi felekezetekkel mindig a legnagyobb egyetértésben éltek és kongresszusi alapra helyezkedve «zsidó vallású magyarok»-nak tartották és tartják magukat, akik között a cionizmusnak sohasem volt talaja. A hitközségnek, mely 9090 pengő költségvetéssel dolgozik és 1000 pengőt költ szociális célokra, lélekszáma 320. A hitközségben 90 család él és 118-an fizetnek adót. Foglalkozás szerint: 1 tanító, 56 kereskedő, 2 ügyvéd, 5 köztisztviselő, 2 orvos 14 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 27 iparos és 10 magánzó. A hitközségnek 75 tagja vett részt a világháborúban és közülök 16-an estek el. A hitközség mai vezetősége: Tóth Lajos elnök, Gombos Lipót alelnök, Holländer Ernő iskola- és községi elnök, Weisz Mór és Friedmann Sámuel gondnokok. Weisz Antal kántor és Polgár Jenő tanító.

Ki szécé hetiszakasz, mely *Mózes* 5. könyve 21. fejezetének 10. versétől a 25. fejezet végéig terjed. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jesája* könyve 54. fejezetének elejétől a 10. versig terjed. A Tórai és prófétai rész között nincsen összefüggés; csakhogy a liturgiai berendezkedés szerint e hetiszakaszt mindig a vigaszhetekben Av hó 9-ike és roshasano között olvassák fel, így lett a vigasztalóbeszéd tartalmú fejezet a kijelölt prófétai szakasz.

F. D.

Ki sziszo hetiszakasz, mely *Mózes* 2. könyve 30. fejezetének 11. versétől a 34. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Tartalma: népszámlálás, az aranyborjú, Isten megismerése Mózes által. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész a *Királyok* első könyve 18. fejezetének elejétől a 39. versig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettőben Isten testetlensége van hangsúlyozva. Emitt a tulajdonság kinyilvánításakor, amott pedig Elijáhu Karmel-hegyi jeleneténél.

F. D.

Kiszlév. A zsinagógai év kilencedik hónapja. Néha huszonkilenc, néha harminc napból áll. Ujholdja a naptári berendezkedés szerint csak vasárnapra, hétfőre, keddre, szerdára, esütőtökre és péntekre eshetik. A zodiákusban Ija jele. E hónapban december ötödikétől kezdve (az előző este) iktatják a tefillo (l. o.) «mevoréch hasónim» áldásába a «veszén tál umotor» kitélt. Oly esztendőben, mikor a februárius hónap huszonkilenc napos, ez december hatodikán történik. Szabály szerint a beiktatás az évszakváltozást követő negyedik napon van L. *Chanukó*. F. D.

Ki szovó, hetiszakasz, mely Mózes 5. könyve 26. fejezetének elejétől a 29. fejezet 8. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: zsongók és tized. Áldás és átok. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Jesája* könyve 60. fejezetének elejétől a fejezet végeig terjed. A tórai és prófétai rész között nincs összefüggés. F. D.

Kitérés I. Áttérés.

Kitért zsidók. A másvallásra áttért zsidóhitűek, akik vagy vallási meggyőződésből, vagy pedig egyéni érdekből változtatják meg a hitüket. Olyan országokban, ahol uralkodó államvallás van és a vallási türelmetlenség, vagy elfogultság hátrányba szorítja a másfelekezetűeket, a kitérés tendencia mindig erősebben érezhető. Magyarországon a hitbuzgó Albert király idejében találkozunk először olyan kitért zsidókkal, akiket csak azért, mert megkeresztelkedtek, a királyi hatalom oltalma és pártfogása alá vett. A legelső ilyen eset, egy Mertlein nevű pozsonyi zsidónak Salamon fiával történt. A fiú fel akarta venni a keresztséget, mire az apja kérésére Ventur pozsonyi zsidóbró erőszakkal letartóztatta. Az apa tiltakozott a kiskorú fiú hitehagyása ellen és kijelentette, hogyha fia megkeresztelkedik, kitagadja az örökségéből. Albert király erre 1438-ban utasította Pozsony városát, hogy a fiút védelmezze meg a zsidóbíróval szemben és vigye keresztül, hogy az őt megillető örökrészt apjától megkapja. Természetesen nem ez volt az első eset, amikor zsidó megkeresztelkedett, de a történelem folyamán eddig azt láttuk, hogy nem egyszer történt felzúdulás anyagi előnyökhöz jutott más hitről áttértek ellen, akiket álkeresztényeknek tartottak (l. *Álkeresztények*). Viszont olyan esetet is feljegyzett a történelem, amikor megkeresztelkedett magyar zsidókat maga a pápa vett védelmébe csak azért, hogy a hittérítés propagandáját megkönnyítse (l. *Hittérítés*). Később főképp Mátyás alatt találkozhatunk először aránytalanul gyakran kitért zsidókkal, zsidó főurakkal, egyházi és állami méltóságokkal. Ennek okát abban kell keresni, hogy Mátyás csak azok számára tette lehetővé az érvényesülést, akik megkeresztelkedtek. Manapság a kitért zsidóknak már valóságos kasztja áll fenn és közülök számosan kimagasló pozíciókat nyertek el. L. *Áttérés és Aposztázia*. U. L.

Kitli, a halottasruha felső tartozéka (l. *Tachrichin*), vászonból készített ingyszerű ruhadarab fodrozott mellel, szoros része a K.-sapka, rendszerint selyemből (néha ez is vászonból) készült, ezüst vagy arany kördísszel, mint a talisz (l. o.). A liturgiában is szerephez jut ros hasonló és jom-

kippur nappaljain (kol nidre este is) az előimádkozó és a község nős tagjai K.-ben végzik imájukat; az esőért és harmatért való imát is így mondja az előimádkozó peszach nyolcadik napján és semini acereszkor (l. *Tal, Gesem*). Modern istentiszteletnél mindig csak az előimádkozó és a rabbi használja a K.-t. Egyes ritusban a szé lert (l. o.) rendező szintén K.-t ölt, néhol hosánó rabók nemcsak az előimádkozó, hanem a község is így öltözi't. A férfi esküvőjéhez (l. *Chupovekidusin*) is fölölti. Régi időkben zsidónak a *more judaico*-eskünél gyakran K.-t (*pallium judaicum*) is kellett magára öltetni. Zsinagógai használatra — kivéven a funkcionáriusokat — csak egyévnél idősebb házások veszik fel. Az elnevezés német eredetre vall. Sok helyütt a K.-hez öv is járul. F. D.

Kiűzetés. 1360 körül Nagy Lajos rendeletére kiűzték a zsidókat Magyarországból. Addig a kamara szolgálói voltak (l. *Kamaraszolgák*) és a király a rendelet kibocsátása előtt a királyi főhatalmon kívül helyezte őket. Egykorú tudósítás feljegyzi, hogy a királyt katolikus buzgalma ragadtatta erre a lépésre, mert a zsidókkal szemben térítési kísérletezése kudarcot vallott. Mindeztideig a magyarság egyszer sem lépett fel ellenségesen a zsidókkal szemben. Száz évvel később a Mátyás király udvarában élt Bonfinius azt közli, hogy Lajos előbb békés úton akarta megtéríteni a zsidókat, megkeresztelkedésük esetére a keresztény magyarok minden jogát és szabadságát ígérte nekik, valamint a teljes adómentességet. Ez kitűnik Küküllei János főesperesnek, Lajos titkárnak a tudósításából is, aki a kiűzetés okát ugyancsak egyedül a zsidók hitűségének tulajdonítja. Az akkori jognézet szerint nem volt törvényellenes cselekedet a zsidók kiűzetése, nemcsak azért, mert a korszellemmel nagyon is összefért, hogy az igazságosság ne terjedjen ki a zsidókra, hanem azért is, mert a zsidókkal, mint a kamara szolgálival kénye-kedve szerint bántathott a király és országos törvény nélkül királyi rendelettel eljárhatott velük szemben. Lajos a zsidók elvonulását mindenben biztosította, ami a külföldi kiűzetésekkel szemben már jelentős engedmény volt. Minden ingatlan vagyonukat magukkal vihatték és készpénzköveteléseik jogát is elismerte a király, csak némely helyen, mint Sopronban, engedte el a polgároknak a kamatok megfizetését. A törvényhatóságok a már kivándorolt zsidók utólagos követeléseinek behajtásában is segédkeztek. Sokáig húzódó per támadt a Pozsonyból Hainburgba telepedett zsidók és Pozsony városa között, mert ez 118 fonttal tartozott a zsidóknak. Nagy huza-vona után 1368. a város eleget tett fizetési kötelezettségeinek. (V. ö. *Magyar Zsidók Oklevéltára* 76 l.) Az ingatlanokat a kitűzött határnapig is értékesíthették a zsidók a kiűzetés elrendelésekor, de a visszamaradt ingatlanokat Lajos a kincstár részére lefoglalta és azokat a városok, egyházak és főpapok, valamint kegyencei között felosztotta. A száműzött zsidók legnagyobb része Ausztriába, Cseh-Morvaországba, a pozsonyiak egyrésze Hainburgba költöztek, a soproniak Bécsújhelyen telepedtek meg. Az északi és északkeleti

részekről Lengyelországba vándoroltak, ahol ekkor igen szívesen fogadták őket. Nagy Lajos 1370. Lengyelország királya lett és 1382. ott is elrendelte a zsidók kiűzését, de a rendeletet mégsem hajtotta végre. Ekkor még számos magyar zsidó élt Lengyelországban, mert javarészt ott végleg megtelepedett. A zsidók Magyarország-ból való számkivetése mindössze négy esztendőig tartott 1360–64., mert Lajos már 1365 előtt megengedte, hogy visszatérjenek. Valószínűleg a gazdasági élet súlyosan megérezte a zsidók hiányát, akik száműzetésük előtt, mint a pénzforgalom közvetítői, jelentős szerepet vittek. Az Ausztriába vándorolt zsidók, ott is ezt a szerepet töltötték be. A számkivetés, noha rövid ideig tartott, messzeható következményekkel járt a magyar zsidók történetében. Nem tértek mindnyájan vissza, úgy hogy számuk érezhetően megfogyatkozott. Lengyelországban maradt a legnagyobb részük, de sokan maradtak Ausztriában is és Bécsben meg Bécsújhelyen éltek tömegesebben. Ezek az elszármazott magyar zsidók összeköttetéseiket megtartották Magyarországgal. A visszatért zsidók régi utcáikban telepedtek meg újra, de most már közöttük laktak főnemesek is, akik a királytól kapták a régi zsidó házakat és ugyancsak megmaradtak így a zsidó-utcákban a főpapok is. Sok peres ügy származott a házak visszaszerzése miatt és mert különben is szervezetlenül állottak visszatértük után a zsidók. Lajos egy főbíszvatalnokot rendelt ki a számukra, hogy az újjászervezés zavarainak elejét vegye. Lajos nevezte ki erre a tisztségre az első országos zsidóbíró (I. *Zsidóbíró*). A zsidógyűlések ekkor már befészkelte magát mindenüvé és a magyar zsidóság számára egy egészen új korszak nyílt meg, amely a megalázó törvények egész sorát jelentette a zsidóságnak és elfogadottá tette azt a középkori felfogást, hogy a zsidóknak nincsenek jogaik, hanem csak kötelességeik vannak. (V. ö. *Kohn*, A zsidók története Magyarországon.) Országos jellegű csak az itt említett K. volt, de egyes városok zsidói később is megszenvették a helyenkénti száműzetéseket (I. *Buda*, *Pozsony*, *Sopron*, *Kismarton*, *Tatai kiűzetés*). Tatáról 1490. űzték ki a zsidókat, a mohácsi vész után pedig az ország legtöbb városából (I. *Székesfehérvári törvényhozás*). A török hódoltság idején, I. Ferdinánd, Rudolf és III. Ferdinánd uralkodása alatt a zsidók helyzete egyre rosszabbodott, III. Ferdinánd már teljesen jog nélkül tekintette a zsidóságot, (I. *Jogfosztottság*.) a törökök kiűzése után pedig I. Lipót, kinek Kollonics esztergomi érsek volt a főtanácsadója, mikor katolikussá akarta tenni az egész országot, a zsidókat kiűzte a királyi városokból, 1693. pedig elrendelte, hogy a bányavárosok területén csak hét mérföldnyi távolságon telepedhettek le és csupán csak pénzügyletekkel foglalkozhattak. Kollonicsnak az a terve, hogy a legszigorúbb megszorításokkal kényszerítsék a zsidóságot arra, hogy önként távozzék az országból, nem sikerült, csak a királyi városokból voltak kénytelenek elköltözni, de megmaradhattak a zsidók szolgáltatásra szoruló földesurak birtokain. (V. ö. *Venetianer*, «A magyar zsidóság története».) U. L.

Kiválasztott nép I. Választott nép.

Kiváltságlevél. Különleges jogok biztosítására adták ki a magyar királyok. IV. Béla nevezte így a zsidótörvényt is. Nemcsak a személyi, vagyoni jogbiztonságot és vallásszabadságot biztosította a zsidók számára, de bizonyos kiváltságos helyzetben részesítette őket több tekintetben a keresztény lakosok, sőt nem ritkán a kiváltságos városok polgárai fölött. L. *Béla* [IV.] *zsidótörvénye*. U. L.

Kivételes törvényhozás. A zsidók ellen irányuló K. a keresztény római császárok ama zsidóellenes törvényeire vezethető vissza, amelyek később belekerültek a Theodosius-féle kódexbe s ezáltal birodalmi törvényekké váltak. E törvények értelmében a zsidó vallás csak megürit vallás volt, maguk a zsidók pedig másodosztályú polgárokká degradálódtak. A K.-nak az volt a célja, hogy a zsidó hit terjedésének gátat vessen és a keresztények javára a zsidókat minden magasabb állásból kirekessze. A zsidó jog szerinti polgári biráskodást korlátozták, kivételes örökösödési jogszabályokat állítottak fel a zsidók hátrányára, így pl. nem volt szabad azokat a gyermekeket, akik felvették a kereszténységet, az örökségből kizárni, vagy őket bármiképpen mellőzni. Nem engedték meg a zsidóknak azt sem, hogy keresztények ellen tanuskodjanak. A római kúria is hozott hasonló szellemű rendeleteket, amelyek később belekerültek a polgári törvényhozásba s alapját képezték az évszázadok folyamán rendszeresen kiépített K.-nak. Általában a zsidók az «idegen jog» védelme alatt állottak, más szóval csak annyi joguk volt, amennyit számukra a császárok, fejedelmek, földesurak és városok menlevelei és privilégiumai kifejezetten engedélyeztek. A K., amely mint minden államban, így Magyarországon is megvolt, meglehetősen széles területre terjeszkedett ki. Elsősorban is kizárták a zsidókat a közhivatalokból. A zsidó semmilyen vonatkozásban nem lehetett a keresztény felettese, tehát gyakran keresztény szolgát vagy szolgálót sem tarthatott. Tanuskodási jogát korlátozták s alkalomadtán kötelezték a megalázó zsidó eskü letételére is. Nem költözködhetett szabadon, illetve kötelessége volt az ú. n. zsidó negyedben (getto) lakni és ruháján zsidó jelvényeket viselni (sárga folt). Ellenben a földesuraknak vagy a városoknak bármikor jogukban állott a zsidókat lakhelyükről elkergetni, sőt bizonyos esetekben vagyonukat elkontiskálni. Szigorú gazdasági rendszabályokat is hoztak a zsidók ellen. Így egyes foglalkozási ágakból teljesen ki voltak zárva. A nagy kereskedőszervezetek a legkülönbözőbb korlátozásokkal igyekeztek leszorítani a zsidókat a kereskedelmi pályákról. A céhtörvények eltiltották a zsidókat a kézművességtől. Az uzoratórvény is főleg a zsidók ellen irányult. Voltak azután különleges zsidóadók, mint pl. nálunk a türelmi-adó (l. o.). Szellemi terre is kiterjeszkedett a K. Így az inkvizíció ítélkezett a zsidók igazhitűsége felett és cenzura alá vetette az egész zsidó irodalmat, hogy «gátat vessen a zsidó eretnekségnek». A K.-t teljesen az emancipáció sem szüntette meg. Egyes országokban a XIX. sőt a XX. században is

megmaradt a K., különösen Oroszországban és Romániában. ahol a köz- és magánélet minden területén erősen meg vannak nyírálva a zsidók jogai. A világháború után sem oldották meg teljesen mindenütt a zsidók egyenjogúsításának a problémáját. Orosz példára egyes országokban újabb kivételes törvényeket hoztak a zsidók ellen. Ilyen törvény nálunk a numerus clausus (l. o.), Lengyelországban a szombati pihenő szabályozása és a dohánymonopólium, másutt a zsidó kereskedők bojkottálása, vagy a bevándorlási és más korlátozások, amelyeknek éle, ha kifejezetten nem is, de tényleg mindig a zsidók ellen irányul.

V. A.

Kivonulás Könyve, héberül: *Széfér Semosz*, görögül a szeptuagintaszerint *Ekszodosz*, latinul a vulgata szerint *Exodus*; *Mózes Második Könyvének*, vagy a *Pentateuchus* (Tóra) *Második Könyvének* is nevezzük. Tartalma: I. Elmondja a zsidók sanyargatását Egyiptomban, Mózes és Áron vezérékké jelölését, a tiz egyiptomi csapást, az első peszach megülését. II. Elbeszéli a kivonulás történetét a Vörös-tengeren keresztül, Isten csodáit a pusztában. III. Ismerteti a Szináj-hegyen hozott törvényeket, leírja a Szináj-hegynél történt tízparancsolat kihirdetését és a törvényeket, majd Isten törvényeit a frigysátorról, kohanitákról, áldozatokról és egyéb törvényeket, végül az aranyborjú és a frigysátor felállításának történetét. A könyv negyven fejezetre, illetőleg 11 hetiszakaszra oszlik, mely utóbbiaknak mindegyikét más-más szombaton olvassák fel a zsinagógákban.

F. D.

Kláber Gyula, festő, szül. Sopronban 1872. Budapesten, Münchenben és Nagybányán tanult. Először a Műcsarnok 1899. kiállításán állította ki *A házaló* életképét, melyet az állam vett meg. A következő években még arcképekkel szerepelt. Azután Münchenbe ment, hol Hauser tanárnál a képre Restaurálást tanulta. 1908 óta Bécsben él.

F. B.

Klauber János, pedagógus, szül. Izsákon 1832. 1848-ban nemzetőrnek állt be, rabbitanulmányait később Tabon fejezte be. Tanítói oklevelet is szerzett. Számológépével és magyar-zsidó a-b-c-jével díjat nyert.

Klausz Imre, önkéntes, szül. Egerben 1900. K. 1921. a nemzeti hadseregben szolgált és a budaörsi csatában elesett. Atyja *K. Pinkász*, aki az egri hitközség kántora.

Klein, I. Ábrahám, rabbi, szül. Csekén 1884 aug. 25. 1908–18-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1916-ban avatták bölcsezdoktorrá Budapesten, 1919. pedig rabbivá. Azóta a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára. Szaktárgya: a Talmud és szertartástan. Munkája: *Juszuf al Basir Kitáb al Muchtarija* (1918). Cikkei a Zsidó Évkönyvben jelentek meg.

F. D.

2. **K. Ábrahám Cevi**, rabbi, szül. Györkönyben 1853., megh. Szilasbalháson 1926. Előbb Karpelesz Ábrahám Cevi görbepincehelyi rabbinál tanult, innen Ungar Joel paksi és végül Szofer Ábrahám Binjamin pozsonyi rabbi jesivájában folytatta tanulmányait. 1874-ben a szilasbalhási hitközség élére került, ahol haláláig működött. 1928-ban fia, Klein Sámuel (l. o.) érsekújvári rabbi kiadta *Beé-*

rosz Avróhom címmel responsumainak egyrészét. Sok műve van kéziratban.

T. I.

3. **K. Dezső**, rabbi, szül. Gyöngyösön 1874 febr. 11. 1883–89-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1897-ben avatták bölcsezdoktorrá Budapesten, 1899. pedig rabbivá. Tíz évig Siklón működött, 1909. a nyitrai hitközség választotta meg rabbijának. 1926 óta eperjesi főrabbi. Munkája: *Obádja, Nachum próféták arab fordítása* (Budapest 1897).

F. D.

4. **K. Gyula**, rabbi, szül. Zichyfalván 1850 aug. 2., megh. Óbudán 1895 júl. 22. Perls Mayer főrabbinál, majd később Hildesheimernél Talmudot tanult, azután pedig a tübingeni egyetemet látogatta és doktorátust tett. Előbb Szigetváron, majd 1887. Hirsch (l. o.) helyébe Óbudán főrabbi-vá választották. Ő prédikált a régi hitközségben először magyarul. Művei: *A babyloni talmud első könyve* (fordította és magyarázta); *Lekutim auf dem Felde der Homiletik*.

S. R.

5. **K. Henrik**, zenepedagógus. Születésének helye és ideje ismeretlen, megh. Pesten 1819 márc. 9. Igen jeles, a maga korában nagyon népszerű zenetanár volt, aki Erkel Ferencet is tanította. V. ö. *Hofecker I.*, «A magyar zeneoktatás története».

K. K.

6. **K. Herman**, lapszerkesztő. 1842-ben kiadta a *Der Ungar c.* szépirodalmi hetilapot. Magyarországon Saphir M. G. után, aki a *Der Spiegel c.* folyóiratot szerkesztette, ő volt a második magyar zsidó, aki lapot szerkesztett.

7. **K. II. Herman**, rabbi, szül. Nagysallóban 1879. Tanulmányait Frankfurtban, Heidelbergben, Giessenben és Bernben végezte s az utóbbi helyen filoz. doktorátust tett. 1905-ben Brassóban, 1911 óta Kismartonban főrabbi. Önállóan megjelent művei: *Individual und Socialetik in ihren gegenseitigen Beziehungen* (1902. a berni egyetem által pályadíjjal jutalmazott munka); *Die ethischen Strömungen der Gegenwart und das Judentum*.

S. R.

8. **K. Jakob**, festő, ipariskolai tanár, szül. Szabadkán 1855 febr. 11. A budapesti és bécsi műegyetemen tanult s építészeti szaktanár volt előbb 1878–85. Csernovicban az áll. ipariskolában, majd a temesvári áll. felsőbb ipariskolában, melynek vezetője volt. 1920-ban egyszersmind az ottani Zsidó Lyceum főigazgatója lett. Munkái: *Zeichnenkurs der Baukonstruktionslehre*; *Architektonische Formenlehre zum Studium der Renaissance-Formen*; *Az osztrák iparoktatás párhuzamban a magyarral*; *Az ipari stíl tanításáról*; *I. Renaissance-stílus párkányok*; *Építészeti alakok*.

S. R.

9. **K. II. Jakob**, író, szül. Nagymihályon (Zemplén vm.) 1883 jan. 5. Főleg matematikával és zsidó irodalmi és kulturtörténeti kutatásokkal foglalkozik. Az erdélyi Tarbut iskolaegyesület egyik szervezője. Művei: *A cionizmus, a héber kultúra és vallás egymásközi relációjában* (1921); *Mathematische Elemente in Talmud und in der rabbinischen Literatur*; *Der talmudische Pilpul, analitisch und genetisch dargestellt*. A két utóbbi héberül is megjelent. Mint nagyiparos Erdély közgazdasági életében számottevő tényező.

Sz. I.

10. *K. József*, festő, szül. Csermőn 1896. A budapesti képzőművészeti főiskola elvégzése után Kecskeméten, Nagybányán és Párisban dolgozott. Kiállított Budapesten, Párisban, Kolozsváron és Aradon. Zsidótárgyú képei: *Hiób szenvedése és Makkabeusok*. Sz. I.

11. *K. II. József*, rabbi, szül. Gyöngyösön 1866 nov. 30., megh. 1914 nov. 1880—90-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1889-ben avatták bölcsezdoktorrá, 1891. pedig rabbivá. Előbb a marcali hitközség rabbija, 1896 óta haláláig kassai főrabbi volt. Munkái: *A siralmak könyve* (Budapest 1889); *A vegyes párok megáldása a zsinagógában a tudomány, az erkölcs és a hazaság szempontjából*. F. D.

12. *K. Julius Leopold**, német irodalomtörténész és dramaturg, szül. Miskolcon 1804., megh. Berlinben 1876 aug. 2. Szülővárosában és Pesten a piaristáknál tanults az ókori és modern nyelveket korán elsajátította, különösen latinul és görögül kitűnően tudott. A bécsi egyetemen orvostudományt hallgatott és diplomát szerzett. Disszertációja elegáns latinságával általánosan feltűnt. 1828-ban Reviczky Ádám grófot borsodi főispánná iktatásakor kilenc nyelven (magyar, német, angol, francia, olasz, spanyol, latin, görög és héber) írt költeményben üdvözölte. Azután Olaszországban folytatott műtörténeti tanulmányokat s kezdett könyvdramákat írni. Elhetetlensége közismert volt, bár tudását mindenki elismerte. Áttérése után grófi és hercegi családoknál volt nevelő. Midőn anyja, K. kikerestelkedése miatt való bánatában meghalt, K. Berlinbe költözött, de orvosi praxist nem folytatott, hanem írói pályára lépett és teljesen visszavonult életet élt folytonos nélkülözések közt. Tagja volt a Magyar Tud. Akadémiának, ahol Heinrich G. tartott felette emlékbeszédet 1881. K. nevét örökre beírta az esztétika történetébe hatalmas méretű főművével, melynek címe: *Geschichte des Dramas* (15 kötet, 1865—76). Drámai művei *J. L. Klein, Dramatische werke* címen 7 kötetben jelentek meg (1871—72). Versek is írt e címen: *Auf den Tod meiner gelobten Mutter Barbara Klein* (Sieben Sonette, Miskolc 1830). M. B.

13. *K. M. B.* rabbi New-Yorkban, szül. Nagy Károlyban 1862. Tanulmányait a nagykárolyi és halasi jesiván végezte. Rabbija a szigorúan orthodox Áhávát Áchim zsinagógának New-Yorkban. Több héber broszúra szerzője. B. S.

14. *K. Miksa*, szobrász, szül. Göncön 1847 jan. 7., megh. Berlinben 1908 szept. Élete újszólván teljesen külföldön, főleg Berlinben és így a magyar szobrászatra befolyás nélkül folyt le. Sok nélkülözés között Pesten Szandház Károlynál kezdte tanulmányait, majd Berlinben 1863., Münchenben és Rómában folytatta. 1878-ban a berlini akadémián tűnt fel, mindvégig talán legjellemzőbb munkájával, az orosz cárnál élet-halálharcot vívó erőteljes *Germán rabszolgával*, mellyel szemben a gyengéd kecsességet testesíti meg a *Hágár és Izmael*-csoport. Monumentális szobrai: *I. Vilmos császár lovasszobra*; *Bismarckszobra* Grunewaldban; *Manteuffel* és *Werder* tábornokok a berlini Zeughausban. A berlini Bismarck szoborpályázaton Begas mellett, aki a kivített

kapt, második díjat nyert. Igen keresett arcképszobrász is volt. Leghíresebb arcképszobrai: *Helmholtz*; *Popper Dávid*; *Nietzsche* stb. F. B.

15. *K. II. Miksa*, rabbi, szül. Tolcsván (Zemplén vm.) 1888 dec. 27., megh. 1927 apr. 15. 1904—1914-ig volt a budapesti rabbiképző növendéke. 1913-ban avatták bölcsezdoktorrá Budapesten, 1915. pedig rabbivá. Oklevelének elnyerése után, még ugyanabban az évben kinevezik a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet tanárának, s annak alsó tanfolyamán Bibliát, Talmudot, zsidó történetet s héber és aram nyelvtant adott elő. Szaktárgya: a zsidó történelem. Ábrahám ben Dávidról jeles monografiát írt. Szerkesztője volt a magyar- és héber nyelvű Blau-emlékkönyveknek. Munkatársa volt a Hazofeh héber nyelvű tudományos folyóiratnak, a Magyar Zsidó Szemlének, az Egyenlőségnek és a német nyelvű nagy Encyclopaedia Judaicanak. F. D.

16. *K. III. Miksa*, publicista és ügyvéd, szül. Désen 1883. Már fiatalon élénk közéleti működést fejtett ki. Szerkesztette Désen a Vármegyei Közélet c. ujságot és a Szamosmente c. hetilapot. Az Erdélyben megalakult Zsidó Nemzeti Szövetségnek első alelnöke volt. A zsidó jogvédő iroda megalapítója és a Román Zsidók Szövetsége erdélyi jogvédő irodájának igazgatója. Sz. I.

17. *K. Mór*, rabbi, szül. Miskolcon 1842 júl. 7., megh. 1915 márc. 29. Miskolcon, majd Prágában tanult. 1863-ban avatták bölcsezdoktorrá Prágában, a rabbioklevelet is ott szerezte meg. 1865-ben miskolci rabbi, később Ungvárott, 1876-tól pedig Pápán működött. 1880-tól nagybecskereki főrabbi volt. A zsidó tudományok jeles művelője volt. 1880—1915-ig a Rabbiképző vezérőlbizottságának tagja. Magyarra fordította Majmoni: *A tévelygők útmutatója* c. munkáját, mely az Akadémia támogatásával jelent meg. Számos cikke és tanulmánya jelent meg a hazai zsidó folyóiratokban. A Ferencz József-rend tulajdonosa volt. Fia Kiss Arnold, budai vezető főrabbi. F. D.

18. *K. Ödön*, publicista, szül. Biharban 1853., megh. Budapesten 1925. Előbb vidéki jesivákon folytatott zsidó teológiai tanulmányokat. Utóbb hírlapíró lett és vidéki, majd fővárosi lapokba írt politikai és gazdasági cikkeket. 1882-ben a miniszterelnökségi sajtóiroda hivatalnoka lett. Negyedszázadnál tovább a külföld nagy lapjaiban Magyar ország érdekeit propagálta. 1895-ben újjászervezte a Magyar Távirati Iroda hírszolgálatát, állandó összeköttetést létesítve a magyar félhivatalos hírszolgálati szerv és a külföld legnagyobb távirati irodái között. 1894-ben miniszteri titkár, 1903. osztálytanácsos lett és utóbb ismételtén a miniszterelnökségi sajtóiroda vezetője is volt. 1911-ben nyugalomba vonult. Sz. G.

19. *K. Philip*, amerikai rabbi, szül. Baracs-kán 1848 máj. 22., megh. 1926 márc. 21. Több jesiván tanult, így a pozsonyin is, de u. o. a gimnáziumot is elvégezte, majd a bécsi egyetemet látogatta és doktorátust tett. Rabbiklevelet Auerbach halberstadti rabbitol nyerte s 1880—90 közt Libauban (Oroszország) működött, majd Amerikába vándorolt ki és itt az «Ohab Cedek» new-yorki magyar zsidó hitközség rabbija lett. Hit-tudományi körökben nagy tekintélyt szerzett,

kivált a nyugateurópai országokban. Az Agudasz Jisroelnak hosszú ideig elnöke volt, de a Mizrachimozgalmat is pártolta. S. R.

20. K. Salamon, osztrák orvostanár, szül. Miskolcon 1845 aug. 12. A bécsi egyetemen tanult s 1870. orvos, 1883. a szemészet egyetemi magántanára és több nagy kórház szemésfőorvosa, 1902. pedig nyilvános rk. tanár lett. Számos kitűnő ophthalmológiai szaktanulmányt írt s munkatársa volt az Eulenburg-féle Realencyclopédie der gesamten Heilkunde-nek és a Nagel-féle Jahrbuch für Ophthalmologie-nak. Önállóan megjelent főbb művei: *Die Anwendung des Augenspiegels* (1876); *Augenspieltudien bei Geisterkranken* (1877); *Grundriss der Augenheilkunde* (1886); *Das Auge und seine Diätetik* (1892). S. R.

21. K. Sámuel, a történelmi földrajz tanára a jeruzsálemi héber egyetemen, érsekújvári főrabbi, szül. Szilasbalháson (Veszprém vm.) 1886. nov. 17. Egyetemi tanulmányait Berlinben és Heidelbergben végezte, ahol filozófiai doktorátust nyert. Rabbiképesítését a berlini rabbiképzőben szerezte. 1909-ben a tuzlai (Bosznia) hitközség választotta rabbijának, ahol négy évig működött. 1913-ban Érsekújvár főrabbi lett és mint kiváló hitszónok nagy hírnévre tett szert. Állandó munkatársa héber, magyar, német, francia és angol tudományos folyóiratoknak. A Szombat (l. o.) c. zsidó hetilapnak főmunkatársa volt. Pályafutása alatt állandóan Palesztina földrajzá-
nak történelmi vonatkozásait kutatta és ebben a tudományágban a legkiválóbb szaktudós lett. A jeruzsálemi héber egyetemre 1924 aug. ban rendes tanárrá nevezték ki. K. 1925. foglalta el katedráját és megkezdte előadásait. 1926 ban ideiglenes tartózkodásra visszatért Érsekújvárra, ahol tovább is a község főrabbi maradt. K. fia K. Ábrahám Cevi (l. o.), szilasbalhási rabbinak, kinek kitűnő responsumai halála évében 1928 Beérosz Ábrahám c. jelentek meg. K. hatalmas munkásságának nagy része szakfolyóiratokban látott napvilágot. Önálló alakban megjelent művei: *Beiträge zur Geographie und Geschichte Galiläas* (1909); *Erec Jisroel* (1922, héberül); *Palesztina földrajza, iskolák részére*; *Die Küstenstrasse Palästinas*, héberül is: *Derech chof ha-jom* (a jeruzs. egyetem kiadványa 1923); *Palästina-Studien*, héberül: *Mechkorim Erec Jisroel* (I. köt. 1923—28; II. köt. 1928); *Jüdisch-Paläst. Corpus Inscriptionum* (1920).

22. K. Sándor, műgyűjtő, szül. Fonyódon 1875. Gazdasági akadémiát végzett. A háborút mint tartalékos huszárszázados küzdötte végig. Jelenleg kétezer holdas szirmai mintagazdaságát vezeti. Borsod-Gömör vármegye törvényhatósági bizottságának a tagja. Közeleti működésének elismeréseképen kormányfőtanácsossá nevezték ki. Mindenféle jótékonyági mozgalomban előljár. Egész sor nagyvállalatnak igazgatósági tagja. Ismert műgyűjtő. Rákóczi-relikviái és képei régi és új mesterektől felbecsülhetetlen értéket képviselnek. V. A.

23. K. Wilhelm, osztrák archeológus, szül. Karánsebesen 1850 nov. 28. Előbb zsidó teológiát, majd filozófiát tanult a bécsi és prágai egyetemeken. Az osztrák kormány többször kiküldte Olasz-

és Görögországba archeológiai kutatások, főleg antik agyagedények szakvizsgálására. K. a prágai német egyetemen lett a classica archeológia nyilvános rendes tanára s tagja a Gesellschaft für Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst u. Literatur in Böhmen tudományos társaságnak, valamint a német Archeológiai Intézetnek. Nagyobb önállóan megjelent művei: *Euphronius* (1886); *Die griechischen Vasen mit Meisterinschriften* (2. kiad. Wien 1887); *Praxiteles* (1897). S. R.

Klezmerék. A héber klé zemberből (zeneszerszám) alkotott jiddis szó és zsidó muzsikuskat jelöl, kiknek történeti multja messze századokra nyúlik vissza. Lakodalmakon, purimi multságokon szórakoztatták a közönséget és utóbb a zsinagógák liturgiájában is szerephez jutottak. A K. naturalisták voltak és legkedvesebb szerszámuk a cimbalom volt. Ezenkívül a hegedű, brácsa, bőgő, fuvola és kürt szerepelt gyakran a zsidó zenészbándák hangszerei között. Egyesek a zenére énekeltek is, politikai tárgyt vagy humoros tartalmú nótákat. A megélhetés nehézsége problematikussá tette a K. helyzetét, mert nemcsak az államhatalom, hanem maguk a zsidó hitközségek is akadályozták szabad munkájukat. A kenyéririgység és az életfenntartás ösztöne országról-országra űzte a zsidó zenészeket. A vándorklezmerék útba ejtették Magyarországot is, közülök többen telepedtek le magyar földön s a cigányzenészek mellett művelői és terjesztői lettek a magyar népzene-
nek. A K. közül világhíres zenészek emelkedtek ki: Gasikow, Jankel Eben. Soraikból indult el pályáján a magyar-zsidó Rózsavölgyi Márk is, kinek már atyja, Mordchele Rosenthal első hegedűse, primása volt annak a csak zsidókból álló zenészbándának, mely a mult század első negyedében Bonyhádon muzsikált. A XIX. sz. ban a zsidók általános helyzetének megváltozása megbontotta a K. sorait. Bekövetkezett a szétszóródás, az elvilágiasodás időszaka. A keleti országokban azonban a K. még ma is jelentős tényezői a zsidó népeletnek. L. *Badchan*, *Marsalik*. Zs. J.

Klug Emil, ügyvéd, jogtudományi író, szül. Vágszereden 1883 szept. 26. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Bécsben és Berlinben végezte s miután jogi doktorátust és ügyvédi oklevelet szerzett, csakhamar jelentékeny fővárosi ügyvéd lett. Már 1912. megalapította az Adó- és Illetékügyi Szemle c. pénzügyijogi szakfolyóiratot a legnevesebb szakférfiak közreműködésével. Alapítása óta e folyóiratnak K. a főszerkesztője. A társadalmi életben és városi politikában is előkelő helyet foglal el és titkára a Magyar Jogászegylet pénzügyi-jogi szakosztályának. Művei: *A magyar egyenes adók*; *A törvénykezési ille-
tekek* (Vargha államtitkárral). S. R.

Kner Izidor, író és könyvkiadó, szül. Gyomán 1860 febr. 5. Már a nyolcvanas évek elején szülővárosában nagyarányú nyomdát állított fel, melyet később magas színvonalra emelt. Emellett a hazai nyomdászszaklapoknak állandó munkatársa és szakmájában elsőrendű tényező. Nyomdája a vidék legelső műintézete és mint könyvkiadó is jelentékeny. Az általa kiadott *Monumenta Litterarum* művészi kiállítású sorozat a világ-

irodalom külföldi, ókori és középkori remekeiből, egyik legszebb terméke a hazai nyomdai parnak. Kiadott azonkívül gazdag kiállításban hazai klasszikus költőket. Irodalmilag is működik; önálló alakban megjelent kötetei: *Eszmék és viaskodások* (1904); *Eszmék* (1905); *Kner Izidor agyafurt alakjai* (1913); *Pajzán aforizmák* (1920) stb. — Fia, *K. Imre*, szakíró, szül. Gyomán 1893-ban. 1916 óta atyja vállalatának művészeti vezetője és továbbfejlesztője. *K. Albert*, *K. I.* második fia, szül. 1899. Bécsben és Lipcsében végzett grafikai és könyvművészeti főiskolákat. Több nyomdai vállalat vezetője volt, szakirodalmi működést fejt ki. *K. Erzsébet*, könyvkötő, *K. I.* leánya, szül. 1897. A lipcsei állami felsőiskolán végezte a könyvkötészet mesterosztályát. Műveivel több kiállításon vett részt és elnyerte az ezüstkoszorús könyvkötőmester címet. S. R.

Knopp, 1. Imre*, festő, szül. Budapesten 1867. *K. József* festő (l.o.) fia. Tanulmányait Bécsben, Budapesten, Weimarban és Párisban végezte. A Műcsarnok 1887-iki őszi kiállításán szerepelt először a *Foltozó csizmadia* c. képével, mely realisztikus, aprólékos rajzával és levegős tónusával hatott. *Utolsó öltések* c. életképe Budapesten a kis aranyérmert nyerte (1895). A Benczúr-iskolában töltött évek alatt sötét színezésű, többek között akadémiás nagy kompozíciókat és új testamentumbeli képeket, a 90-es években pedig arcképeket festett. Külföldi utazásai a színes, szabadabb fölfogású, levegős tájképek, városrészletek, enteriőrök és figurális életképek iránt keltették föl érdeklődését. *Az ebéd* (pozsonyi múzeumban); *Fürdés*; *Reggeli* (Szépműv. Múzeumban); *Anyai csók* (Barcelonában II. aranyérmert nyert); *Biedermeier enteriőr* (1917. az állami nagy aranyérem nyertese). *Kék ruhás női arckép* Münchenben aranyérmert nyert. F. B.

2. *K. József*, festő, szül. Pesten 1825., megh. u. o. 1899. *K. Imre* festő atyja. Korán került a bécsi akadémiára, majd 1847 óta a müncheni akadémián tanult. A 48-as események hazahozták, hol a honvédség zászlaira Mária-képeket festett. Lefestette a Kossuth-minisztérium több tagjának arcképét. A forradalom után arcképeket és eseményeket festett. Három önarckeperől is tudunk. A pesti Műegylet Diana-fürdőbeli kiállításain ismételtelen szerepelt (*Szőlők, Tanulmányfej*). Kiállított Bécsben is (*Önarckép, Imádkozó remete*). Később cégfestéssel foglalkozott. F. B.

Kőbánya (Budapest X. kerülete). A K.-i (kongresszusi) hitközség a múlt század 50-es éveiben alakult meg. A hitközségi életéről tanuskodó első okiratok 1851-ből valók. Az első zsidók, akik K.-n letelepedtek, a Gábori és a Ditz családok voltak, melyeknek utódai ma is szerepet visznek a hitközség vezetésében. A hitközség első rabbija Feuerstein Ábrahám volt, aki 1886—1891-ig működött. Halála után 1918-ig Friedmann Adolf helyettes rabbi irányította a hitközség vallásos életét, de a rabbiállás csak három évtized után, 1921. került betöltésre, amikor Kálmán Ödön (l. o.) választotta meg a hitközség főrabbijául. A hitközség tagjainak létszáma gyors tempóban növekedett, de ezzel a létszámemelkedéssel nem

tartott lépést magának a hitközségnek a fejlődése. A hitközség életében a háború és a forradalmak megpróbáltatásai után 1921. kezdődött az új korszak, amikor Boschán Artur személyében nagykulturájú és agilis elnök került a hitközség élére, aki Kálmán Ödön főrabbiával együtt a hitközség fejlődését előmozdító több intézménynek vetette meg alapját. A hitközség kezdetben magánházakból átalakított templomokban tartott istentiszteletet, de a hitközség fejlődése halaszthatatlanul szükségessé tette új, tágas templom építését. 1911-ben Fischer Dezső elnöksége alatt Schöntheil Richárd műépítész tervei alapján épült fel a gyönyörű, kupolás, modern templom, melynek tetőzete 1920. leégett, de a hitközség még ugyanazon évben felépítette az új tetőt. 1928-ban épült az új rákosfalvai körzeti templom. A hitközség hathatós támogatása mellett 1928. nyílt meg a K.-i Iskolabarátok magániskolája, mely Kálmán Ödön főrabbi vezetésével áll, kéttanerős és kb. 70 növendék látogatja. Újabb létesített a hitközség egy Talmud-Tórát, mely szintén a főrabbi vezetésével áll. A vallásoktatást 26 iskolában 9 hitoktató látja el. A Chevra Kadisa közös a Pesti Izraelita Hitközségével, a Chevra egyes teendőit az 1924. létesült Gemilusz Cheszed jótékonyági egyesület végzi, melynek Ditz Lipót az elnöke. A hitközség egyéb intézményei és egyesületei: az 1928. létesített, Boschán Artur, Schwarzs Sámuel Weisz Dávid és Ditz Lipót vezetésével álló népkonyha, mely kb. 100 szegénynek ad állandóan ingyen ebédet, a Nőegylet, melynek özv. Friedmann Vilmosné az elnöknője és a Sevesz Achim valláskulturális egyesület, mely Schwarz Samu elnöke alatt áll. A hitközség rövidesen megnyitja az Aggok Házát, melynek céljaira már házat is vásárolt. A hitközségben intenzív kulturmunka folyik, ami különösen a téli hónapok alatt kéthetenként tartott, magas színvonalú kulturális célkitűzésekben nyer kifejezést. Kulturális célokat szolgál a Pajor Jenő hitközségi titkár által megszervezett ifjúsági zenekar is. A hitélet ápolását célozza a kéthavonként megjelenő Hitközségi Értesítő, melyet Kálmán Ödön főrabbi szerkeszt. A hitközségnek értékes levéltára volt, melynek nagy része azonban a forradalmak alatt elpusztult. A hitközség 85,000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melyből kb. 5000 pengőt költ szociális és filantropikus célokra. A hitközség lélekszáma kb. 5000, a családok száma 1200, adót 1400-an fizetnek. Foglalkozás szerint a hitközség tagjai kereskedők, iparosok, vállalkozók, de túlnyomórészt tisztviselők és munkások. A hitközségnek a világháborúban résztvevő tagjai közül 33-an estek el, akiknek emlékét a templom falába illesztett márványtábla őrzi. A hitközség mai vezetősége: Kálmán Ödön főrabbi, Boschán Artur bornagykereskedő elnök, Weisz Márk elnökhelyettes, Büchler Ármán és Schwarzs Gyula szertartásügyi, Ditz Lipót jótékonyági, Erdős Ármán és Gábori Ignác tanügyi, Kohn Dávid pénzügyi, Schwarzs Samu gazdasági és Roth Sándor ügyész, kulturális előjárók, Sipos Adolf és Weisz Dávid ellenőrök, Ehrntal Benő főkantor és Pajor Jenő titkár.

Kóber Leó, festő és grafikus, szül. Brünmben 1876. magyar szülőktől és már fiatal éveit Magyarországon töltötte, jelenleg New-Yorkban él. Bécsben, Münchenben tanult, majd Párisban és Berlinben tartózkodott huzamosan. 1899-ben résztvett a Nemzeti Szalon téli tárlatán. 1916-ban háborús karikaturáit, rajzait és vízfestményeit mutatta be a Könyves Kálmán szalonjában. Több rajza van a Szépműv. Múz.-ban. Külföldi lapokban megjelent szellemes karikaturáival sikereket ért el.

F. B.

Kóbor, 1. *Noémi*, író, K. Tamás leánya, szül. Budapesten 1896 aug. 12. Középiskolait u. o. végezte és korán kezdett irodalommal foglalkozni, mint a külföldi művek tehetséges kritikusa. Írt több könyvdramát, melyek nem előadásra készültek, továbbá regényeket és esztétikai tanulmányokat. Könyvalakban megjelentek: *Ezerkilencszáztizenhat*; *Anti tanár úr*; *Goethe*; *Jeruzsálem pusztulása*; *Koppány vezér*; *Vissza* (1927).

2. **K. Tamás**, író és publicista, szül. Pozsonyban 1867 aug. 28. Jogi tanulmányokat folytatott s ennek végeztével a M. Ált. Hitelbank szolgálatába lépett. Amikor azonban sógora, Kiss József, a költő, 1890. megindította a *Hét c.* folyóiratot, K. — Bermann családi nevét írói névvel cserélve fel — a lap állandó munkatársa lett és maradt egész annak megszűntéig. Emellett napilapoknak is állandó munkatársa volt és tárcacikkei, valamint politikai vezércikkei, melyek mind ragyogó elmeéllével vannak megírva, rendkívül népszerűvé tették nevét már a kilencvenes években. Társadalmi és politikai, valamint felekezeti problémákról írt, rendkívül éles judiciumra valló közleményei épp oly kedveltek, mint novellái és regényei, melyeknek humorából bizonyos pesszimizmus árad ki. Fontosabb regény- és elbeszélő kötetei: *Muzsika és parfüm* (1893); *Aszfalt* (tárcák, 1894); *Marianne* (1895); *A félisten*; *Mesék a hónaposzobáról* (1896); *Hoffman meséi* (fantasztikus történetek, 1897); *A csillagok felé* (1899); *Budapest* (1901); *Az élet ára* (1903); *Idegenek* (1907); *Munka* (elbeszélések, 1908); *Ki a ghetto-ból* (1911); *Komédiák* (elbeszélések, 1913); *Cognac-idillek* (elb., 1914); *A halál* (1918); *O akarta* (1918); *A vidám Jób könyvéből* (1921); *Furcsák klubja* (1921); *Pór Ádám hetvenhét éve* (1923); *Szidi* (1924); *Művész és egyéb történetek* (elb., 1924); *Hamupipóke önagysága*; *Aranyhajú Rózsika*, stb. *Egy test, egy lélek* című drámáját a Nemzeti Színház mutatta be (1910), másik színműve: *Agátha nővér* (1920). Politikai tartalmú könyve: *A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt* (1919). K. Az Ujság alapítása óta annak állandó munkatársa és szerkesztője, majd főszerkesztője. E lapban jelentette meg a magyar zsidóság igazát bizonyító, higgadt és nagy koncepciójú cikksorozatát, mely a hazai zsidóság védelmében a legszámottevőbbnek nevezhető. Az Imit igazgatóságának alapításától tagja és felolvasó bizottságának elnöke.

S. R.

Kódexirodalom. A tórai és talmudi törvényeket összefoglaló könyvek összesége. A zsidó törvényfejtegetés egész Majmuniig nem ismert ilyen kódexet, mert a törvényfejtegetés lezárását, a jövőre való megpecsételését a folytonos

fejlődés törvényébe ütközőnek találta a zsidó köztudat. A Talmud lezárása és feljegyzése is aggályosnak mutatkozott, de még sem jelentett végleges törvényt megrögzítést, mert a Talmud sok kérdést nyíltan hagyott és a törvényre vonatkozó nézeteltéréseket is ismertette. De idővel szükségesnek találta Majmuni Mózes (1135–1204), hogy úgy a talmudi, mint a Talmud után felgyülemlett döntvényeket áttekinthetővé és kezelhetőbbé tegye. Evégből mellőzi a talmudi vitában egymással ellentétes nézetek felsorolását és legjobb belátása szerint csupán a leghelyesebbet állítja fel döntésképpen. A sorrendben teljesen túltérszi magát a talmudi elrendezésen és filozófiai műveltségétől sugalva, a metafizikai alapfogalmakat, a hitet, istenimádást fekteti le alapul és ebből vezeti le logikus sorban az összes törvényeket 14 könyvben *Misné Tóra*, c. alatt és ezt később *Jad ha-chazaka* (erős kéz) néven idézik. Kellő figyelemre méltatja a gáónok responzumait és nagyobb tekintélyeket, mindamellett súlyos vétséget láttak kortársai abban, hogy önkényűleg dönt vitás kérdésekben. Az újszerű munka hosszú, százados harcot és meghasonlást idézett elő. Sokkal szerencsésebb volt e tekintetben Jakob ben Áser (1280–1340) kísérlete az *Arba Turim* (4 sor) összeállításában, mely a maga nézetét nem érvényesíti és nem gyökerezik filozófiai kategóriákban. A négy sor a következő: 1. *Orách chájim* (az élet útja): szertartások, istentiszteleti intézmények; 2. *Jóre Dea* (ismeretet tanít) étkezési, gyász- és egyéb törvények; 3. *Eben ha-ezer* (a segítség köve) házasságra és női életre vonatkozó törvények és 4. *Chósem hamispet* (a törvénykezés vértje) polgári törvények. Ez a beosztás vált ezentúl szokássá minden kódexben és responzumgyűjteményben. Az *Arba Turim* már a minihág (rituálé) gyűjteményeket is feldolgozza és utal a forrásokra. De a rendszeresség tekintetében még kívánni valót hagyott maga után, úgy hogy két évszázad múlva még mindig szükségét érezte Káro József (1520 körül), hogy új kódexet készítsen, melyet *Sulchán Áruch*-nak (terített asztal) címezett. Ez azonban csak a keleti szefárd zsidóság ritusára volt tekintettel, miért is *Isszerlesz Mózes* (1530) *Mapó* (Abrosz) c. jegyzeteiben az európai askenáz változatokat nyújtotta. *Jaffe Mordecháj* még újabb átdolgozást készített *Lebusim* (ruha) c. alatt. Számos kommentár fűződik később mind e művekhez, melyek újabb kérdéseket is felvetnek és eldöntenek. A legtekintélyesebb kódexkommentátor Kohen Subbatáj *Szifre Kohen* (Sach) c. és David ben Sámuel Halevi (1600 körül) *Turé Zahab* c. munkája.

F. M.

Kohányi Sámuel, zeneszerző, szül. Csabócson (Zemplén vm.) 1824 ápr. 15., megh. 1905. júl. 5. 1837-ben jött Budapestre, ahol a Nemzeti Zenede növendéke volt. 1846-ban tanár lett. Sokszáz gyerekdalt komponált. A gyerekevelés terén sok érdeme van.

K. K.

Kohélet Könyve, a bibliai könyvek egyéb szent iratok csoportjába tartozó könyv. Az öt megilla (l. o.) között kánoni sorrend szerint a negyedik. Héber neve: *Kóhelesz*, görögül *Ecclesiastész*. A liturgiában mint a zsinagóga szük-

köszöi olvasmánya szerepel. Borongós hangulata megfelel a sátorosünnep őszi idejének. Szerzőjéül Salamon királyt tartják. K. 12 fejezetben bölcselkedő töprengéseket tartalmaz; az élet dús tapasztalatai alapján talán azt a problémát akarja megoldani: miért érdemes élni. K., akinek volt része az élvezetekben, gyönyörökben, tudásban, anyagi és szellemi gazdagságban, az életet egy tökéletesbbülési folyamatnak tekinti és a tökéletesbbülés végül is Isten és az ő törvényei által érhető el. K. könyvét az Imit Bibliájában Bárány József, a Frenkel-féle bibliában Edelstein Bertalan fordította.

F.D.

Irodalom. Ewald, Poetische Schriften d. A. T. IV.; Renan, L'Ecclesiaste (Paris 1882); Grätz, Kohelet (Breslau 1871); Wright, The Book of Kohelet (London 1883); Plumptre, Ecclesiastes (Cambridge 1881); S. Bickell.

Kohén, (h.) pap. A Lévi-törzsivadéka abból az ágból, amely a Szentélyben való szolgálattétel kiváltságát még Mózesről kapta. A K. ma már nem papi funkcionárius, csak az istentiszteletek keretében élvez még bizonyos elsőbbségeket. L. *Aronidák, Ahron, Főpap és Kohn.*

Kohén, 1. Akiba, a zsidók praefectusa II. Ulászló korában. A zsidó kortársak «budai herceg»-nek nevezték s Prágában eltemetett leánya sírkövén is ez áll; egy francia útleíró «prince des juifs»-nek, Zápolyai István pedig «princeps»-nek nevezte K.-t, aki a prefektura betöltője volt. Irigyei elől Prágába kellett menekülnie s itt a «száműzetés fejé» címet adták K.-nak, aki vagyónát, úgy látszik, megőrizte. Prágában nagy jótekonyságával tűnt ki s ott is hal meg 1496. Utódai közül számos kiváltság került ki. K.-t magát is nagy tudósnak tartották. Budának a törököktől való elfoglalása után Szófiában lett rabbi, de, hogy visszaköltözött-e Magyarországra, nem tudjuk. A wormszi emlékkönyv a mártírok közt említi s így valószínűen Németországban fejezte be életét. V. ö. *Büchler*, «A zsidók története Budapesten».

S.R.

2. K. Ephraim, a leghíresebb budai főrabbi, szül. Vilnában 1616. Szülővárosában a rabbitanács elnökévé választották meg, de az 1648-iki veres kozáklázadás következtében K. is elmenekült. Hat évig tartózkodott Trebitschben, majd Meseritschben, ahonnan Prágába, Bécsbe, majd Ungarisch-Brodra s onnan Würzburgba ment. Nagy híre Budára is eljutott s felajánlották neki a rabbiszéket, melyet 1666 májusban foglalt el. A budai hitközség K.-nak köszönhetné, hogy ismertté vált az egész világon, ahol Talmuddal foglalkoztak. Sem előtte, sem utána nem volt senki, aki túlszárnyalta volna. Döntéseit kikérték Török-, Olasz- és Németországból. Ezeket halála után fia, Juda adta ki *Sáár Ephrojim* címen (1689). K. aszkézisre hajló férfiú volt. A miszticizmusnak nem volt barátja, de azért a kabalában is járatos volt. Jeruzsálemben is meghívták rabbinak s ő ezt elfogadta volna az esetre, ha előbb munkáját kinyomatni sikerült volna. Ebben azonban megakadályozta a járvány következtében beállott halála 1670 jún. 3. Sírját még a múlt században is felkeresték a hívők s az obudai rabbi ornátusban tartozott ott évente megjelenni. K. fia, Juda, aki Buda visszafoglalása előtti években Palesztinába költözött, később

visszatért és Lutzbachban 1689. jegyzetekkel és Budavár visszafoglalását tartalmazó bevezetéssel együtt kiadta atyja munkáját. V. ö. *Büchler*, «A zsidók története Budapesten».

S.R.

3. K. Johanna, szül. *Pollák*, filantróp, szül. Szegeden 1808., megh. u. o. 1888 dec. 30. Neje volt *K. Ábrahámnak*, (1770—1853 ápr. 21), a szegedi hitközség nagyérdemű vezérfőnökének és mint az Izr. Nőegylet alapítója és elnöke, azt 54 évig önfeláldozó buzgalommal, valamennyi felekezetre kiterjedő, ritka jótékony szellemben vezette. Már a szabadságharc alatt, mint önkéntes ápoló, hajlékában ápolta a sebesülteket s ő zárta le szemeit Répásky Mihály huszártábornoknak (v. ö. *Reisner*, «A régi Szeged» I. 242. o.). Jótékonyossága és áldozatkészsége szegények és intézmények iránt kiapadhatatlan volt. Nevéhez számos alapítvány fűződik. (V. ö. *Lőw I.*, «Beszédek» I.)

S.R.

4. K. Mordecháj, budai rabbi a XVII. század közepén. Valószínűen Damaszkuszban született. Tanítványa és veje volt Landau Sámuel prágai főrabbinak. Bevezető ajánlatot írt *Tuchfährer Nachlat Levi* c. művéhez s *Ros Mor Derór* címen önálló művet írt.

5. K. Náftáli, rabbi, a XVI. század legelején élt Budán, a budai hitközségnek volt a papja. A Bész-Din elnöke volt 1505—1510 körül. Ilyen minőségben Szerencsés Imre (l. o.) kitérésakor elvi jelentőségű döntést kellett hoznia abban a kérdésben, hogy Szerencsés fiait továbbra is atyjuk nevén lehet-e a Tóra elé hívni, mivel Szerencsés kitérése után sem szűnt meg jót cselekedni a zsidókkal. N. döntését Pádúai Meir, Olaszország egyik akkori legkiválóbb zsidó teológiai tekintélye is helyeselte és újabb érvekkel támogatta. Szerencsés élete utolsó órájában visszatért a zsidó hitre és halála után a budaiak ismét fölvetették a kérdést. Most már Eljá há-Lévi konstantinápolyi rabbihoz fordultak. Ez csatlakozott K. és Pádúai Meir döntéséhez és ehhez a nézethez csatlakozott Isserles Mózes, a híres krakói kodifikátor is. K. minden valószínűség szerint azonos Kohén Herz pozsonyi rabbi, aki Pozsonyból kerülhetett Budára.

6. K. Szimchó, budai rabbi, szül. Szalonikiben, valószínűleg 1622. körül. Anyja magyar-zsidó nő volt, anyai őse Freudeman ben Chaim budai tudós. Tanítói voltak Istrosa Dávid szaloniki-i rabbi és Lerma Juda belgrádi szefard rabbi. Mindkettő rendkívül sokra becsülte K.-t és Lerma maga mellé hívta meg rabbinak, hogy vallásos kérdésekben döntsön. Lerma halála után annak művét K. adta ki Velencében *Pelétasz besz Jehudo* címmel, bevezetéssel és saját tanulmányával látva el azt. Híre az egész Törökországban elterjedt éles esze és jámborsága miatt. Főleg a házassági jogban volt döntő szaktekintély. Egyik művét 1657. Velencében adta ki gazdagabb hívei támogatásával. Ez a munka a nevek átírásával s a földrajzi helyek megjelölésével foglalkozik, de valóságos kulturhistóriai kincseshánya, az ortográfiai megállapításai pedig éppen a Get-leveleknél nélkülözhetetlenné váltak. 1660-ban hívták meg budai rabbinak és a Bész-Din elnökének, de két hónap múlva lemond-

dott és visszament Belgrádba, ahol fiatalon meghalt. Döntéseit tanítványa és veje, Almosnino József rabbi gyűjtötte össze. (V. ö. *Büchler*, A zsidók története Budapesten.) S. R.

Kohlbach Bertalan, tanár, szül. Liptószentmiklóson 1866 aug. 11-én. 1879—1889 ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke, közben egy évig a breslaui Jüdisch-Theologisches Seminar hallgatója. 1888-ban avatták bölcsészdoktorrá Budapesten, 1890. pedig rabbivá. Később középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1890-ben a temesvári hitközség választotta meg rabbijának, innen hét évi működés után Kaposvárra került tanárnak. 1907 óta a nagyváradi, 1908 óta a budapesti István-uti gimnázium tanára. Számos bel- és külföldi folyóiratnak munkatársa. Munkái: *Juda ibn Balám*; *A hittan elemei*; *R. Ber Nicolau*; *Német stílusgyakorlatok* (Endrei Gerzsonnal együtt). Cikkei fővárosi és vidéki napilapokban, magyar és külföldi zsidó folyóiratokban jelentek meg. F. D.

Kohlecolás, malomalattiterefere a zsidó közügyekről. A jiddis nyelvben *Kohlencennek* mondják. A magyar és német szóforma a héber Koholból képződött, magyar illetve német képzővel.

Kohlmann Károly Johann*, szül. Ujvidéken, megh. Pesten. 1808-ban Pestre költözött és itt mint magántanító élt. 1814-ben a Pesti Izralita Hitközségnek hatósági nyomás folytán létesített korszerű iskolájához került, mint első és főtanító. 1816-ban lemondatták állásáról, mire kitért. 1822-ben a szintén kikeresztelkedett hitközségi elnöknel, *Ullmann Mózes*nél mint könyvelő volt alkalmazva. Később cs. és kir. héber könyvcenzor lett a budai Egyetemi nyomdánál. Irodalmilag is tevékenykedett. A monarchia hadserege által 1813 okt. 18—19. kivírt győzelem emlékére Pesten tartott ünnepély alkalmából *Wahrman Izrael* rabbi «Hazaflas virágok»-c. héber ódáját K. fordította németre. 1857-ben jelent meg tőle *Prospektus aus einer zum Drucke Vorbereiteten neuen Übersetzung des Bibelbuchs Hiob*, tiszta és szép héber nyelven írt bevezetéssel és kommentárral. 1858-ban kiadta *Ansichten über den jüdisch-religiösen Beschneidungsakt* (Erörtert vom Standpunkte der moralischen Glaubenslehre. Ein Beitrag zur Tagesfrage). Hogy zsidó érzése még öreg korában sem halt ki belőle, mutatja az a héber nyelvű himnusz, melyet 1859, a Dohány-utcai templom felavatása alkalmából a Pesti Izralita Hitközség előljáróságához intézett. Utódjai a budapesti Kullmann család tagjai. M. B.

Kohn, a magyar zsidók között is sűrűn előforduló családnév, amely a héber Kohén (pap) szóból ered és régebben a társadalmi állás vagy származás megjelölésére szolgált. A K. név általában a papi származásra utal, viselőit Áron főpap leszármazottainak tekintik. A *Kohen Cedek* (igazságos pap) szavak kezdőbetűinek összevonásából keletkezett a Katz név, amely néha más szóval is forr össze, a Mann, Stein, Ellenbogen szavakkal. Kohn előfordul Kohen, Cohen, Cohn, Kahán, Kahána, Kaháne, Kahn és Hahn formájában is. Németországban inkább C-vel, Magyarországon legtöbbször K.-val írják a Kohn nevet.

A keleti országok zsidói között Kagan, Koigen, a nyugati országokban Cowen formájában használják. A zsinagóga számontartja még ma is a papi származást és elismeri a papi származásúak kiváltságosságát. Így a hetiszakasz felolvasásához legelsőnek Kohént hívnak a Tóra elé (l. *Tóra-olvasás*). Az ünnepnapok istentiszteletén a Kohén mondja el a hagyományos papi áldást (*birchasz kohanim* [l. o.], *duchenolás*). Ma is megtartják még azt a bibliai szokást, hogy az elsőszülött fiút a papoktól (kohénektől) kiváltják (l. *Pidjon ha-ben*). Bizonyos mértékig a levitikus törvények is kötelezik, nem vehet részt a halottak eltakarításában (l. *Taharó*) és nem kísérheti a halottat, ha csak nem a magáét, a temetőbe. A kohaniták kaszt-szellemé legtovább a házasságkötésekben érvényesült. A konzervatív zsidók között, még Magyarországon is, a legújabb időkig, a kohaniták nagyon ügyeltek annak a származására, akivel összeházasodtak. Ha a kohanita nem vehetett el feleségül kohanita-családból való nőt, legalább tudós családba házasodott, mert a műveletlen családba való keveredést szégyennek és lealacsonyodásnak vették. Viszont kohén-családból származó leányt is legtöbbször tudóshoz adták, ha már kohénhoz nem adhatták. U. P.

Kohn, 1. *Abraham Elija*, rabbi, szül. a XIX. század első évtizedében, megh. Pécelen 1873., ahol negyven éven át volt rabbi. Fia, *K. Amram*, mint lévai rabbi halt meg. Neményi Ambrus országgyűlési képviselő (l. o.) és Neményi Imre* volt kultuszminisztériumi államtitkár (l. o.) az ő unokái.

2. *K. (Bisztricz) Dávid*, rabbi, szül. Vágbesztercen, megh. 1862 júl. 4. Mint K. Kálmán vágbesztercei rabbi fia, a híres Gomperz-Emmerich család sarja. Talmudi tanulmányait Pozsonyban végezte a Chaszam Szofer jesivájában. 1847—1862-ig a tejfalvi zsidó község rabbija volt. 1862-ben a mádi község választotta rabbijává, de tejfalvi községétől egy szombati prédikációban elbúcsúzáván, az izgalomtól megbetegedett és meghalt. Sok halachikus munkája kéziratban elkallódott, csak az egyik kötetét tudta fia K. Kálmán felkutatni, melyet *Beth David* c. alatt ki is adott (Vác 1911). S. R.

3. *K. Dávid*, festő, szül. Lajtaszentgyörgyön, megh. Bécsben 1922. Bécsben, majd Münchenben tanult. Mint életképfestő először az 1888-iki müncheni nemzetközi kiállításon szerepel, majd 1893 Bécsben. A müncheni Glaspalastnak és a bécsi Künstlerhausnak állandó kiállítója volt. Lengyel és magyar zsidó típusokat és főleg arcképeket készített pasztell és vörös kréta technikában. I. Ferenc József király két arcképét készíttette (1915, vörös krétarajz). 1923-ban hagyatéki kiállítása volt Bécsben (Galerie Holbein). F. B.

4. *K. Hillel*, publicista, kolozsvári ügyvéd, szül. Kolozsvárott 1891., ahol egyetemi tanulmányait is végezte. Egyik életrehívója az 1918. megalakult Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetségnek és elnöke a Hitachdut cionista-szocialista szervezetnek. 1909-ben az Erdélyi Zsidó Lapok szerkesztője volt. Sz. T.

5. *K. Sámuel*, főrabbi, szül. Baján 1841 szept. 21. Atyai részről K. Schwerin Götz bajai rabbinak

unokája. A kismartoni és pápai jesivák látogatása után teológiát a breslaui Jüdisch-Theologisches Seminarban tanult. 1865-ben avatták bölcsész-doktorrá a breslaui egyetemen, 1866. pedig meghívták a Pesti Izr. Hitközség rabbiszékébe. Az 1868-as kongresszus idején a mérsekelték pártjához tartozott, majd előadója lett a Rabbiképző felállítására kiküldött bizottságnak. 1899—1905-ig a Rabbiképző felső tanfolyamán a homiletikát adta elő. Minden erejével szolgálta a magyar zsidóság megmagyarosodásának ügyét. Megmagyarosította a pesti szöszeit és a pesti rabbi hivatalt is. Jeles tudós volt, a történettudomány elismert művelője. Megírta a *Zsidók története Magyarországon* c. monumentális és szakkörökben máig tökéletesnek tartott művét, amely gazdag kútforrása a magyar zsidó-életnek és a magyar történetkutatás egyik legértékesebb produktuma. Csak az első kötet látott napvilágot (Budapest 1884). Új területet nyitott meg a *Szombatosok történetével*, amely magyar és német nyelven jelent meg és a komoly történetkutatás egyik legszebb alkotása (Budapest 1889, 1894). Több kitűnő életrajzot is írt (*Schwerin Götz, Mordecháj ben Hillel*) Egyetemi tanulmányai óta nagy szakavatottsággal művelte a szamaritánus nyelv- és irodalomtörténetet is. A király először a királyi, majd az udvari tanácsosi méltósággal tüntette ki. Később a Pesti Izraelita Hitközség főrabbi, az Imitelnöke és a Rabbiképző vezérőlbizottságának tagja lett. 1920 márc. 11. halt meg. (Életrajzát Groszmann Zsigmond írta meg a Magyar Zsidó Szemle 1920, 1—5. számában. Műveit Weisz Miksa ismertette a M. Zs. Sz. 1902, 5—10. számában). F. D.

6. *K. S. Samuel*, rabbi, filológus, egyetemi orvos, szül. Magyarországon 1848., megh. Amerikában 1896. máj.-ban. Itthon kántor volt, de 1869. rabbi lett Prágában. Onnan kivándorolt Amerikába, ahol 1876. megszerezte a bölcsészeti doktori oklevelet és pár esztendő múlva már a Harvard-egyetemen a keleti nyelvek tanára volt. 1881-ben a jogi diplomát is megszerezte és ekkor ügyvédi pályára lépett. 1891-ben orvosi doktorátust tett és pár év múlva St. Louis állam egyetemén az anatómiai tanszéket töltötte be. Pályájának egyes állomásai között több európai és amerikai hitközségben volt rabbi. S. R.

7. *K. Selig*, Erdély országos főrabbi 1754—1757-ig, mely idő alatt mint gyulafehérvári főrabbi működött.

Kohner. 1. *Adolf báró*, nagybirtokos és nagyiparos, a K. Adolf és flai cég széniorfőnöke, szül. 1865. Az ország legtanultabb nagybirtokosai és nagyiparosai közé tartozik. Sokoldalú és nagyon értékes tevékenységet fejt ki a gyáripárban és az agrármunkában, amelynek egyik vezető egyénisége. A zsidó élet sok hasznos mozgalmá az ő nevéhez fűződik. Mint az Izr. Országos Iroda elnöke a kongresszusi alapon álló magyar zsidóság vezére. Elnöke a Az Országos Magyar Izraelita Közalapnak is és tagja a Ferenc József Rabbiszeminárium vezérőlbizottságának. Mint műértő, műgyűjtő és a művészetek mecénása szerzett nevének általános elismerést. Vezető szerepe van az Orsz. Képzőművészeti Tár-

sulatban, az 1902. megnyílt szolnoki művésztelepnek pedig egyik alapítója. Jelentékeny műgyűjteményének súlypontját a modern francia impresszionista és postimpresszionista festők művei alkotják, kezdve azok korábbi előfutárjain: Magnasco, Szerzetesek, Goya, Azakasztottember, Constable néhány tájképe, majd Géricault, Delacroix, Daumier, azután a barbizoni festők, *Corot, Millet, Chintreuil*, továbbá Courbet, Manet, Berthe Morizot, *Monet, Renoir, Cézanne, Sisley, Gauguin*, Puvis de Chavannes és újabban Maurice Denis, Bonnard, Puys. Ezeken kívül magyarok, a régiebbek közül egész kis gyűjtemény Mészöly Géza tájképeiből, Munkácsy három képe, Paál László tájképei, Szinyei Merse Pál Pacsirtája, melyet a Szépművészeti Múzeumnak ajándékozott, továbbá nagybányai és szolnoki festők. A képeken kívül régebbi és modern iparművészeti tárgyak, kisplasztika az egyiptomiak és görögöktől kezdve reneszánsz kis bronzokig, valamint modern szobrok (*Klinger, Hugo Lederer, Minne*). F. B.

2. *K. Ida bárónő*, festő, szül. Budapesten 1895. K. Adolf báró leánya, Farkas István festő felesége. Szolnokon tanult, majd rövid ideig a mintarajziskolában Budapesten. Budapesten a Műcsarnokban az 1918—19-iki téli kiállításon állított ki először (*Nyári délelőtt*). Gyűjteményes kiállítása volt az Ernst-Múzeumban (1923) főleg olaszországi és szolnoki tájképekből: *Umbriai dombo*; *San Francesco* stb. *Orosz balett* címen 12 lapból álló rézkarcolata jelent meg. 1925 óta állandóan Párisban él. F. B.

3. *K. Zsigmond*, közgazdász, szül. Budapesten 1840. Családja Lipcséből származott s ő Lipcsében tanult, majd belépett atyjának, K. Henrik és Testvérei cégébe, mely a magyar kereskedelemben úttörő volt. 1873-ban kivált a cégtől és megalapította a K. Adolf és flai céget. 1874-ben beválasztották az Osztrák-Magyar Bankba cenzornak. 1879-ben a Kereskedelmi Bank igazgatótanácsának lett tagja. Vezetőszeretpet vitt a felekezeti életben és Wahrmann Mór halála után ő lett és maradt haláláig a Pesti Izr. Hitközség elnöke. Ezenkívül a Lloyd Társaságnak is elnöke volt. Sok jótékonyági intézmény dícséri K.-ban megalapítóját és fentartóját. S. R.

Kohn-Kovács Sámuel, Wied fejedelem szárnysegéde, szül. Miskolcon 1881., megh. Galiciában 1916. A középiskolák elvégzése után a tisztviselői pályára lépett, azután beutazta a Balkánt és 1912. Triesztbe vonult be önkéntes évet leszolgálni. Ebben az évben látogatott el a kikötővárosba Wied herceg, akkori albán fejedelem, aki a véletlenül eléje került K.-t meghívta az udvarához. Az albán fejedelem környezetében csakhamar kitűnt ügyességével, tájékozottságával és nem mindennapi katonai erényeivel. Rövid egy év alatt a fejedelem szárnysegéde és legbizalmasabb tanácsadója lett. A világháborúban bevonult a 29-es vadászászlóaljhoz, mint önkéntes. 1916-ban az orosz fronton hősi halált halt.

Kohol (Kahal) község, a hitközség héber neve. Teljesen, arameus nyelven: *kehiló kadisó* (helytelenül: kedósó) = szent község. Korruptán *Kohl*-nak mondják.

Kohut, 1. Adolf, német író, K. Sándor főrabbi testvére, szül. Mindszenten 1847 nov. 10., megh. Grunewaldban 1917 szept. 29. Kecskeméten és Pesten az evangélikus gimnáziumban tanult, majd a breslaui és berlini rabbiszemináriumokon és az ottani egyetemeken folytatta tanulmányait. Filozófiai doktorátust tett, rabbivizsgát azonban nem tett, mert időközben tekintélyes ujságíró lett és a Berliner Zeitungot szerkesztette, de 1884–89. Bismarck kitiltotta Berlinből, mert lapjában a Deutscher Schulvereint magyarellenes működéséért támadta. Időközben K. Drezdában hírlapírói tevékenységéért magas érdemrendet kapott. 1912-ben a kolozsvári egyetem tiszteletbeli bölcsészdoktora lett. Rendkívül sokat írt és tett Magyarország megismertetése érdekében a német sajtóban. Óriási számú önálló kötetei közül fontosabbak: *Herder u. die Humanitätsbestrebungen der Gegenwart*; *A. v. Humboldt u. das Judentum. Ein Beitrag zur Kulturgesch. d. XIX. Jhdts*; *Die goldenen Worte der Bibel*; *Was lehrt die Bibel über den Gehorsam gegen Staat u. Obrigkeit?*; *Moderne Geistesstheorien*; *Aus dem Reiche der Karpaten*; *Moses Mendelssohn u. seine Familie*; *Bismarck u. die Literatur* (1889); *F. Lassalle. Mit Briefen u. Berichten G. Klapkas*; *Jüdische Kulturskizzen*; *A. Petőfi's prosaische Schriften*. Aus d. Ungarischen (2 köt.); *Ungarisches Novellenbuch*. K. még rendkívül sok magyar író is lefordított és ismertté tett Németországban. 1870 óta elnöke volt a berlini Magyar Egyesületnek, melynek közlönyét is szerkesztette. S. R.

2. **K. George Alexander**, történetíró és teológus, K. Sándor (l. o.) fia, szül. Székesfehérváron 1874 febr. 11. Nagyváradon járt gimnáziumba, majd New-Yorkban, ahol a Columbia-egyetemen és a rabbiszemináriumban, majd a berlini egyetemen és a Hochschule für Wissenschaft d. Judentums-on s végül a párisi rabbiszemináriumon tanult. Előbb Texasban, majd New-Yorkban az Emanu-El jelentékeny nagy hitközség rabbija és a Teológiai Szeminárium tanára és főkönyvtárnoka lett. K. kiváló historikus, aki leginkább a Latin Amerika és a régi spanyol gyarmatok zsidóságának történetével foglalkozik. Főbb művei: *Early Jewish Literature in America* (1895); *Sketches of Jewish Loyalty, Bravery and Patriotism in the South American Colonies and the West-Indies* (1895); *The American Jew as Patriot, Soldier and Citizen* (1895); *Martyrs of the Inquisition in South America* (1895); *A Memoir of Dr. A. Kohut's Literary Activity* (1896). Ezenkívül szerkeszti a Jewish Home folyóiratot. Irodalmi alapot létesített apja K. S. nevére s ennek jövedelmeiből különböző országokban (eddig Amerikában, Angliában, Ausztriában és Magyarországon) tudományos munkákat adtak ki. A magyar sorozat első kötete a Rab-biképző jubileumára jelent meg. S. R.

3. **K. Sándor**, rabbi és tudós, szül. Pélegyházán 1842. Középiskoláit Budapesten végezte, majd a breslaui Jüdisch Theologisches Seminarnak hallgatója lett. 1864-ben szerezte meg a bölcsész-doktori oklevelet Leipzigban, a rabbiképesítést pedig 1867. 1866-ban a Deutsche Ungarländische

Gesellschaft tagjává választotta. 1868-ban az Orsz. Zsidó Kongresszus jegyzője lett s még u. a. évben báró Eötvös József kinevezte a fejemegyei összes zsidó iskolák igazgatójává. 1872. Pécsre került, itt működött 1880-ig, innen Nagyváradra költözött, ahol 1884-ig maradt. Majd New-Yorkban az Ahavas Chesed hitközség rabbija lett s az ő kezdeményezésére alapították a Jewish Theological Seminaryt, melynek tanára és igazgatója volt haláláig. Odakint konzervatív irányban működött s orthodoxnak tartották. A csikágói világkiállításon az Executive-comité tagja volt. Mint angol hitszónok is kiváló volt. Tanulmányai magyar, német, angol és héber nyelven jelentek meg. Munkatársa volt a Magyar Izraelita, a lipesei Zeitschrift d. deutschen Morgenländischen Gesellschaft, az Izraelita Közlöny, az Ungarisch-jüdische Wochenschrift, az Allg. Zeitung des Judentums, a Reform és a Magyar Zsidó Szemle c. folyóiratoknak. K. felette nagy és értékes irodalmi munkásságot fejtett ki. A zsidóság perzsa kapcsolatainak és a zsidó angyaltanak kiváló ismerője. Önállóan megjelent művei: *Über die jüdische Angelologie und Dämonologie in ihrer Abhängigkeit vom Parsismus* (1866); *Kritische Beleuchtung der persischen Pentateuch-Übersetzung v. Jacob b. J. Taurus, unter stetiger Rücksichtnahme auf die allen Versionen* (1871); *Etwas über die Moral und die Abfassungszeit des Buches Tobias* (1872); *A zsidók története stb.* (Tankönyv, Nagyvárad, 1871); *Ethic of the Fathers* (2 köt. New-York 1885–86). Számos magyar- és németnyelvű alkalmi prédikációt is kiadott egyenként, de leg-híresebb műve az *Aruch Completum, sive Lexicon vocabula et res, quae in libris Targumicis, Talmudicis et Midraschicis continentur* (Viennae et Berolini 1878–92. 9 kötet). Ez utóbbi művének kiadásához az első kötetnél Kovács Zs. pécsi püspök ezer forinttal járult. S. R.

Kól-man, a héber «kahal» (község) és a német «Mann» (férfi)-ből képzett és a zsidó köznyelvben még ma is Köhl-mannak ejtett szó. Ez olyan egyént jelent, aki anélkül, hogy előljáró volna, ügyszeretből foglalkozik a hitközség ügyeivel.

Kol Nidre, az Engesztelés napjának előestéjén az istentisztelet bevezető része: aram nyelven írott fogadalom és eskük feloldására. Szövege (a párhuzamos kifejezések összevonásával): Minden fogadalmat, esküt, tilalmat, melyet ezen Engesztelő Naptól fogva a jövő Engesztelő Napig (régibb szöveg: a múlt Engesztelő Naptól máig) a magunk személyére tettünk, megbánunk, visszavonunk, érvénytelenítünk. E formulát az előimádkozó énekli háromszor, de ezt megelőzően két megbízott melléje állva mondja: úgy a mennyei mint a földi ítélőszék nevében megadjuk az engedélyt, hogy imádkozzál az abarjanimmal (l. *Abarjanim*). A fogadalomnak és eskük aluli feloldás nagy visszatetszést váltott ki a zsidósággal szemben és ámbár a legtüzesebb zsidófaló Eisenmenger is e tekintetben mentesítette a zsidóságot a vádtól, még zsidó tekintélyek részéről is sok ellenzés kísérte a szokást és állandóan ébrentartotta az érdeklődést a

kérdés iránt. Fogadalom feloldására tartalmaz a Tóra is törvényt, de csakis férj a feleségének, atya a hajadon leányának fogadalmát teheti érvénytelenné szűk időhatáron belül. Ellenben a Talmud már mentesíteni akarja a könnyelműen fogadkozót a lelkiismereti furdalástól és azért megengedi, hogy komoly megbánás esetén és olyankor, mikor kitűnik, hogy a fogadalom megvalósíthatatlan, tudós ember, vagy pedig egy hármastanács a fogadalmat tevő saját személyére vonatkozó fogadalmakat érvénytelenítse, a más személyére vonatkozókat csak abban az esetben, ha az érintett beleegyezését adja (*Nedárim* 65a). A K. szövegét azonban a Talmud még nem ismeri. Az első imakönyv: Amram *Sziddurja* már ismeri, de héber változatban és azzal a megjegyzéssel, hogy némelyek téves alapon mondják. Általában a Kelet legtöbb tekintélye (Natronai gáon) nem mondásáról tesznek tanúságot, Nyugaton pedig a legünnepeltebb rabbik, mint Alfászi, Majmuni állást foglalnak ellene (mindkét szövegváltozatban), elítélik a karaiták is, az első magyar imakönyvfordítás a Péchi Simon-féle szombatos imakönyv (l. *Liturgia*) a multévi fogadalmakra vonatkoztatja (273 és 482 l.). *Keletkezésének* magyarázatául legelfogadhatóbb az a felfogás, hogy a kényszerkieresztelkedettek (marannos) való tekintettel hozták be, kik nagy lelki depresszióban éltek, mikor fogadalmat tettek, hogy zsidó vallásgyakorlatukat abbahagyják és a keresztény szentségeket felveszik. Ez a felfogás az alapot az engedélyadó formulának is, mellyel levették az ilyen kényszerkeresztényekről a kizáró bélyeget; abarjanim (l. o.) ugyanis átmenőket jelent. Más vélemény szerint a cheremmel sújtottakra kell a feloldást érteni. Az előbbi felfogásnak kedvez a gyülekezet ajkaira adott tórai ige is: Legeyen megbocsátva Izrael egész gyülekezetének, mert csak akaratlanul történt. *Dallamáról* már a XII. sz.-ban állapították meg, hogy ez mindenütt egységes; bizonyára azonos is a maival. Érthetetlen volna egy oly prózai tárgyú fogadalomnak ily szívzsongató dallammal való megzenésítése, ha mélyebb érzelmek nem fűződnek a szöveg jelentőségéhez. Nemesak zsidó szívekből vált ez ki megindultságot, hanem nemzsidókból is. A magyar származású Lenau a Marseillaise és a Rakóczi indulóról szólva mondja: Ezeknél a fegyveresörtető himnuszoknál is közelebb áll szívemhez egy gyászba burkolt hosszúlélekzetű éjjeli ének töredelmes vezeklő emberek ajkairól: Kol Nidre a neve... Vajha halottaságyamnál baráti hangok énekelnék el nekem. (Beck K. a költő barátjának 1843—44. évi naplójából. V. ö. Bloch „Das Kol Nidre”).

Kollisch Ignátz, von, báró, szerkesztő és sakkmeister, szül. Pozsonyban 1837 ápr. 6., megh. Bécsben 1889 ápr. 31. Bécsben megalapította a borzeszindikátus-pénztárt, de már 1873. Párisba helyezte át üzleti tevékenységét. Mint sakkjatekos is híres volt. 1860-ban a cambridgei internacionális versenyen a legelső díjat nyerte el. 1867-ben a párisi nemzetközi versenyen pedig az összes ellenfeleit legyőzte. Alapította és szerkesztette a Wiener Allgemeine Zeitungot és idekénven ide írta tárcáit.

S. R.

Zsidó Lexikon.

Kolozsvár (*Cluj, R.*, ném. *Klausenburg*). K.-ra a zsidók évszázadokon át csak mint vásáros kereskedők jöhettek. Legelőször a városnak az 1591-iki fehérvári országgyűlés végzéséből készített árszabályzata említi őket, amennyiben limitálja a török, görög és zsidó kereskedőktől behozandó marhák (portékák) árait. Ilyen vásáros zsidók lehettek azok, kiket 1600. szept. 13. Básta György császári generális bevonuló hadai az itt talált románokkal és szerbekkel együtt levágtak, valamint azok is, kiktől Pécsi Simon (l. *Szombatosok*) 1630. zsidó könyveket vásárolt. A K.-i harmincados hivatal 1631-iki számadásaiban a Magyarországból Erdélybe hozott árucikkek sorában a lengyel gyöles, török zsinór és más effélék között előfordul a *zsidó vászon* is, ami arra mutat, hogy a zsidók igen gyakran jelentek meg ezzel a portékával a piacon. Az 1693 márc. 7-iki városi közgyűlés a piaci elárusítóhelyek felől hozván végzést, a görögök és más kalmárok mellett a *zsidó* kereskedőknek is helyet jelöl ki. A következő században a K.-i vásárra utazó zsidó kereskedőkről történik említés az 1738., 1745. és 1750-iki években. Ezek közül nem egy próbálkozhatott meg az állandó megtelepedéssel, ami azonban legelőször Deutsch Löbelnek sikerült 1770 körül, aki maga hivatkozik erre, midőn másfél évtizeddel később néhány más társával együtt őt is ki akarják utasítani a városból. A törvény ellenére itt lakó zsidókat a hatóságok nem tekintik városilakosoknak, ezért úgy az 1753-iki, mint az 1779. és 1781—82-iki összeírás meg sem említi őket, holott a megyében 1780. 8 zsidó családot írtak össze. És mégis, a királyi kormányshoz 1782. vigyázatra inti a tanácsot, hogy a zsidók el ne szaporodjanak a városban. Ez időtájt Hersch Mihály iklódi zsidó elnyeri néhány teleknek és kapuvámnak haszonbérletét és Lebel Fülöpnek 1786. megengedik a nagy vásárok alkalmával kereskedés üzését, de a kért polgárjogot meg nem kapja. Ellenben sokféle korlátozásnak vetik alá a zsidók kereskedését. A drágaköskereskedők csak a 20 aranyat meghaladó értékű darabokat árulhatják. Az 1811-iki nyílt parancs 10. cikke általában csak kiskereskedelemre ad jogot a zsidóknak. Mindezek ellenére számban mindinkább gyarapodnak s 1807. már istentiszteletet is tarthatnak, bár csak magánházaiban. De már 1818. volt egy imaházuk a külvárosban, igaz, csak vesszőből font falakkal, amelyért évi 50 forint bért fizettek. A község ekkor mintegy 40 tagból állott. De a városi tanács állandóan zaklatja őket. Még 1839. is mindössze 15 zsidó családot «állított meg további rendelkezésig itten megmaradandónak, a többieknek szállást adni senki se merészellen». Ugyanezen évben még fennálló-nak mondja azon helyhatósági szabályrendeletet, miszerint K.-ott zsidónak fekvő birtokot szerezni nem szabad, sőt megtelepedni sem. A következő évben a zsidók engedélyt kérnek temetőjük bekerítésére, amit a tanács azzal tagad meg, hogy állandó lakásra K.-on nincs joguk. A felettes hatóság azonban két évvel később teljesítette kérésüket. Ekkor már 50 sírjuk és sírkövéük volt a temetőben. Ebben az évben Grüner Izrael zsidó könyvkereskedést akar nyitni, amit a tanács meg-

nem enged. 1846. már 40 családot tart a városban meghagyandónak a tanács, de még mindig 16-ot akar kiutasítani. Az Unió kimondása után ezek a zaklatások megszűnnek és a zsidók száma előbb lassú, később gyors emelkedéssel állandóan szaporodik. 1857-ben a lélekszám 231, 1869-ben 994, 1910-ben 7046, 1920-ban 10,633, 1927-ben 14.000 (az összlakosság 13,4%-a). A zsidó népesség szaporodásával párhuzamosan történik gondoskodás a szükséges vallási intézmények létesítéséről. A község eleinte rabbihelyetteseket alkalmazott, aminőkül említetnek Ábel Ferenc (1812), Kain József (1816), Nasch Mózes (1837) és Rosenfeld József, kik a gyulafehérvári országos főrabbi felügyelete alatt működtek. 1837-ben alakult a Chevra Kadisa. 1850-ben épült az első, ma is fennálló zsinagóga, melyet júl. 9. báró Urbán császári generális jelenlétében avattak föl. A következő évben az országos főrabbi tiltakozása ellenére, akinek fennhatóságát a község ezentúl nem ismeri el, első ízben választott rabbit Lichtenstein Hillel személyében, aki 2 év múlva Kolomeába távozott. 1853-ban a község iskola létesítését tervezi, sőt reáliskola felállítása is szóba kerül, de eredménytelenül. A ma 9 tanítóval és 420 tanulóval működő 7 osztályú orth. elemi iskola csak a 70-es években alakult. Fischmann Feivel, későbbi pozsonyi maggid (hitszónok), két évig viselte a rabbisítszóságot. 1863–77-ig a lipótszentmiklósi származású Glasner Ábrahám volt a rabbi. Az 1868-iki kongresszuson a községet Grün Izrael képviselte, ki az orthodox kilépőkhöz csatlakozott. Ennek következtében szakadás állott be a községben: a kecskeméti születésű Fischer Lajos ügyvéd és néhány társa külön községet alakított, amely csak rövid ideig állott fenn. 1878-ban Glasner Mózes (l. o.) hivatali elődjének fia, éleleszü talmudtudós, lett a rabbi. De a község egy része nem tudott belenyugodni az ő megválasztásába és 1881. Allenberg Lázár, Farkasházi Fischer Vilmos, Kuntwald Lipót, Weisz Mór vezetésével statusquoante alapon új hitközséget alakított, amely három évvel később kongresszusi alapon szervekedett újjá s 1887. díszes templomot építtetett, 1904. iskolát s legújabbán óvodát létesített, melyek ma 9 osztályban 7 tanítóval 330 gyermeket nevelnek. Ennek a hitközségnek 1891 óta Eisler Mátyás a rabbija. 1895-ben alakult az Izraelita Jótékony Nőegylet Farkasházi Fischer Vilmosné elnöklétével. Utódja az elnökségben, Neuberger Zsigmondné, létesítette az első nagyszabású zsidó szociális intézményt, a Napközi Gyermekotthon, mely az ő nevét viseli. A zsidó kultúra céljait szolgálta az 1900–906-ig fennállott Izraelita Felolvasó-Egyesület, melynek egy évkönyve is megjelent (1906). 1905-ben alakult az Ozér Dalim Izr. Segélypénztár a vándorkéregetés megszüntetésére, amely 2 évig működött. 1907-ben létesült a ma is fennálló Ezra Ifjúsági Egyesület a főiskolai ifjúság tömörítésére és zsidó kulturális nevelésére. Az impériumváltozás rendkívül mozgalmassá tette az életet idézett elő a K.-i zsidóságban. Már 1918 nov. 20. megalakult Fischer Tivadar, később Fischer József elnöklétével az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, amely helyi csoport-

jaival csakhamar behálózta az erdélyi részeket és két év múltán bekapcsolódott a cionista világ-szervezetbe. A cionizmus érdekeiben rendkívüli agitatórikus tevékenységet fejtett ki Glasner Mózes, ami éles harcokat idézett elő községében, úgy, hogy 1921. állásáról lemondott s Jeruzsálembé költözött, hol 1924. meghalt. Terjedelmes talmud-exegetikai műve *Dor reviv c.* röviddel halála előtt jelent meg. Utódja lett fia, Glasner Akiba. A Szövetség égisze alatt gyors egymásutánban a kulturális intézmények egész sora keletkezett, melyeknek egy része azonban nem bizonyult életképesnek. 1920-ban létesült társulati alapon a zsidó fiú- és leányközépiskola, előbb héber, később román tannyelvvel, amelynek a negyedik tanévben már 18 osztálya és 700 növendéke volt. Anyagi és más nehézségek miatt azonban az iskola 1927. megszűnt. Rövid ideig működött a Jehudit Zsidó Nők Kultúregyesülete, amelyet Gutmann Péterné alapított; de ma is fennáll a Haggibor zsidó sportegyesület. K.-on jelenik meg az Új Kelet zsidó napilap és itt vannak a Keren Kajemesz és Keren Hajjeszod erdélyrészi főirodái, úgyszintén a Barisszia és Aviva cionista ifjúsági szervezetek központjai Noar c. havi folyóiratukkal. A cionista sajtó ellen-súlyozására indította meg magyar nyelven Blau Pál és Gabel Vilmos 1922. a Jesurun c. orthodox irányú hetilapot, amely másfél évig állott fenn. K. a székhelye a következő országos jellegű szervezeteknek és intézményeknek: a kongresszusi és statusquo hitközségek Országos Irodája, az Erdély-Bánati Rabbiegyesület, az Erdélyi Zsidó Árvagondozó, (évenként megjelenő Árvák Könyvével), Zsidó közkórház stb. A K.-i élénk és mozgalmassá tette az életre riasztóan hatott az 1927 dec. 13-án történt templomrombolás, amelynek tettei büntetlenek maradtak. A széttepett Tóratekercsek maradványait mindkét hitközség a következő év jan. 3. országos bójt és megindító gyásznappal keretében temette el. A megrongált templomok a korábbinál díszesebb alakban nyertek helyreállítást az állami kártérítési összegből, a hiányzó Tórákat pedig bel- és külföldi hitközségek nagylelkű adományozásai pótolták. E. M.

Kolozsvári Andor, rajzolóművész, szül. Kolozsvárott 1900. Budapesten elvégezte az iparművészeti és a képzőművészeti akadémiát, majd a müncheni akadémián tanult. 1925-ben Berlinben, 1928. Párisban nyert első díjat nemzetközi plakátversenyen.

Kolozsvári Sándor, grafikus, szül. Bánffy-hunyadon 1896. Az Iparművészeti Iskolában és Münchenben tanult. A Nemzeti Szalonban először krétarajzokat állított ki. Később a tájképről mély érzésű figurális rajzokra tért át.

Kómac, a héber magánhangzók rendszerében a hosszú á-nak (askenáz kiejtés szerint ó) neve. Van rövid K. is, amely a szefárd kiejtésben is, ó, ez a chólemnek rövidítése, pl. Kol = minden.

Komárom (*Komarno*, Cs-Szl.), tjv. 17,715 lak. A K.-i hitközség egyike az ország legrégibb hitközségeinek. Egyes források szerint K.-ban már a honfoglalást követő időkben is laktak zsidók. A történelemből tudjuk, hogy 1264. IV. Béla király Komáromot és egész várbirtokát elzálogosította

egy Henuk (l. o.) nevű zsidó kamaragrófnak. A következő évszázadok folyamán virágzó hitközséget alapítottak itt a zsidók. A hitközség multjáról azonban nagyon keveset tudunk, mert 1848. a város nagy részét tűzvész pusztította el, melynek a hitközség temploma, székháza és irattára is áldozatul esett. Az elpusztult irattárból mindössze egy 1838-ból való okmány maradt meg, melyből megállapítható, hogy abban az időben Freystadt M. volt a hitközség elnöke. A hitközség Chevra Kadisája nagyon régi lehet, amire a temető több százéves sírköveinek felirataiból lehet következtetni. A hitközség most is fennálló templomát 1863. építette saját erejéből és igen sok intézményt létesített fennállása óta. Ezen intézmények: az 1869. létesített Nőegylet, mely jelenleg Grünfeld Mórné elnöke alatt áll, a Gemilusz Cheszed egylet, amelynek 1898—1913-ig Fried Kálmán volt az elnöke, akinek a kezdeményezésére templomot és menházat épített az egylet, amelyben hat szegény férfi és hat nő kap lakást és ellátást. Fried Kálmán halála után — akinek emberbaráti tevékenységét a menház templomának falába illesztett emléktábla örökíti meg — fia, Fried Miksa lett az egylet elnöke. Működik még a hitközségben egy ifjúsági és egy Deborah leányegyesület. A hitközségben több kiváló rabbi működött, többek között Freystadt Ábrahám, Schnitzer Armin és Wallenstein Zoltán (l. o.) a jelenlegi pécsi főrabbi. A hitközség főrabbi állása most nincs betöltve, a rabbi: Krausz Mór. A hitközségnek a világháborúban résztvevő tagjai közül 45-en estek el, akiknek emlékét a templom előcsarnokában elhelyezett márványtábla őrzi. A hitközség tagjai foglalkozás szerint túlnyomórészt kereskedők és iparosok, de sok az ügyvéd, orvos és a tisztviselő is. A hitközség mai vezetősége: Milch Dezső elnök, Freystadtl Oszkár alelnök és kultuszelőjáró, Raab Mihály tanügyi előjáró, Grünfeld Adolf gazdasági előjáró, Abelesz Ernő ellenőr, Klein Herman pénztáros, Adler Ignác és Nemes Mór templomgondnokok, Stern Bernát, a Chevra Kadisa elnöke, Kun Soma titkár, Goldstein Ernő főkántor.

Komáromi Sándor, újságíró, szül. Komáromban 1866 aug. 18., megh. Budapesten 1922. Szülővárosában és Pápán járt gimnáziumba, majd az egyetem jogi fakultását végezte el, de korán dolgozóttá lett több lapnak. Leginkább azonban az Egyenlőségbe dolgozott és annak segédszerkesztője volt haláláig. Önálló kötetei: *A mi ünnepeink* (1893); *Zsidó történetek* (1894).

Komlós, 1. Aladár, író, szül. Alsósztrégován (Nógrád vm.) 1892. Középiskoláit Losoncon, az egyetemet Budapesten végezte, majd tanári diplomát szerzett. A forradalom után Szlovénországban telepedett le, ahol intenzíven kezdett foglalkozni az irodalommal. Elsőnek egy verseskötet jelent meg, *Voltam poéta én is* c., majd áttért az esztétikai és kritikai irodalomra. Néhány esztendő múlva újból felkerült Budapestre, ahol jelentékeny sikerei voltak. *Az új magyar líra* c. könyve higgadt hangjával, rendszerező módszereivel a modern magyar kritikai irodalom jelentős nyeresége. Behatóan foglalkozik a zsidó

problémákkal is és a magyar zsidóság népi és kulturális kérdéseivel. *Zsidók a választáson* c. könyve az asszimiláció és a zsidó nemzeti újjászülés kérdését tárgyalja. Magyar lírai antológiája 1929. jelent meg. Franciából és németből végzett műfordításai gondos, művészi munkák. E lexikon munkatársa.

2. **K. Elemér**, zeneszerző. Munkái: *Tűzijáték*; *Felség hadnagya*; *Testőrszerelem*; *Szerencsekerék* (háromfelv. operettek), amelyeket erdélyi színpadokon adtak szép sikerrel. Einöd Tamás verseire írt *Stradivarius* szonójával díjat nyert. Tangóit és műdalait állandóan játsszák. Aradon él.

Komor, 1. András, költő és író, **K. Arnold** fia, szül. 1898. Versei eleinte a claudeli költészet ünnepi lendületére emlékeztetnek. Újabb versei (*Állomás*) a magát fölöslegesnek érző mai intellektuel őszinte fájdalmainak adnak hangot. *John és Jonny* c. regényében azt mutatja meg, hogy a legapróbb események a legdöntőbb hatásúak életünkben. *Fischmanék* c. zsidótárgyú regényét most rendezi sajtó alá. E lexikon munkatársa.

K. A.

2. **K. Arnold**, ny. min. tanácsos, szül. Budapesten 1861 aug. 8. Fia **Kohn Salamon** (l. o.) rabbinak. A budapesti műegyetemen mérnöki oklevelet nyert. Már fiatalon a Máv. szolgálatában állott, 1886. kinevezték kir. mérnökke az államépítészeti hivatalokhoz. 1886—1893-ig építette a rózsahegy és kisolasi Vág hidakat. 1894-ben a lipcsei államépítészeti hivatal főnöke, később a zólyomgyepei, aztán a szolnokgyepei áll. építészeti hivatal főnöke. Mind a három megyében az úthálózatok nagyszabású kiépítésével szerzett kiváló érdemeket. 1921-ben mint min. tanácsos nyugdíjba vonult. 1922-ben a szolnoki izr. hitközség, majd a XVI. községkerület is elnökke választotta. Azóta tevékeny részt vesz felekezeti mozgalmakban és előkelő szerepet visz a zsidó közéletben. Állandó munkatársa több hazai és külföldi szaklapnak. E lexikon elnöki tanácsának tagja.

3. **K. Gyula**, hírlapíró, színműíró és dramaturg, szül. Budapesten 1867. A budapesti egyetemen jogi doktori diplomát szerzett. Hírlapírói pályáját az Egyetértésnél kezdte meg, majd éveken át a Pesti Hírlap szerkesztőségének kötelékébe tartozott. Ugyanakkor a képviselőház naplószerkesztőségébe is tartozott. A parlament gyorsírójából mint gyorsíró-tanácsos vonult nyugalmába. 1901-ben a Vígszínház művészeti titkára lett, jelenleg e műintézet dramaturg-igazgatója. Németből, franciából és angolból igen sok színművet fordított. Népszerű gyermekdarabjai eleinte gyermekszínházakban, majd a Vígszínházban kerültek előadásra.

Sz. G.

4. **K. Izidor**, műkereskedő, szül. Budapesten 1860. **K. Arnold** bátyja. *Siegfried* nevű öccsével együtt még fiatal korában Kínába utazott, ahol iparművészeti ritkaságokat keresett. Rövidesen megalapozták társaságukat, amely mármár Honkong-, Sainghai- és Jokohamában fejt ki nagyarányú üzleti tevékenységet az iparművészeti ritkaságok (curiosity dealers) üzleti forgalmának irányításában. Az első magyarok közé tartoznak,

akik bekapcsolódtak a távolkelet kereskedelmi életébe. K. Izidort és Sigfriedet a kínai és japán iparművészet legjobb szakértőinek ismerik.

5. *K. Marcell*, építész, szül., Budapesten 1868. 1897 óta Jakab Dezsővel (I. o.) társult és a háborút megelőző években azzal együttesen tervezett számos köz- és magánépületet Budapesten és az ország különböző részeiben.

Kondor Bernát, szocialista agitátor. Előbb a Népszava tisztviselője, majd az Ált. Fogy. Szövetkezet titkára volt. A tanácsköztársaság bukása után Bécsbe költözött, onnan visszatérve a munkásság biztosító intézetének, a Corviniának igazgatói állását vállalta el. Önálló műve: *Agitatori élmények*, amely Bécsben s második kiadásban Budapesten jelent meg.

Konfirmáció, szöszert: *megeősítés*. Ezzel a szóval fejezik ki a modern zsidó rítusnak azt a szertartását, mely a leányok felavatását szabályozza. A szertartás nem gyökerezik a hagyományban, nem is régi még és formái a német reformmozgalmakból bontakoztak ki, amelyek azt követelték, hogy, mint a 13. életévüket betöltő fiúk, a leányok is részesüljenek felavatásban. A kialakult gyakorlat szerint a K.-t a 14. életévben, helyesebben a négy polgári vagy négy középiskolai osztály befejezése után, tanév zárta-kor tartják. Ritusa helyenkint különböző. Papi beszéd, énekszámok s fogadalomtevés mindenképen szerepelnek benne. Rendszerint a hitközség a felavatott leányokat imakönyvvel ajándékozza meg. A szokás természetszerűleg, miután hagyománya nincsen, csupán némely modern községekben kapott helyet. Az orthodoxia ellenzi. F. D.

Kongresszus, 1. *Zsidó kongresszus*.

Kongresszusi szervezet. Az 1868–69. évi egyetemes gyűlés (1. *Zsidó kongresszus*) legfontosabb cselekménye egy országos szabályzat megalkotása volt. Ez a szabályzat (A magyar és erdélyi izraeliták 1868 dec. 10-iki egyetemes gyűlése által hozott, szentesített szabályzatok és határozatok) hivatva volt az egész magyar zsidóság számára egységes szervezetet létesíteni. Bár ez a szabályzat (köznyelven: kongresszusi statutum) királyi szentesítést nyert, az ú. n. orthodox hitközségek nem fogadták el és kivívták, hogy a kormány az 1871. évi 26.915. számú v. k. m. rendeletben elismerte, hogy a kongresszusi statutum csak azokra a hitközségekre nézve kötelező, amelyek azt elfogadták és a kongresszusi statutumot el nem fogadó hitközségek szabadon csatlakozhatnak az orthodox szervezethez, vagy szervezetten kívül maradhatnak (status quo ante). Így tehát a kongresszusi statutum, amely az egész magyar zsidóság számára volt hivatva egységes szervezetet létesíteni, csupán ezen statutumot elfogadó hitközségek számára alkot jogszabályt. A K. négyes tagozatú. A szervezet legalsó egységeit a hitközségek képezik, a hitközségek felett állanak a községkerületek, a községkerületek egybefoglaló szerve a kerületi elnökök gyűlése és mindenek felett áll az izraelita egyetemes gyűlés (Országos Kongresszus). A K.-ben a hitközségek megválasztott testületi jogokkal felruházott, autonóm és egymástól független testületeket képeznek. A K. szerint

egész Magyarország feloszlik 26 községkerületre. Csonka-Magyarországon jelenleg 8 községkerület van, amelyeknek képviselő szerve a *kerületi képviselet*. A kerületi képviselet oly módon alakul, hogy a kerület területén levő minden hitközség megfelelő számú képviselőt választ és pedig, a 100-nál kevesebb választóképes tagból álló hitközségek egy-egy képviselőt, a nagyobb hitközségek pedig minden 100 választóképes tag után egy képviselőt választanak. Az ily módon megalakuló kerületi képviselőtestület saját kebeléből egy elnököt, egy elnökhelyettest és 9 előjárót választ. Úgy a kerületi képviselőket, mint az elnököt és az előjárósági tagokat három évre választják. A kerületi képviselet évenként rendszerint egyszer ül össze és pedig ott, hol a kerület legnagyobb hitközsége van. A kerületi képviselet hatáskörébe tartozik a tanácskozás és határozatai a kerületi községeket illető minden ügyben, amennyiben azok nem tartoznak a hitközségek autonóm hatáskörébe. Ide tartozik továbbá a községkerület területén levő oktatási és jótékonyági intézmények irányítása és felügyelete is. A községkerületek legfontosabb teendője elintézni azokat a peres ügyeket, amelyek felmerültek: 1. a kerület valamelyik hitközsége és annak hivatalnokai között; 2. a kerület területén levő község és anna egy része között; 3. a kerületbeli egyik község s a másik község között. Ezekben a perekben a községkerületi bíróságok ítélkeznek (1. *Községkerületi bíróság*). A K. harmadik tagozatát a községkerületi elnökök testülete alkotja. A községkerületi elnökök legalább egyszer egy évben tartoznak Pesten gyűlésre egybejönni, amely gyűlésen az ezen célra megválasztott elnök elnököl. A kerületi elnökök testületének hatáskörébe tartozik az országos izraelita iskolaalap (1. *Iskolaalap*) hivatalos ellenőrzése, az országos oktatási és jótékonyági intézetek felügyelete és az országos kongresszusok előkészítése. A kerületi elnökök saját kebelükből évenként egy tagot választanak az Izraeliták Országos Irodája elnökéül, akinek állandóan Pesten kell laknia. Az Országos Iroda elnökének hatáskörét a kongresszusi statutum abban határozza meg, hogy átveszi a kormányrendeleteket és a kerületi elnökökhöz intézett egyéb iratokat s gondoskodik azoknak a kerületi elnökségekhez való szétküldéséről és kezeléséről. Az Országos Iroda költségeit az Országos Izraelita Iskolaalapról fedezik. A kerületi elnökök üléseiken hozott minden határozatukért az izraelita egyetemes gyűlésnek, az Országos Iroda elnöke hivatalos eljárásáért pedig a kerületek egybegyűlt elnökeinek felelős. A K. legfelsőbb tagozatában az izraelita egyetemes gyűlés áll, melynek három évenként kellene egybegyűlnie. Az egyetemes gyűlés azonban 1868 dec. 10 óta nem gyűlt egybe és ezáltal a K. legfontosabb törvényhozó pillére kiesett abból az organizmusból, amelyet az 1868–69. évi kongresszus alkotott. Az izraelita egyetemes gyűlés határozatai, amennyiben azok államfői szentesítést nyernek, országos jogszabály hatállyal bírnak. Azta hiányát, amely azáltal keletkezett, hogy az egyetemes gyűlés 1868 óta nem ülésezett, a gyakorlati élet azzal igyekezett

kipótolni, hogy az Izraeliták Országos Irodája nagyobb hatáskörhöz jutott, mint amennyi eredetileg megállapítva volt. A kongresszusi statutum az Országos Irodának csak közvetítő szerepet szánt anélkül, hogy részére bármily rendelkező hatáskört biztosított volna és anélkül, hogy az Országos Irodát központi hierarchikus szervnek tette volna meg. A gyakorlati szükséglet azonban megkívánta, hogy a K. élén egy, a szervezethez tartozó összes hitközségeket és kerületeket képviselő központi szerv álljon, amely szerv a kormányhatóságnál a K.-hez tartozó hitközségeket képviselje. Az idők folyamán a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája ehhez a hatáskörhöz jutott s így e minőségben a K.-hez tartozó hitközségek központi képviselő szervének tekinthető. E nagyjelentőségű hatáskör elérését nem csekély mértékben azoknak a kiváló férfiaknak működése eredményezte, akik az Iroda élén állottak: Schweiger Mártonnak, Mezei Mórnak, Mezey Ferencnek, jelenleg báró Kohner Adolfnak, aki Eulenberg Salamon ügyvezető elnöke egyúttal intézi az ügyeket. V. ö. *Venetianer Lajos*, «A magyar zsidók története» (Budapest 1922); *Hajnóci*, «A magyar zsidók közjoga» (Lőcse 1909). M. E.

König, 1. Dénes*, matematikus, *K. Gyula* (l. o.) fia, szül. Budapesten 1883 szept. 21. A Műegyetem tanára. Hazai és külföldi matematikai szaklapok munkatársa. Főbb műve: *Analysis situs* (1918, a M. T. Akadémia kiadása); *Mathematika* (1922). Ezenkívül népszerűbb művet is írt. *Mathematikai mulatságok* c. (1902–05).

2. K. György*, irodalomtörténész és költő, szül. Budapesten 1883. *K. Gyula* (l. o.) hírneves matematika-professzor fia. Jogi doktorátust tett és minisztériumi szolgálatba lépett, de korán elvesztvén szemévilágát, pályája megakadt. Önállóan is megjelent, eredeti felfogásra és nagy tehetségre valló művei: *Kalendáriumbeli régi magyar distichonok* (1900); *Népdalok és egyéb versek gyűjteménye 1812-től* (1902); *Szirmay Antal* (1902). S. R.

3. K. Gyula*, egyetemi tanár, világhírű matematikus, szül. Győrben, 1849 dec. 16., megh. Budapesten 1913 ápr. 8. Eleinte Bécsben orvostudományokkal foglalkozott, de a matematika iránti vonzalma következtében Heidelbergbe ment, ahol Helmholtz és Königsberger tanítványa lett. Itt doktorált 1870., amikor két jelentős tanulmányt írt: *Über die elliptischen Modulen* és *Beiträge zur Theorie der elektrischen Nervenreizung* c. Ezután Berlinbe ment továbbképezni magát, majd 1872. visszatérve, alig huszonhároméves korában — még zsidó letére — műegyetemi tanár, 1874. pedig nyilván. rendes tanár lett. Több alkalommal volt dékán és rektor, 1889 óta pedig a Magy. Tud. Akadémia rendes tagja és egyik legjelentékenyebb tényezője volt. Ugyanezen évben keresztelkedett ki. Idegen nyelveken írt nagyobb művei: *Zur Theorie der Modulargleichungen* (1871); *Über die Darstellung von Funktionen durch Unendliche Reihen* (Mathem. Annalen V.); *Nouvelle démonstration du Théorème de Taylor* (1874); *Zur Theorie der Funktionen einer reellen Variablen* (Monatshefte z. Math. I.); *Über eine reelle Abbil-*

dung der Nicht-Euklidischen Geometrie (1872); *Über nationale Funktionen von Elementen* (Math. Annalen XIV.); *Die Faktorenzerlegung u. Eliminationsprobleme* (u. o. XV.); *Zur Theorie der Resolventen* (u. o. XVIII.); *Über endliche Formensysteme* (u. o.); *Beitr. z. Theorie d. algebraischen Gleichungen* (u. o.). K. alapítója s szerkesztője volt a Műegyetemi Lapoknak s Eötvös Loránttal együtt alapította a Matematikai és Fizikai Társulatot. Kiadta Bolyai és Gauss levelezéseit (1899). Egyik főműve, a rendkívül nagyszámú magyarnyelvű munkái közül: *Az algebrai mennyiségek ált. elméletének alapvonalai* (németül is, 1903) másodizben nyerte meg az Akadémia nagy díját. Halmazelméleti, új utakon járó tanulmányai a Francia Akadémia Comptes Rendus-iban jelentek meg, de idevonatkozó további kutatásait *Neue Grundlagen der Logik, Arithmetik und Mengenlehre* (1914) c. fia adta ki. S. R.

4. K. Sámuel, New-York állam republikánus pártjának elnöke, szül. Egerben 1872. Fiatalon vándorolt ki Amerikába és jogi tanulmányait már a new-yorki egyetemen végezte. Mint ügyvéd került a politikai életbe és a republikánus pártnak ismert egyénisége lett. Szónoki tehetsége és rendkívüli szervezőképessége sok hívet szerzett számára és a republikánus párt elnökévé választották. Kimagasló tisztségében évtizedek óta fontos tényezője az Egyesült Államok politikai életének. 1928-ban ő irányította pártjának elnökválasztási propagandáját és Hower elnök megválasztása, illetve a republikánus párt diadala sokban K. érdeme. Zsidó felekezeti és jótékony-sági akciókban vezető szerepet játszik. B. S.

Konstantinápolyi budai-zsinagóga. A török foglалás után a XVI. sz.-ban keletkezett, amidőn a magyar zsidók Viddinben, Szalonikiben és Konstantinápolyban külön hitközséget alkottak. A K. 1554. tűzvész áldozata lett s ez alkalommal a janicsárok nem hogy oltani segítettek volna, hanem szurkot öntöttek az égő templomra. A hitközség beolvadt a német-szer-tartású hitközségbe.

Kont, 1. Gyula, fizikus, szül. Budapesten 1851., megh. u. o. 1904. Kereskedelmi iskolai tanár volt, de amellet értékes kutatásokat folytatott a fizika terén. A Budapesti Szemlében tette közzé *A látás megtanulása* c. értekezését. A hangtan körébe tartozó jelentősége tanulmányai közül említendő a Peggendorfs Annalenben megjelent *Unmittelbare manometrische Flammen* c. értekezése. Fizikai tankönyvei annak idején igen elterjedtek voltak. Sz. G.

2. K. Ignác, irodalomtörténész, szül. Téten 1856 okt. 27., megh. Párisban 1912 dec. 22-én. A bécsi és budapesti egyetemen tanult, majd Párisba ment a modern nyelvek és irodalmak tanulmányozására. Itthon nem kapván tanári állást, végérvényesen Franciaországban telepedett le s itt több vidéki város liceumában tanárkodott, egyszerűsmind pedig, mint a Sorbonne doktora, u. o. egyetemi magántanár is volt s élete végéig a magyar nyelvet és irodalmat adta elő. 1892-től kezdve Párisban volt középiskolai tanár is. Műveit magyarul, németül és franciául írta s bár eredetileg

klassz. filológiával foglalkozott, később a modern irodalmat tanulmányozta. Tagja volt a Kisfaludy- és Petőfi-Társaságoknak, a Francia Akadémia pedig két művét megkoszorúzta. Főbb könyvalakban megjelent munkái: *Lessing et l'Antiquité* (1894); *La Hongrie littéraire et scientifique* (1896); *Histoire de la littérature hongroise* (1900); *Études sur l'influence de la littérature française en Hongrie* (1902); *Littérature hongroise d'aujourd'hui* (1908); *Geschichte der ungarischen Literatur* (1908); *Bibliographie française de la Hongrie 1521—1910* (1913), melyben a magyar vonatkozású francia munkák jegyzékét állította össze. K. felett Heinrich G. tartott emlékbeszédet (Egyet. Ph. Közlöny 1913).

S. R.

Konti, I. Izidor, szobrász, szül. Bécsben 1862. más forrás szerint Szombathelyen. A bécsi akadémián tanult. 1887—89-ben a berlini akadémián elnyerte *Fiú lesben, Mózes megvédi Reguel lányait, Sámson és Delila* pályamunkáival a zsidó festők és szobrászok részére alapított Beer ösztöndíjat. 1891-ben Amerikába költözött, előbb Chicagóba, ahol az 1893-iki kiállítás számára készített szobrászi munkákat, majd 1893. New-Yorkban alkotott monumentális és dekoratív jellegű szobrokat. Az 1901-iki buffalói Panamakiállítás részére is számos szobrot készített. Legnevezetesebb munkái: a Ch. A. Lopezzel együtt készült *Mc Kinley szobra* Philadelphiában; *Justinian* és *Nagy Alfréd szobra* Clevelandban; *A halhatatlanság géniusza* (Metropolitan Mus.), a világháborúban elesettek hősi emléke; az *Admiral Dewey diadaliv* New-Yorkban, a *Naval Arch* allegorikus szobrai: *Nyugatindia, The East River, The North River*. Nevezetes egy medaillonja, mely zsidó kivándorlók Amerikába érkezését ábrázolja (Baltimore Art Institute). Néhány szobra van Európában is (*Anastasius Grün* költő emlékszóbra, Ljubljana Jugoszlávia). **I. Ferenc József** márvány mellszobra (Bécs Israelitisches Versorgungshaus). K. szobraiban, bár az olasz reneszánsz tanítványaként jelentkezik, modern érzés nyilatkozik meg. Az amerikai művészvilág elismeréssel adózott munkásságának és majdnem minden ottani művész-egyesületben vezetőszeretpet játszik.

F. B.

2. K. József, zeneszerző, szül. Varsóban 1852., megh. Budapesten 1905 okt. 23. A bécsi konzervatóriumban tanult, Suppé kedvenc növendéke volt. Tanulmányai végeztével Salzburgban működött s itt már írt egy operettet *A vadászok* címmel. 1876-ban Debrecenben, majd Kolozsváron, 1884. Erkel Elek mellett a Népszínház karmestere lett, 1903. a Királyszínházhoz ment át. Kitűnő operett-szerző és muzikus volt és darabjai nagy sikereket arattak. Ilyenek: *Eleven ördög*; *Királyfogás*; *Suhanc*; *Kópé*; *A citerás*; *Talmi hercegnő*; *Fecskék*.

Kónyi Manó*, publicista és történétíró szül. Kaposváron 1842 okt. 12., megh. Budapesten 1917 dec. 24. Pesten, majd később Bécsben tanult és itt sajátította el a Stolze-féle gyorsírást, melynek Fenyvessy Adolf (l. o.) együtt egyik úttörője lett. Különösen a nagyszombati és kolozsvári országgyűléseken (1863—65) ért el többnyelvű

gyorsírásával nagy sikert, amiért 1865-től kezdve őt bízták meg az országgyűlési gyorsíró hivatal vezetésével. Amikor 1885. nyugalomba vonult, az országgyűlés a legmegtisztelőbb formák között fejezte ki elismerését. Mint a szereplő jelentékenyebb politikusok ismerője és bizalmasa számos cikket és visszaemlékezést írt főleg a Nemzet és a Budapesti Szemle folyóiratokba. Deák Ferenc beszédeit kommentárokkal ellátva, sajtó alá rendezte és ez a kiadás az 1867. kiegyezés történetének alapvető forrásműve. Önállóan megjelent fontosabb munkái: *A magyar országgyűlés képviselőháza által a közös viszonyok tárgyában kiküldött hatvanhetes bizottság tárgyalásai*; *Deák Ferenc beszédei 1829—1873*. (6 kötet) *Deák Ferencnek az 1861. évi országgyűléstől elfogadott két fölírata*; *Beust és Andrássy 1870. és 1871*. Egyideig ő szerkesztette az általa alapított Magyar Gyorsíró c., első nemű szakkiadványt.

S. R.

Könyvceimek. A legegyszerűbb héber K. azok, amelyek a könyv tartalmát, karakterét és célját megjelölik, mint *emunosz védősz.* (Hit- és ismerettan). Gyakori volt már a legrégebb időkben címül használni egy bibliai fordulatot, szóösszetételt vagy idézetet. A K. képzési módjuk szerint a következő csoportokba oszthatók: 1. a szerző nevének elhagyása a címbe felvett hasonló bibliai név miatt, pl. *Mogen Avrohom* = Ábrahám pajzsa. 2. bibliai személy- vagy helynevek pl. *Kármel* (egy hegy, melyről egy folyóiratot neveztek el) *Tachkemoni* (Dávid király vitéze) *Juda Alcharizi* egyik könyvének a címe 3. a könyv kezdőszavait is gyakran használják könyvcímül. Ezenkívül szokásosak a tréfás, a szellemes, a tartalmat pontosan fedő, bibliai vonatkozású címek. Vannak állandóan használt K., pl. *Saálosz utesuvosz* vitairatoknál, *Hágohosz* észrevételeknél, *Halochosz* vallástörvényi kompendiumoknál és *Chidusim* halachikus novelláskönyveknél. Bizonyos képletes kifejezések is sűrűn előfordulnak a héber K. között. Így pl. *Saaré Cion* = Cion kapui, *Derech chájim* = az élet útja, *Jad Dovid* = Dávid keze stb. Szokásosak a rövidített K., mint pl. Seloh (*Sné luchosz habrisz* = a szövetség két kőtablája). Érdekes jelenség, hogy gyakran a szerzőket könyveik címe után nevezik és az a név azután rajtuk is marad, pl. a híres pozsonyi rabbi Szofer (Schreiber) Mózes Chaszam Szófernek is hívták *Chaszam* c. munkája után.

Könyvtálatom. A K. szöges ellentétben áll a zsidóság szellemével, amelynek számára mindig szent volt a gondolat, a tanulás és a kutatás szabadsága. Az idők folyamán mégis előfordultak esetek, mikor nagytekintélyű rabbik megtiltották híveiknek egyes könyvek olvasását, de e tilalom betartását senki nem ellenőrizte. Igazi értelemben vett K.-ról, amelyet a katolikus egyház ismert, tehát beszélni sem lehet. Az első K.-szerű intézkedéssel a Misnában találkozunk. «A túlvilági boldogságban nem lesz része annak, aki a *Szefórim chiconim*-ot (kintrekedt, nem kanonizált könyveket, apokrifákat) olvassa». (*Szanhedrin* 11. 1). Egyes tudósok szerint ezek a «kintrekedt könyvek» az apokrifák (l. o.), má-

sok szerint az újtestamentumi írások, vagy kevéssé ismert nem kanonizált könyvek is. A Talmud a tilalmat Ben Tigla egy bizonyos könyvére vonatkoztatja. A Talmud maga nem is állított fel könyvtilalmat. sőt inkább azt a fölfogást vallja, hogy minden könyvet szabad olvasni, de csak akkor, ha nem nyilvánosan olvassa azokat az ember és tartalmukat nem veszi törvénytárába. A K. egy másik esete a XIII. sz.-ban fordult elő. Maimonides halála után filozófiai munkáit rabbinikus szempontból élesen támadták. A támadásokat egy híres tudós, a montpellier-i Salomo ben Abraham vezette, aki a *Móre Nebuchim*-ra és Maimonides egyéb munkáira kimondta a «cherem»-et. Ezt az «átkot» azonban Maimonides hívei visszavonták. Hasonló sors érte Mendelssohn híres műveit, továbbá Immanuel ben Salomo *Machberosz* c. verseskönyvét, amelyet «mint a szent nyelvhez és a zsidósághoz méltatlant nemcsak szombaton, de hétköznapokon sem volt szabad olvasni». (*Sulchan Áru*ch, *Órach Chájim* 307, 16). Általában azonban nem lehetett ellentmondás nélkül könyvtilalmakat felállítani. Tekintélyes rabbik gyakran intéztek éles támadásokat egyes filozófiai munkák ellen, de szigorúan kerestülvitt K. — egyes ritka esetektől eltekintve — nem létezett.

V. A.

Koos Samu* (*edelényi*), bankigazgató, szül. Miskolcon 1848. A kereskedelmi akadémia elvégzése után üveg és porcellán üzletet alapított. 1892 óta a Borsod-Miskolci Hitelbank elnöke-vezérigazgatója. Számos borsodmegyei ipari és kereskedelmi vállalatnak az alapítója. Sokáig elnöke volt a Miskolci Kereskedelmi és Iparkamarának. Közgazdasági érdemei elismerésül udvari tanácsossá nevezte ki a király, majd megkapta az edelényi előnévvel a magyar nemességet. A mai Miskolc megépítésében nagy része van. Országosan elismert gazdasági szaktekintély.

Kopl Charif, l. *Altenkunstadt Jaakov*.

Koporsó. A K. használata valószínűleg az egyiptomiaktól ered, legalább a zsidóság onnan vehette azt. A Biblia (*Genézis* I. 26) említi, hogy Józsefet Egyiptomban koporsóba tették; a tradíció azt is tudni véli, hogy a K. érből való volt (*Szórah* 13a). Héberül úgy a frigyszekrényt, mint a K.-t *óron*-nak nevezik. A fakoporsó használata ősi zsidó szokás, amelyet már az ókorban a legrégebb időre vezettek vissza. Eredetileg, úgy látszik, hogy a K.-t csupán a holttest távolabbi helyekre való szállításánál használták. Ily esetben, ahol megállt a menet, a közönség a gyászszertartásokat megtartotta (*Moéd Kátán* 25a). A halottra megtiszteltetés volt, ha hordszéken (*mitó*) vitték a halottas házból a temetőbe s még nagyobb megtiszteltetésnek számított, ha magán a halottas ágyon szállították el; ez utóbbi szokást csupán tudósokon gyakorolták. Így tettek p. o. R. Huna holttestével, amelyet kisebb ágyba sem engedtek tenni s inkább háza kapuját megnagyobbították, hogy ágyát kivihessék (*Moéd Kátán* 25a). Maimonides szerint a holttestet fakoporsóba kell tenni s abban eltemetni. Nachmanides azonban a Biblia kitétele «porból vagy és porrá leszel», támaszkodva, annak szószerinti teljesítését írta

elő s ezért a fakoporsó alsó tábláját a holttest alól kivették a földnek való átadásnál. A legrégebb időktől fogva általában gyalultatlan fakoporsót használnak, amelyet az orthodoxok összeszegezetenül hagynak sőt a sírba bocsátáskor a hátlapját is kiveszik alóla. Ez az eljárás a leghigiénikusabbnak nevezhető, mert a földdel való egyesülés a leghamarabb történik meg. Az érekoporsók és díszes K.-k használata csupán vallásos szokásba és tradícióba ütközik, de nem határozott parancsba. Temetési szertartásnál a K.-t lepellel vonják be. L. *Temető*, *Temetés* és *Sírok*.

S. R.

Kopp Hermann, író, szül., Sebeskellemesen 1852. Pályáját mint magántanító kezdte. 1875 óta Hétháron él és igen széles körű irodalmi tevékenységet fejt ki zsidó szaklapokban. Cikkei megjelentek az Allg. Jüd. Zeitungban, Budapest, Jüd. Wochenschrift Budapest, Ungarische Rundschau Budapest, Hamizpeh Krakau, Jüd. Familienblatt Frankfurt, Jüd. Volksblatt Prag, stb.

Kórach, hetiszakasz, mely *Mózes* 4. könyve 16. fejezetének elejétől a 18. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Kórach lázadása, Aron botja, A papok és leviták szolgálata és illetményeik. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Sámuel* 1. könyve, 11. fejezetének 14. versétől a 12. fejezet 22. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy ez utobbiban is a népvézér, Sámuel becsületes munka végzésére hivatkozik, mint Mózes a hetiszakaszban.

F. D.

Korányi, 1. *Frigyes** (*tolcsvai*) báró, egyetemi tanár, hírneves belgyógyász, szül. Nagykállóban 1828 dec. 20., megh. Budapesten 1913 máj. 19. (Eredeti nevén Kronfeldnek hívták.) Résztvett a szabadságharcban, mint honvédfőorvos, miután előzőleg az ifjúsági mozgalmakban fontos szerepet játszott. 1851-ben Balassa tanár, majd Schuch bécsi tanár mellett volt asszisztens, de a rendőrség kitiltotta s kénytelen volt szülővárosában letelepedni. 1857–58-ban külföldi tanulmányúton volt, 1863. a szabolcsmegyei kórház főorvosa lett. Magántanár 1864. lett, amikor Pestre költözött. Két év múlva a belgyógyászatanrendtanárává és a klinika igazgatójává, 1884. magyar nemessé, 1908. báróvá nevezték ki. Élethossziglan kinevezett tagja volt a főrendiháznak, az Akadémiának és rengeteg tudományos társaságnak. Kiváló előadó tanár volt, aki nemzedékeket nevelt, emellett nagyszerű organizátor és a tuberkulózis elleni mozgalom kezdeményezője Magyarországon. Rendkívül sokat írt magyar és német nyelven. A Nothnagelféle Specielle Pathologie und Therapieba ő írta a lépfenéről, takonykóról és a zoonozisról szóló fejezeteket, az Eulenbarg-féle Enciklopédiába a tüdőbajokat. Szerkesztette a Belgyógyászat Kézikönyvét.

S. R.

2. *K. (Kronfeld) Sebald*, orvos és műfordító, szül. 1830, megh. Nyíregyházán 1885. Petőfi verseit fordította németre.

Korbónósz. (*h.*) *Áldozatok*. A reggeli ima egyik részének a neve. E szakasz keretében mondják el a biblia és hagyomány vonatkozó áldozati szakaszait. Az ima a szentélyek korának fel-

idézését szolgálja. A modern ritusban e rész egészen elmarad, a hagyományában a bibliai részeket délután is (l. *Minchó*) megismétlik. F. D.

Korcsmáros Nándor, író és hírlapíró, szül. Siófokon 1883. Fiumében hazafiás szellemű magyar lapot szerkesztett, azután Budapestre költözött. Írt tárcákat, novellákat és regényeket. Novelláskötetei: *Az örök ifjú*; *Ezüst vár*; *Károlybakák*. Regényei: *Háború*; *Repül a sas*. Politikai és társadalmi tanulmánya: *Forradalom és emigráció*. Több színdarabot is írt.

Korda, 1. **Dezső**, francia mérnök, szül. Kisbérén 1864 jan. 8. A budapesti műegyetemen tanult és nyert mérnöki oklevelet, majd a Déli-vasút társaság bécsi főműhelyében kapott alkalmazást, mint elektrotechnikus, de már 1887. Franciaországban a Compagnies des Fives-Lille főnöke lett, később pedig megalapította a Compagnie Générale d'Électrochimie-t. Ő kezdeményezte a ferroszilíciumnak villamos kemencében való gyártását. Tagja volt a párisi községtanácsnak, melyben jelentékeny szerepet tölt be régebb idő óta. Főbb szakmunkái: *Magas feszültségű erőter létesítése villamos kondenzátorokkal*; *Fényelőállítás szapora váltakozású áramokkal*; *Indukció közvetítésével működő kondenzátor*; *Multiplication de la fréquence des courants alternatifs*.

2. **K. Sándor**, filmrendező, szül. Kisújszálláson 1892. Iskoláit Budapesten végezte, majd a Független Magyarország munkatársa lett. Első filmjét a Korona filmgyárnál rendezte: *A tisztikar dőlt* címmel. Alapítója és főrendezője volt a Corvin filmgyárnak. Ő dolgozta fel először filmre Bródy Sándor *Lyon Leányát*. 1926-ban Amerikába szerződött a First National filmgyárhoz, ahol filmjeinek világhírt szerzett. R. I.

Korein Dezső, fővárosi bizottsági tag, szül. Pápan 1870 aug. 6. Iskolái elvégzése után a textilkereskedelmi pályára lépett. Szombathelyen sokáig volt az orthodox hitközség elnöke. Az orthodox politikában, mint az Országos Orthodox Központi Bizottság tagja, vezető szerepet játszik. Egyetlen orthodox tagja a fővárosi bizottságnak s mint ilyen a zsidó altruista intézmények támogatását szorgalmazza. Egyik megszervezője és elnöke a Szombattartó Szövetségnek. Felekezeti és napilapokba számos cikket írt felekezeti és gazdasági kérdésekről. A Szombat-Almanach szerkesztője. V. A.

Kórész (h.) Kiirtás. Harminchat bűnt említ a Biblia, amelyet K.-szal büntet az Isten. (Bálványimádás, fajtalankodás, kovászos fogyasztása pészachkor stb.) A kiirtást nem a világi bíróság hajtotta végre, hanem az Isten. Mint-hogy azonban ezek között a bűnök között olyanok is vannak, amelyeknek halállal való megtorlását az emberekre bízta a Biblia, a Talmud úgy értelmezi az ellentmondó rendelkezéseket, hogy a közönséges halálbüntetés csak olyan bűnökért jár, amelyeket figyelmeztetés ellenére követtek el, a K. pedig olyan esetben, mikor az elzáró figyelmeztetés elmaradt. F. M.

Köröendi-Frim, 1. **Ervin***, festő, szül. Budapesten 1885. Münchenben és Párisban tanult. 1904 óta szerepel kiállításokon Párisban, Lon-

donban és Bécsben. Kisebb gyűjteményt állított ki a Művészárban (1910, 1912), ahol párisi, nürnbergi városrészleteket, esendéleteket, arcképeket mutatott be Cézanne hatása alatt fejlődött stílusban. Nagyobb gyűjteményes kiállítása volt 1918. 1922 óta Nürnbergben él. F. B.

2. **K. Jenő***, szobrász, szül. Budapesten 1886. Tanulmányait Budapesten és Párisban végezte. A Műcsarnok 1906. kiállításán szerepelt először. Első nagyobb munkája Jászberényben a *török-magyar háborúban elesett hősök emlékszóbra*. Előbb naturalista fölfogású, később a klasszicizmushoz hajló, kötöttebb stílusú szobrokat mintázott. Aktszobrokon kívül számos plakettet és arcképsobrot is készített: *Korányi Frigyes mell-szóbra*; *Vámbéry Armin* stb. 1916-ban Reisz Z. építésszel együtt Rákoskeresztúron a világháború hősi emlékét készítette. F. B.

Körmöczy Zoltán, orvos, szül. Kecskeméten 1876. A budapesti egyetemen tanult s mint fogorvos a fővárosban telepedett le és szerepet játszik úgy a fővárosi közéletben, a demokratapártban, mint a hitközségi életben. Tagja a főváros és a hitközség képviselőtestületének. Sokáig főtárgya volt a budapesti Orvosegyesületnek, alelnöke a Magyarországi Fogorvosok Országos Egyesületének és főszerkesztője a Fogorvosi Szemle c. folyóiratnak.

Körmöczy Emil, orvos, szül. Kecskeméten 1868. Középiskoláit Székesfehérvárott végezte, egyetemet Budapesten. Még fiatalon a Charité poliklinikaigazgató-főorvosává választották. Számos tudományos, önálló orvosi munkája jelent meg. A vérkórtanról és a mentésügyről megjelent könyvét az egyetemeken használják. A háború alatt egészségügyi főtanácsossá nevezték ki.

Kormos, 1. **Alfréd**, szerkesztő és lapkiadó, szül., Sátoraljaújhelyen, megh. Budapesten 1909. Közgazdasági cikkei a Pester Lloyd, Tages Presse (Wien), Pesti Napló c. lapokban jelentek meg. Szerkesztette és kiadta a Magyar Pénzügyet. Magyar Kereskedők Lapját, Pénzügyi Compass-t. Kiadója volt a Magyar Vármegyék és Városok c. nagy gyűjteményes munkának. Közgazdasági művei: *Közgazdaságunk és kereskedelmünk* (1881); *Felügyelő-bizottsági tagok jogai és kötelességei*.

2. **K. Ferenc**, író, szül. Nagyváradon 1894. 1915-ben játszották a nagyváradi Szigligeti színházban a *Tavaszi legenda* c. lírai játékát nagy sikerrel. *Szeptemberi vihar* c. regénye, 1918. jelent meg. Sz. I.

Korn Fülöp*, publicista, megh. Csenei (Torontál vm.) községben 1886 aug. 15. (Szinyei «Magyar írók élete» szerint református, Bernstein «A szabadságharc és a zsidók» szerint zsidó születésű). 1848-ig könyvkereskedése volt a pozsonyi ghettóban. Amidőn ott a pogrom pusztított, az akkor alakult kivándorlási bizottság titkára lett, majd hitsorsosai, az ottani zsidók közt önkéntes csapatot toborozott, amely a horvátok elleni harcokban vett részt. K. résztvett a schwechati ütközetben, később százados lett s mint ilyen küzdött a szabadságharc legvégéig, mikor elmenekült Törökországba, onnan Ang-

liába, azután Amerikába ment, ahol a magyarság érdekében publicisztikai tevékenységet fejtett ki. A német-francia háború alatt Stuttgartban a *Kriegs-Kurier* c. lap segédszerkesztője volt. 1863-ban visszatért Magyarországra. Főbb munkái: *Bibliotheca Hungarica. Vaterländische Bibliothek; Kreuzergeschichten; Ungarns Recht und Gesetz; Die neueste Chronik der Magyaren* (Leipzig 1856); *Die Sympathien für die Türken und die Antipathien gegen die Russen in Ungarn. Nebst wichtigen Briefen v. Kossuth* (Magyaróvár 1878. Az itt közölt Kossuth-levelek nagyfontosságúak és máshol nem adatnak ki); *Einige Lichtstreifen über die dunkle Epoche der Waffentreckung Görgeys und über den Magnatenmord an den Grafen E. v. Zichy-Vásonkeő*. S. R.

Kornfeld, 1. Móric*, báró, közgazdász, K. Zsigmond (l. o.) fia, szül. Budapesten 1882 dec. 30. Egyetemi tanulmányok után a Ganz-Danubius Rt. vezérigazgatója, majd egyszersmind a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének elnöke és számos nagy vállalat igazgatósági tagja lett. Mint műgyűjtő és a nemzeti irányú tudományos vállalkozások mecénása is sűrűn szerepel. Ő alapította a pécsi diákmenzát, atyja emlékére pedig a Magy. Tud. Akadémián nagyobb alapítványt tett. K. tagja a Felsőházaknak is 1927 óta. Túlzó konzervatív-nacionalista szellemben társadalomtudományi tanulmányokat is ír. S. R.

2. **K. Zsigmond, báró**, kiváló közgazdász, szül. Jenikában (Csehország) 1852. márc. 27., megh. Budapesten 1909 márc. 24. Már húszéves korában Prágában, majd Bécsben igazgatója volt a Böhmischer Bankvereinnak, huszonhétéves korában pedig meghívták a Magyar Általános Hitelbank vezérigazgatójának, mely pozícióját élete végéig megtartotta. Egyszersmind elnöke volt a budapesti áru- és értéktőzsdének is, 1902-től kezdve a Főrendiház tagja, 1909. pedig báróságot és magyar nemességet kapott érdemei elismerésül. Az ország egész közgazdasági életére kiható eredményes és kiterjedt munkásságot fejtett ki már 1878 óta, mikor mint a Rothschild-csoport bizalmi embere átszervezte a Magy. Ált. Hitelbankot, mely az állami pénzügyek rendezésére is hatást gyakorolt. K.-nek az aranyvalutára való áttérésben, az aranyfedezet beszerzésében és a papírráadás forgalomba hozatalában is jelentős érdemei vannak. Számos közgazdasági vállalat és alapítás fűződik nevéhez, így a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt., a Fiumei Kőolaj-tlmomító Rt., a Budapest—Pécsi vasút, a Villamos és Közlekedési Vállalatok Rt., a Budapesti Giro- és Pénztáregylet és más vállalatok. K. a zsidó felekezeti életben is állandóan résztvevő, úgy a hitközségi, mint az országos érdekű filantróp munkában. S. R.

Kőrös Endre*, író, műfordító és tanár, szül. Nagyváradon 1872. A budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán tanári oklevelet szerzett, 1896. a pápai ev. ref. főgimnázium tanára lett. 1909 óta a pápai ref. tanítónőképző-intézet igazgatója. A pápai Jókai-egyesület főtitkára. Több értékes műfordítása jelent meg. Nagyobb ere-

deti munkái: *A nóta története; Kocsi Csörgő Bálint*.

Kőrösi, 1. Albert Kálmán*, (királyhalmi), építész, szül. Szegeden 1869. A budapesti műegyetemen tanult, azután Münchenben és Párisban. A marosvásárhelyi főgimnázium tervével első, a szegedi felső ipariskola tervével második díjat nyert. Budapesti épületei között a legjelentősebbek: Osztálysorsjáték palotája; Walko-féle palota; Kölcsey főgimnázium; Fővárosi felsőbb polgári iskola (1911); a Magyar Agrár- és Járdekbank székháza stb. Egyes épületein Lechner nyomán a magyaros stílust alkalmazza. F. B.

2. **K. Henrik***, tanfelügyelő, szül. Nagykőrösön 1859 aug. 1. Előbb középiskolai tanár volt Pécsen, majd a kultuszminisztériumhoz nyert beosztást tanfelügyelői címmel. A népoktatás és ifjúsági könyvtárak szervezése, az analfabéták oktatása az ő hatáskörébe tartozik. Szerkesztője a Néptanítók Lapjának és társszerkesztője Az elemi népoktatás encyclopediájának. Munkái: *Népoktatásunk nemzetközi megritgításban* (1911); *Pedagógiai Kalauz* (1900); *Tanítók tanácsadója* (2 k. 1922). Újabban szerkeszti a Magyar Családot és állandó munkatársa a Nemzeti Újságnak, amelybe konzervatív tendenciájú kultúrpolitikai cikkeket ír. S. R.

Kőrösy, 1. József, (szántói), a legjelentősebb magyar statisztikusok egyike, szül. Pesten 1844., megh. Budapesten 1906. Széleskörű tudását autodidaktikus úton szerezte. 1866-ban a Pesti Napló, majd a Reform közgazdasági rovatának vezetője lett. 1870-ben, amikor a főváros megszervezte a maga statisztikai hivatalát, őt választották az új intézmény főnökévé. Holtáig megmaradt ebben az állásában és nagy képességeivel európai színvonalra fejlesztette a fővárosi statisztikai hivatalt. Tudományos érdemeit a M. Tud. Akadémián kívül, amely 1879. levelező és 1904. rendes tagjává választotta, számos külföldi tudományos társaság is méltányolta. Sok nemzetköziszakkongresszuson vett részt, ahol őrá bízták a nagyvárosok nemzetközi statisztikájának szerkesztését. Idevágó gyűjteményes munkái: *Statistique internationale*, (2 k.); *Bulletin annuel des finances*, (10 évf.); *Bulletin hebdomadaire de statistique internationale*, (18 évf.). Nemzetközileg is elismerést szerzett a lakáskérdésnek és a halálózási problémáknak új szempontokból való statisztikai feldolgozásával. A nemzetközi statisztikában polgárjogot szereztek a relatív intenzitás elméletére és az indexszámításra vonatkozó módszeres újításai. A születési statisztikában új korszakot jelent az általa a budapesti statisztikai adatok alapján összeállított natalitási tábla. Magyar, német, francia és angol nyelven megjelent statisztikai és nemzetgazdasági munkái közül a legjelentősebbek: *Plan einer Mortalitäts-Statistik für Grossstädte* (1873); *Az emberi élettartam és halandóság kiszámításáról* (1874); *Projet d'un recensement du monde* (1881); *Hontmegye nemzeti állapota* (1883); *Place de la démographie* (1884); *Armut und Todesursachen* (1886); *Demológiai tanulmányok* (1889); *Kritik der Vaccination-Statistik* (1890); *Neue Beiträge zur*

Frage des Impfschutzes (1891); *Demologische Beiträge* (1892); *Über den Zusammenhang zwischen Armut und infectiösen Krankheiten* (1894); *Maass und Gesetze der ehelichen Fruchtbarkeit* (1894); *Die säculäre Weltzählung vom Jahre 1900* (1897); *An estimate of the degree of legitimate natality* (1895); *A Felvidék eltőszódása* (1899); *Budapest székesfőváros közoktatásügyi statisztikája* (1900); *A részvénytársulati statisztika reformja* (1900); *Az 1900 és 1901 évi népszámlálás* (1901). A Nemzetgazdasági Írók Társasága és a Megyei monográfiák szerkesztője volt. Sz. G.

2. **K. Kornél***, egyetemi magántanár, **K. József** fia, szül. Budapesten 1879 dec. 2. Orvosi diplomája elnyerése után fiziológiával foglalkozott és számos értekezést írt e tárgykörből, melyből egyet. magántanár lett. K. vezette be a biometria számítás módszert az orvostudományba. S. R.

Körülmetelés, 1. Cirkumcizio.

Kósa, 1. **György**, zeneszerző és zongoraművész, szül. Budapesten 1891. A Zeneművészeti Főiskolán Kodály tanítványa volt. Első színpadi művét a *Laterna magica* c. pantomimet, a Városi Színház hozta színre. Külföldön is elismert modern komponista. Legnagyobb sikerét zenekari szvitjével aratta, amelyet az internacionális zeneünnepélyen mutattak be. K. a Zeneművészeti Főiskola zongoraszakos tanára. Zongoradarabjai, dalai sok hangversenyen arattak sikert. 1927-ben alapította meg többedmagával a Modern Magyar Muzikusok Egyesületét. K. K.

2. **Mária***, szobrász, szül. Budapesten 1899. Leegyszerűsített, nagyvonalú arcképfeket (*Kodály Zoltán*, *Bartók Béla*), sokalakos, kisméretű tömegkompozíciókat mintáz, stilizált megjelenésben. Első gyűjteményes kiállítása a Nemzeti Szalonban volt.

3. **K. Miklós**, közgazdasági író, szül. Tatán 1888. Az egyetem jogi fakultását Budapesten végezte el s miután doktorátust tett, hírlapok és nagyobb folyóiratok munkatársa lett. Szerkesztője a Gazdasági Hírlap c. közgazdasági folyóiratnak. Önállóan megjelent kötetei: *Háborús fejek*; *A pénz háborúja*; *Termeljünk többet*; *A pénz urai*; *A pesti pénz*. S. R.

Kóser (h.), *Tiszta*; élvezhető. (L. *Étkezési törvények*.)

Kóser húsárusítási jog. Kóser hús árusítása és állatoknak a zsidó vallás szertartásai szerint történő rituális levágása a hitközségek önkormányzati joga, amelyet csak az gyakorolhat, aki az illetékes hitközségtől engedélyt nyert. A hitközségek ezen jogkörét kormányrendeletek szabályozzák. Ezen rendeletek értelmében a kóser hús előállítása (a rituális módon történő levágás) és annak árusítása nem tartozik a szabad ipar körébe, hanem az izraelita hitközségek kizárólagos jogát képezi. Ehhez képest a kóser húsárusítást vagy önmaguk végezhetik, vagy másoknak arra engedélyt adhatnak. Kihágást követ el az, aki anélkül, hogy az arra illetékes hitközség feljogosította volna, állatot az izraelita vallás szertartásainak megfelelő módon levág, vagy levágot. Ugyanígy kihágást

követ el az is, aki anélkül, hogy az árusítási helyre illetékes izraelita hitközségtől kóser hús-neműek árusítására jogosítvánnyal bírna, cégen, üzleti helyiségein, nyomtatványain vagy hirdetésein oly megjelölést használ, hogy kóser húst árusít. Sőt, a kihágást az is elköveti, aki ugyan nem kóser húsárusítási jelzöt, de olcsó (pl. héber betűkkel írt) felírást használ és ezzel azt a látszatot kelti, hogy kóser húst árul. M. R.

Kosz (h. *Kósz*), Serleg. A rituális célokra használt serleg: Kósz sel béróchó = az áldás serlege. (L. *Kiddus*, *Circumcizio*, *Esküvő*.) A Széder estén a szertartás ötödik serlegét K. sel Elijahu ha-novi-nak, Illés próféta serlegének mondják L. *Széder*.

Köszeg (ném. *Güns*), rend. tan. város, szab. kir. város c., Vas vm., 8423 lak. A (kongresszusi) zsidó hitközség a VIII. községkerülethez tartozik. Anyakönyvi területe kiterjed Borzsok, Köszegszerdahely, Velun, Csák, Nagycsömörte, Perenye, Ludad, Kis- és Nagypöse, Köszegboroszló, Tömösd községekre. 52 családban 150 lelkét és 72 adófizetőt számlál, 1910. 226 lelkét számlált. Tagjai között 3 nagykereskedő, 15 kereskedő, 2 iparos, 2 gazdálkodó, 1 ügyvéd, 1 orvos, 1 mérnök, 1 köztisztviselő, 4 magántisztviselő, 47 egyéb. Évi költségvetése 5760 P. Templomát 1860. báró Schey Fülöp építtette. Ugyancsak ő alapította és építette fel az Albrechtinum aggodházát és az Elisabethinum óvodát, úgyszintén a városi Betegházat is, amely most Erzsébet-szanaszatórium név alatt működik. Van Chevra Kadisája és Nőegylete is. A világháborúban 31 tagja harcolt a különböző frontokon. Alapításának pontos idejéről nincsenek megbízható adatok, de az Árpádok alatt már fennállott. Az ittlakó zsidókra vonatkozó legrégebbi oklevél a XIV. sz.-ból származik. Zsigmond király 1393. kelt oklevele ez, amelyben a Garacsaládnak azt a kiváltságot adta, hogy bárhonnan érkező, tehát külföldi zsidókat is a városba befogadhat. A főúri család élt is ezzel a kiváltsággal és a zsidók is szívesen telepedtek meg a védelme alatt. A hitközség ezidőben körülbelül 150 családból állt. Hogy virágzása milyen fokot ért el a következő két sz.-ban, arról nincsenek történelmi adatok, de ha a helyzete itt-ott talán meg is változott és ha a fejlődés nem is felelt meg mindenben a kedvező megindulásnak, életfeltételei mégis biztosítva lehettek, mert Jurisics idejében is létezett, amiről egykorú, hiteles adatok vannak a város levéltárában. A XVII. sz.-ban azonban beállott a hanyatlás és a XVIII. sz. végén az egykor híres hitközség már csak 13 családot számlált, elvesztette önállóságát és a rohonci hitközséghez tartozott. Azóta sem tudott lábra kapni és a mai igen kicsi hitközség is csak egyes bőkezű adakozóknak köszöni fennállását. Csak a múlt század második felében mutatkozott rövid időre a multra emlékeztető virágzás, mikor a lakompaki származású koromlai Schey Fülöp báró gazdag alapítványokkal fölpezsdítette a hitéletet. Ennek a bárói családnak négy tagja örökölte meg nevét a hitközség történetében: Schey Ferenc és Sándor, akik 1809. gabonanyakereskedők és postaszállítók voltak, Schey Fülöp és Schey Károly. Nemesak templomát köszönhet

Schey Fülöpnek a hitközség, de presztizsének helyreállítását is, mert ez alapítványt létesített a lelkész javadalmazására és a hitközség újból rabbit tarthatott. Jeles tudósok állhattak ezentúl a hitélet élén. A múlt század közepén Grünwald volt a hitközség lelképásztora. Ez innen Mohácsra került és ott is halt meg. 1803—1865. Ungerleider, a későbbi berlini főrabbi lelkészkedett itt. Utódja lett (1868—1872) Silberberg, aki neves talmudtudós volt és Pleschen (Posen) városában fejezte be működését. Erőteltjes fellendüléssel biztatta hitéletét az 1875—1881-ig terjedő periódus, mikor Pap Ignác, a *Nachalasz Cevi* és *A zsidó házassági jog tekintettel hazai törvényeinkre* c. művek szerzője a jesiva létesítésén fáradozott. Ez 1881. Újvidékre költözött, ahol 17 évi működés után 1908. visszavonult. 1886—1891-ig Richter Zsigmond volt a rabbi. Ersekújvárra való költözése után Wiener Márkot választották meg utódjául. 1918—1925-ig Herskovits József, most törökszentmiklósi rabbi állt a rabbinátság élén. Ezidő szerint Links Izák irányítja hitéletét. Régi szellemét a 150 lélekre lesorvadtt kis hitközség is megőrzi és tagjait a közhasznú tevékenységre való törekvés jellemzi. Többen ipari vállalkozásokat létesítettek és ezzel hozzájárultak a város szociális jólétének emeléséhez. Eisner Frigyes és Eisner Kamill 200 munkást foglalkoztatnak az általuk alapított és most már a Magyar Pamutipar érdekkörébe tartozó nemez- és posztógyárban. Eisner Kamill keresk tanácsos fémárugyárat is létesített. A hitközség vezetői: Links Izák főrabbi, Hacker Samu elnök, Adler Simon alelnök, Krausz József előjáró, Kohn Lajos pénztáros, Havas Gyula, Eisner Kamill, Frankl Ferenc, Schwartz Adolf, Bass Rezső, Kemény Ernő, Lengyel Dezső, Vogel Miksa képviselőtestületi tagok. Spiegel Sándor főkantór. A Chevra Kadisa elnöke Kopfstein Samu, a Nőegylet elnöke Kopfstein Lipótné.

Köszöntés. Sokféle köszöntési formula alakult ki a jiddis (jargon) nyelvtérületein. A köszöntés rendszerint célzást tartalmaz az alkalomra. Közös napokon ez a köszöntés járja: *Gutn tog* (guten Tag, jó napot). De csak a találkozásnál mondják. Búcsúzáskor (az egész éven) *güt Johrt* (gut Jahr, jó esztendő) mondanak. Szombat este, mikor a hét kezdődik *gite Woch-t* (gute Woche, jó hetet) kívánnak. Újhold napján vagy közvetlen előtte egész hónapra való jókívánságot mondanak és ilyenkor ez a köszöntés: *güt chodes* (guten Chodes, jó hónapot). Peszach előtt legfontosabb az alapos takarítás, hogy a házban chómec (kovásztalan, akár csak kenyérmorzsa is) ne maradjon, mert a peszach teljes tisztaságot (köserságot) követel. A köszöntés azért ilyenkor így hangzik: *Kosern peszach*, azért ilyenkor így hangzik: *Kosern peszach*, rituális peszachot (kívánok). Újévkor az ember-sorsokról ítél az Isten, a néphit szerint az Isten minden ember sorsát elkönyveli és megpecsételi. Ebben az időben így köszöntenek: *kszive vachaszime tajve* (készívó vachaszimó tóvó) jó beírást és bepecsételést. A köszöntött pedig így válaszol: *gam lemar*, az úrnak is. Szombatkor *güt sabesz* (jó szombatot), ünnepkor *güt jontev* (jó ünnepet) a köszöntés. Az útrakelőnek mindig

ezt mondják *seit macliach* (járjon szerencsésen) A látogató ezzel az udvariassági formulával távozik: *bir szischem* (biressuschem) engedelmekkel. Aztán hozzáteszi: *Zát gezegnet* (legyen áldva). Közkeletű köszöntés még a *sólem aléchem* (l. o.).

F. M.

Kosztolányi-Kann Gyula*, festő és építész, szül. Budapesten 1868. Eredetileg építésznek készült és Budapesten és Münchenben a műegyetemet látogatta, 1892. építészeti oklevelet nyert. Közben festeni tanult. 1889-ben állított ki először a Műcsarnokban. Építészeti terveit két kötetben adta ki (Architektonische Skizzen und Studien.) Már az 1896-iki millenáris tárlaton több képpel vett részt, 1906 óta csak mint festő működik. A Műcsarnok 1910-iki kiállításán egy tájképével a Ráth-díjat, *Badeni motivum* c. képével 1913-ban a Nemzeti Szalon aranyérmét nyerte el.

F. B.

Kötelesség (héb. *micvó*, a. m. parancs és «hóbah» a. m. kötelezettség), azon erkölcsi fogalom, amelyet alkalmazni tartozunk Istennel, mint az élet urával szemben, de embertársainkkal és saját magunkkal szemben is. A K.-et belső ösztönzés hozza létre és lelkiismeretből fakad annak felismerése, hogy mit kell tennünk és mit nem; szentsége és tekintélye ennél fogva Istentől ered. «Föld Istent és tartsd meg parancsolatait, mert így vagy egész ember» (*Eccles.* 12. 13.). Hogy a K. elválaszthatatlan az emberi lételettől, azt a Biblia különböző helyei kifejezésre juttatják, így, amikor az «Örökkévaló útjának megtartása»-ról (*Gen.* 18. 19) van szó, amelyet Micha próféta (6. 8) így fejez ki: «Megmondta nekem ó ember, mi a helyes és mit kíván az Úr tőletek: igazságot gyakoroljatok, a szelidséget szeressétek és alázatosan Isten útján járjatok». A szentségre való törekedés tiszta és erkölcsös életmóddal s annak állandó gyakorlásával, szintén K.: «Szentek legyetek, mert Én, az Örökkévaló, a ti Istentek szent vagyok» (*Levitic.* 19. 2) Ez a K. az egész zsidó irodalmon végig vonul: «Istened útjain járj; ahogyan Ő irgalmas, úgy légy te is irgalmas, ahogyan Ő jóságos, úgy légy te is jóságos» (*Szó-tah* 14a). Ugyanezt a gondolatot fejezi ki Philó, az alexandriai görög-zsidó bölcsész (*De Decaloga* 197): «Az ember Isten képmására teremtetett, ennélkül fogva az ember célja az, hogy legyen, hogy mindinkább hasonlítson Isténre», továbbá: «Az ember legfőbb kötelessége legjobb képességei szerint Istent utánozni és semmiféle alkalmat el nem mulasztani, hogy hasonlatos legyen Isténéhez» (u. a. *De Migratione Abrahami* 4. § 40). A K.-ről való zsidó etikai felfogás felette áll tehát a görögnek és rómainak, mert a zsidó etika Isten szentségének emanációját látja a K.-ben s az egész emberi életet K.-ek gyakorlásaként fogja fel, mert a vallás parancsainak hűségese teljesítése teszi a zsidó népet «Am Kados»-sá, szent néppé (*Exod.* 19. 6; 22. 30; *Levit* 11. 44, 45; 19. 2; 20. 7, 26; *Num.* 15. 40; *Deut.* 7. 6; 14. 2, 21; 26. 19; 28. 9). A mózesi könyvek még nem tesznek különbséget a különböző K.-ek közt s a ceremonális K. ott ugyanolyan, mint a morális K. A Mózes III. k. 7., mely a bibliai törvénykezés szellemét a legtisztábban adja

viszsa, az áldozathozatalt épen úgy K.-nek tekintik, mint a szülők tiszteletét, a szegények gondozását, a beszédben és cselekedetekben való tisztességet, az öregek iránti tiszteletet, a felebaráti szeretetet és más erkölcsi kötelességeket. A szombat megtartása époly K. a Biblia szerint, mint a súly- és mértékkészítésnél a feltétlen becsületesség. A mózesi törvények szerint az élet maga is K. A próféták K.-fogalmi magasztosabbak. A legfőbb K.-ek: az igazság gyakorlása, az irgalom szeretete (*Jesája* 1. 26; *Jerémia* 7. 5, 8; *Hósea* 6. 6; *Amosz* 5. 24; *Zecharja* 7. 9, 10). Legkimerítőbben a középkori R. Bachjah ibn Pakuda a «Chóbót Halebóvót» (A szív kötelességei) c. kiváló etikai munka szerzője tárgyalja az egész világirodalomban a K.-ket az etika és vallás szempontjából. Ő két fő kategóriáját különbözteti meg a K.-eknek, ú. m.: a «hobót ha-ebarim» és a «hobót ha-lebabót», a külön vallásos K.-eket és a szív K.-eit, vagyis a rituális és a morális K.-eket a zsidó felfogás szerint, a későbbi korokban is minden K. Isten törvényeinek szentségén alapszik. A K. teljesítésénél annak indító oka az irányadó. Miért kell K.-et teljesíteni, jutalomért vagy öncélért? E tekintetben is a zsidó etika a legmagabb nívón áll. A régi zsidó bölcsek ezt tanították: «Akár sokat, akár keveset tesz valaki, a szándék tisztasága az egyedül szükséges» (*Beráchót* 17a), a sokhoi Antigonos rabbi pedig így fejezte ki a K.-ről szóló tanítását: «Ne légy olyan, mint a szolgák, akik jutalomért szolgálják mestereiket, hanem olyan, mint, akik nem a jutalomért, Istenfelelemből dolgoznak» (*Abbót* 1. 3.). A K. gyakorlásánál a közkeletű héber kifejezés máig is a «lesém Somájim» (Isten nevében) és «dismó» (sajátmagáért). Ezt fejezi ki a Talmud is: «Aki közügyekkel foglalkozik, az Isten Nevében tegye» és «minden cselekedetet Isten Nevében gyakorold» (*Abb.* 2. 2, 16); «Tanulni a tanulás kedvéért kell és a végén a tisztelet magától jön» (*Nedd.* 62a); «Boldog az, aki örülni tud az Ő parancsának, de nem a jutalomért, amelyet azok betartása miatt kapna» (*Aboda Zárá* 19a). Az említett R. Bachja toledói tudósa «Hobót Halebóvót» (A szív kötelességei) szerzője ezt mondja: «Meggyőződése, hogy minden olyan cselekedet, amely Isten dicsőségére szolgál, a szív és a szándék tisztaságán alapszik; ha a szándék nem tiszta, a cselekedetek nem fogadtatnak el, még ha oly számosak is, miként az Írás (*Jesája* 1. 15, 16) mondja: «Ha még annyi imát halmozol is fel, nem fogom meghallgatni, mert kezeid véresek; mosd meg magad, tisztulj meg!» V. ö. D. *Philipson*, (Jew. Encyl). S. R.

Kovács, 1. Frigyes*, építész, szül. Budapesten 1858. Tanulmányait a műegyetemen, azután Bécsben végezte. 1911-ben a zentai városháza tervpályázatán az első díjat és a kivitelt nyerte. Számos bérházat, villát és gyárépületet épített, Budapesten a pénzügyminisztérium technikai központját, továbbá az ungvári takarékpénztárat, a mezőkövesdi városházát, a sarkadi tisztviselőtelep épületeit stb. F. E.

2. **K. Géza**, Kohn Sámuel pesti főrabbi fia, a M. Ált. Hitelbank ügyvezető igazgatója, szül. 1868. Iskolái elvégzése után a Közlajfinomító

tisztviselője lett, majd a Hitelbankba lépett, ahol fokról fokra haladva szorgalmával és tehetségével az ügyvezető igazgatói polcra küzdötte fel magát. Tagja a Hitelbank és számos más nagy vállalat igazgatóságának. Mint a magyar gazdasági élet egyik markáns egyéniségét kincstári főtanácsossá nevezték ki.

V. A.
3. **K. Gina** festő és iparművész, szül. Mohácson 1878. Két évig Deák-Ébner Lajosnál, utána Párisban tanult. 1910 óta állított ki tájképeket és csendéleteket, később inkább iparművészettel, porcellánfestéssel foglalkozott. Festett porcellánjait kiállította az Ernst Múzeumban és a Belvedereben. A Nemzeti Szalon alapító tagja. F. B.

4. **K. György**, zeneszerző, szül., Budapesten 1904 június 4. A Zeneművészeti Főiskolán Weiner Leó tanítványa volt. Bécsben Egon Wellesz-nél folytatta tanulmányait. Kompozíciói: Szónata ütőhangszerekre, zongoradarabok. K. K.

5. **K. József**, ügyvéd, szül. Miskolcon 1873. Ügyvédi diplomáját a budapesti tudományegyetemen szerezte Miskolcon nyitott irodát s megalapította a Miskolci Naplót, melynek hét évig felelős szerkesztője volt. Az Egyenlőségben és más fővárosi lapokban is gyakran jelennek meg közérdekű cikkei. Megalakította a Központi Zsidó Diákszövetség miskolci fiókját, elnöke volt a Joint Distribution Committee-nek. Városi tb. főügyész s mint a törvényhatóságnak és különböző bizottságoknak a tagja Miskolc városának különösen kulturális életében vezető szerepet játszik.

6. **K. Il. József***, orvosatanár szül. Szobráncon 1869 ápr. 27. Egyetemi tanulmányai után Korányi Frigyes asszisztense, majd a budapesti tüdőbeteg gondozó-intézet igazgatója és egyetemi magántanár, később nyilvános rendkívüli tanár lett, 1911 óta pedig a dunabalparti kórházak osztályfőorvosa is. Önállóan is megjelent főbb tanulmányai: *Az anaemia befolyása a veseműködésre*; *A tüdőgümőkór korai diagnózisáról*; *A gümőkóros fertőzésről*; *A tüdő- és hörgőmirigy-gümőkór némely vitás kérdéséről*; *Über latente tuberkulöse Lungenherde*. S. R.

Kövágóórs, kisk. Zala vm. 2120 lak. A zsidó hitközség 1778. alakult. Az alapítók és az első elöljárók Koblenzer Ignác, Schlesinger József, Bród Ignác, Told Simon és Schwartz Jakab voltak. Az első rabbi Pfeifer Zélig Lébi volt, aki 1868. halt meg. 1820-ban megalakult a Chevra Kadisa, 1838. a Nőegylet. A közben megszűnt Népiskola alapításának ideje ismeretlen, de annyit tudunk, hogy 1860 óta magyar tannyelvű volt. A templom építésére vonatkozólag nincsenek adataink. A hitközség orthodox alapon működik. Lélekszáma 140, családszám 35, adófizető tag 27. Foglalkozásuk: 12 kereskedő, 12 iparos, 4 gazdálkodó, 2 munkás, 1 köztisztviselő, 1 tanító és 1 magánzó. 5 közadakozásból él. A hitközség évi költségvetése 3250 pengő. Anyakönyvi területéhez tartozik 9 község. A háború alatt K.-ről és a hozzátartozó községekből 34-en katonáskodtak, akik közül 9 hősi halált halt. A hitközség mai vezetősége: Brändl Béla elnök, Rosenthal Dávid pénztárnok, id. Marton Samu, Schmied Mór, Sulcz Vilmos, Buchwald Ignác, Steiner László, Pollatsek Ármin és Kálmán Pál elöljárók.

Köves Izsó, festő, szül. Nagykárolyban 1853 szept. 15., megh. Budapesten 1917 dec. 26. 14 éves korában elhagyta szülei házat és Pestre került. 1875. már a Mintarajziskolában tanult, hol 1879. rajztanári oklevelet nyert. A következő évben Párisba ment és Fleury, Laurens és Leroux tanítványa volt. 1882-ben rajztanár lett a Wesselényi-utcai városi és a Pesti Izs. Hitközség polgári fiúiskolájánál. Festményei közül néhány zsidó tárgyú: *Hazátlanok*; *Mendelssohn Nagy Frigyes előtt*; *Spinoza bírái előtt*; *A tortozai hitvita*; *A budai zsidók üdvözlik Mátyás királyt*; *A zsidók Titus római diadalmenetében.* F. B.

Kövény Albert*, színész és színműíró, szül. Kótajon 1860 okt. 6., megh. Budapesten 1924 dec. 21. Tanulmányai végeztével vidéken működött és már 1877. a Kolozsvári Nemzeti Színház tagja lett. Hosszabb ideig a pécsi Nemzeti Színház igazgatója is volt. Később a fővárosban volt színháza. Számos operettszöveget írt ezek egy részét Barna Izsó (l. o.) zenésítette meg. Legnagyobb sikerű színműve a *Goldfaden*, newyorki orosz-zsidó komponistától írt *Szulamit* dalmű átdolgozása volt. operettszövegjei és vígjátékai: *A diurnista*; *Goldstein Számi, az új honpolgár*; *A talmi hercegnő*; *Diptomás kisasszonyok*; *Háromláb kapitány*; *Nincsenek már gyermekek*; *Keserű mézeshelek*; *Lipi*; *A gólem*; *Tengerre magyar* (Szenes Bélával); *Jogot a nőknek.* S. R.

Közalap. Teljes nevén Országos Magyar Izraelita Közalap, amely a recepció műve volt. 1896. jan. 5. Budapesten tartott országos értekezleten, mely a recepció folytán a hazai zsidóságra váró feladatokról tanácskozott, terjesztette elő Simon József (l. o.) a következő indítványt: «Annak emlékére, hogy az izraelita vallás a törvényesen bevett vallások sorába felvételre, a magyarországi izraeliták közalapot alkossanak; a közalap rendeltetése legyen azon célok megvalósításának elősegítése, amelyek által a magyar zsidóságnak nemzeti szellemben való fejlődése előmozdítottatik». Nagy lelkesedéssel fogadták az indítványt, melynek keresztülvitelét a kerületi elnökök testületére bízták. Ez a közalap elnökének Schweiger Mártont (l. o.) választotta meg. A közalap első tette az volt, hogy a Ludovika Akadémia javára 150,000 koronás alapítványt tett azzal a megbagyással, hogy az valláskülönbségre való tekintet nélkül adományozandó. A közalap, mely Kőrösmezőn magyar iskolát alapított, mindaddig, míg vagyona el nem értéklenedett, hitközségeket segélyezett, özvegyeket és árvákat gyámoltott, tudományos és művészi pályára készülő ifjaknak ösztöndíjakat adományozott. Élén Schweiger halála óta Kohner Adolf báró (l. o.) elnök áll. Ügyvezető elöljárója Mezey Ferenc (l. o.) volt. F. D.

Kozári. Helynév, amely történetírók szerint a magyarokkal bevándorolt kozároktól ered.

Kozári Gyula*, filozófiai író, szül. Marcaliban 1864., megh. Kőszegen 1925. Már kora ifjúságában a katolikus papi pályára szánta magát. Pappá szentelése előtt hadapródiskolai tanár volt Pécsen és Nagyváradon. 1912-től fogva pedig honvédségi plébános. Sok irodalmi, filozófiai és vallásbölcseleti munkát írt, amelyekben nem

annyira eredeti felfogás, mint inkább széleskörű olvasottság nyilvánul meg. Jelentékenyebb önálló munkái: *Korunk bölcselete* (1892); *Az átöröklés problémája* (1894); *Descartes és szent Tamás* (1897); *Wundt rendszere és kritikája* (1898); *Comte, a pozitivizmus és az evolúció* (1905); *A fejlődés és a leszármazás elmélete* (1907); *Emberi okmányok a Tegnap, Ma és Holnap irodalmából* (1910); *Pascal* (1914); *Kilenc Madách-kérdés az emberi okmányok világításában* (1925.) Sz. G.

Kozárnevek. Az ősi magyar családnevek között vannak Kozár szóból képzettek is, amelyek a magyarok közé beolvadt kozároktól való származásra mutatnak. Leghasználatosabb ezek között a Kozárvári név.

Kozárok. Az Azovi- és a Fekete-tengertől északra fekvő Lebedia tartományig terjedt a Kozár-birodalom, amelynek földjén és tőszomszédságában 884 óta laktak a magyarok is, mielőtt megkezdtek nyugat felé vándorlásukat. Régóta érintkezésben állott a két nép egymással és közöttük a legbensőbb jóviszony fejlődött ki. A K.-at fehér, a magyarokat fekete ugoroknak nevezik az orosz évkönyvek. A nyelvüket is egymástól tanulhatták, mert az csak szójárásilag különbözött egyúástól. A két nép közti szövetség még szorosabbá fűződött, mikor a kozár khágán a Hét Vezér egyikének, Elődnek, Álmos után a magyarok legtekintélyesebb vezérének egy előkelő kozár nőt adott feleségül. Mikor a magyarokat a besenyők Lebediából kiszorították és azok Etelközbe költözködtek, a kozár khágán azt tanácsolta a magyaroknak, hogy egy fejedelmet alatt egyesüljenek. A magyarok a tanácsra hallgatva, meg is választották kozár módra, paizsra emelve Árpádot vezérökké és fejedelmükké. A VIII. sz. második felében a K. nagyrésze a zsidó vallásra tért át. Országukban nagy vallási türelmességgel éltek együtt mohamedánokkal, pogányokkal és később keresztényekkel is. A két kozár államfő, a khágán és a pech (bég), az egész udvar, az állami hivatalnokok és tisztviselők, a törzsfők és vezérek, valamint a fegyveresek vezetői mind felvették a zsidó hitet. A pogány magyarok így kerültek össze Lebediában zsidókkal és a zsidó vallással így ismerkedtek meg kozár szövetségeseiknél. Mikor már a magyarok Etelközben laktak — tehát kevéssel azelőtt, hogy útnak indultak Pannónia felé — a K. közt belső viszályok támadtak, aminek következtében a legyőzöttek a magyaroknál kerestek menedéket, hozzájuk csatlakoztak és így az eddigi hét magyar törzs egy nyolcadikkal erősödött. Egykorú följegyzés szerint ezeket a lázadó K.-at «holmi kabaroknak», magyarul talán kóboroknak nevezték (l. *Kabarok*). Egy más tudósítás alapján utóbb még hét kozár törzs csatlakozott a magyarokhoz és ezek is mind elkísérték a magyarokat Pannóniába. Bizonyos, hogy ebben a honfoglalásban nekik is nagy részük volt, mert erős és vitéz harcosok voltak. A honfoglaló magyarokkal együtt Pannóniába bejött K. emlékét több család- és helynév őrzi még ma is (l. *Kozárnevek*; *Kozártelepek*). Némely feltevés szerint Árpád honszerző magyarjai között voltak olyanok is,

akik a K.-tól átvették a zsidó hitet, bár feltehető az is, hogy a zsidó vallású harcosok nem befolyásolták egyáltalán a magyarok szokásait. Azoknál is, akik a zsidó hitet vallották, nem gyökerezhetett mélyen, mert amilyen könnyen felvették annakidején, olyan könnyen cserélték fel a kereszténységgel, midőn az megkezdte hódítását közöttük. Többen a kunokat és a palócokat tartják a K. leszármazottjainak. (V. ö. *Kohn*, «A zsidók története Magyarországon».) A fentebbiekkel ellentétben egy másik történelmi felfogás is kialakult és ez bizalmatlanul fogadja azt a tudósítást, amely a kozároknak zsidó hitre való áttérését említi. Ugyancsak ellentétet vél felfedezni a kabarok, illetve fekete K., ahogy másszóval jelölik őket, áttérési ideje és a magyarok honfoglalási útjának ideje között. A K. áttérését a VIII. sz. közepére, végére, sőt a IX. sz. második felére is teszik. Ez esetben viszont szó sem lehet arról, hogy a fekete K. közt a zsidó hit elterjedhetett, mert hisz a magyarokkal együtt honfoglaló úton voltak. Ha mégis a VIII. sz.-ot vesszük időhatárul, akkor meg kell állapítani, hogy a K.-nak politikai, vagy nemzeti alkatrészét képezték-e a kabarok, mert csak a nemzet szerves részéről lehet feltételezni az azonos szándékokat, amit politikai kapcsolat meg nem magyarázhat. A végső és megdönthetetlen feleletet ez a történelmi felfogás sem tudja megadni a kozár problémára. V. ö. *Büchler*, «A zsidók története Budapesten».

U. L.

Kozártelepek. Erdélyben a Maros és Szamos között még ma is vannak olyan helységek, amelyek az egykori K.-re emlékeztetnek. Ilyen Kozárvár és Kozárd helység. Ezeket a helységeket még a kozárok alapították, nyilván azok, akik a magyarokkal együtt bejöttek, de némely forrás azt tartja, hogy a honfoglaló magyarok már letelepült kozárokat találtak ezeken a helyeken Erdélyben. A kozárokról vezethetők vissza Kozár és Kozári helységnevek is.

U. L.

Kozárvár. A Maros és Szamos közt fekvő helység, történelmi kutatók feltevése szerint elnevezését még abban az időben nyerte, mikor állítólag még kozárok lakták, a magyarok bejövetele előtt.

U. L.

Kozárvári. A «kozár» szóval képzett családi név. Az Árpádházi királyok ideje alatt, kozár leszármazású ősi magyar családok viselték (l. *Családnevek*).

U. L.

Közgazdaság. A zsidóság gazdasági életben való szerepe az ókori diasporában kezdődik, még a jeruzsálemi Nagy Templom lerombolása előtt. Maga Judaea agrárállam volt, bár nem oly kizárólagos mértékben, mint ahogyan azt régebben hitték, másrészt a Judaea fennállása idején Alexandriában, Kis-Ázsiában és főképen a Babilonia-Perzsiában élő zsidók a kereskedelmi életnek a már akkor szokásos hitelgazdasági formáját is ismerték. A zsidók foglalkozása az ókor végén a hellén-római világban egyrészt földművelés, főképen szőlészet volt, másrészt különböző iparágak művelése. Így pl. tudjuk, hogy Szíriában az üvegsziszolás és tükörkészítés specialistái hosszú évszázadokon át zsidók voltak, míg a bizánci császárság területén ugyancsak a föld-

művelés mellett még a VI. sz.-ban is a szövetségtest valósággal monopolizálták a tulajdonképeni Hellász területéről Sziciliába költözött zsidók ezt az iparágat több mint félevezreden át, Nagy Gergely pápától kezdve a Hohenstaufenek koráig kezükben tartották. Az itáliai félszigeten, a Baleári-szigeteken, az egész Hispániában, Dél- és Északfranciaországban, sőt a Rajna és Duna mentén is a keresztes hadjáratokig a zsidók főképen szőlőgazdálkodással foglalkoztak G. Caro bizonyításaszerint. Kereskedelemmel ekkor csak szórányosan foglalkoztak, de a kánonjognak a keresztyényekre vonatkozó tilalma, a dinasztiai és hűbéresek megbízatása, a föld zsinati és állami törvényhozás útján történt elvétele és a gettóba kényszeredettségek következtében a pénzváltásra, a bankárkodásra és ékszerészetre lettek utalva (l. *Uzsora*). Nagy érdeme főképen a francia zsidóságnak, hogy a Nyugat és Kelet közti kapcsolatot a kereskedelem terén is eredményesen kiépítették már a Karolingok idején (IX—X. sz.), tehát jóval a keresztes hadjáratok kora előtt. Mint kereskedők, főképen a borkereskedelemben tűntek ki. Rendkívül jellemző és fontos, hogy a Nagy Károly korában élt Agobard lyoni püspök, ez az egyébként modern gondolkodású egyházfi, aki a zsidóság tudatos ellensége volt és a *Contra Judaeos* c. pamfletet írta ellene, vádjai közt még egyáltalán nem említi az uzsorát, jóllehet éppen a zsidók nagy gazdasági szerepe az, amit inkriminál. A borkereskedelem mellett főleg sóval, bőrrrel és keleti árukkal kereskedtek a zsidók a középkor első felében, de állandó foglalkozásuk — mint legalább az Árpádok korában Magyarországon is — a mezőgazdálkodás volt. Meg kell említenünk, hogy az adóhivatalnokság, mely a középkorban előkelő államhivatalnak felelt meg, nem csupán Magyarországon volt zsidó foglalkozási ág, hanem a diaspora kezdetétől fogva a Római Birodalom megszűntéig annak egész területén, sőt a Merovingok és Karolingok korában a Frank Birodalomban is. Igen nagy részük volt az itáliai és franciaországi zsidóknak a tengerészetben. Pisa és Marseille zsidó kereskedők hajóival és matrózai-val bonyolították le forgalmukat az V.—VI. sz.-ban, Nápolyban pedig a zsidó negyed eredetileg közvetlen a tengerparton volt. A délitáliai zsidók a Hohenstaufenek korában híres selyemszövők és e tekintetben úttörők voltak, épúgy mint a bíborfestésben. A keresztes hadjáratok idejétől kezdve az elnyomatás és szörnyű jogfosztások következtében vált a zsidóság egyoldalú kereskedő foglalkozású néppé s német területen valóban azonos lett a «Jude» és «Kaufmann» kifejezés. A zsidó bankárok nagy súlyát számos okmány őrizte meg. A XII. sz.-ban R. Áron Lincoln valóságos pénzügyminisztere volt Angliának, de legalább is irányító pénzügyi szakembere. A legnagyobb szerepet a zsidó bankárok kétszegtelenül Castiliában és Aragoniában töltötték be a középkorban. Működésük zenitjére a felfedezések korában jutottak. Bebizonyított tény, hogy nem Izabella királynő felbuzdulása eredményezte Amerika felfedezését, hanem a zsidó Sanchez aragoniai kincstárnok, a «Rab Mayor» (országos nagyrabbi) címet viselő Abraham Senior castiliai

kinestárnok (később. kitérése után Coronel gróf), Luiz de Santangel, valenciai bankár és kinestárnok, Abrabanel, a valóságos pénzügyminiszternek megfelelő kinestárnokságot betöltő tudós (bibliakommentátor) mozdították elő a felfedezést oly módon, hogy az előbbi három építtette a három hajót, amelynek parancsnokai a félvér-zsidó Christophor de Colont kivéve zsidók voltak. Így a cadixi export-kereskedő Yañez Pinzon és testvére, mindketten marannusok voltak, éppen úgy, mint Columbus orvosa Bernal s a «Tierra»-t az árbocról először a meg sem keresztelt zsidó, Luiz de Torres kiáltotta, akit héber és arameus nyelvtudása miatt Columbus riporterként és tolmácsként vett fel a hajóra. Torres levele Sanchezhez az Azori szigetekről máig megvan. Az újabb bizonyítékok szerint nagyon valószínű, hogy Columbus a XIV. sz.-i zsidó kartográfusnak Cresqueznak vagy pedig kortársának, Abrahám Zacutonak, a salamancai egyetem kiváló astronomusának gömbalakú térképe után ment (l. *Földrajz*). Ahogyan a felfedezésekben, úgy Amerika kolonizálásában is döntő szerepük van az üldözött marannusoknak, így: az Antillákon, Dél- és Közép-Amerikában a cukornád-ültetvények, a tropikus faexport, a kávé és dohány meghonosítás és exportálás terén, továbbá a mai Egyesült Államok kolonizálásában is oly jelentékeny részük volt, hogy a newyorki zsidó közösségek háromszáz éves fordulóján az American Jewish Historical Society ünnepségein ezt maga Roosewelt elnök nyilvánosan elismerte. Az egész «wildwest» kultúra alá vonásában zsidók voltak az úttörők s ez főleg Californiára mondható el, úgy, hogy Werner Sombart keresztény tudós véleménye teljesen igazolt, midőn kijelenti, hogy «Amerika eindurch und durch Judenland». Az európai államok gazdaságtörténete is sokat tud a zsidók eminens gazdasági szerepéről. Wertheimer és Oppenheimer bankárok szerepe I. Lipót császár korában az államéletre kihatóan nagyjelentőségű volt, csakúgy, mint a XVI.—XIX. sz.-i hadsereg- és udvari szállító zsidóké. Ilyenek voltak eredetileg a Rothschildok is a XVIII. sz. második felében. A világ gazdaságban a XIX. sz.-ban és részben még ma is a közvetkező bankházak játszanak nagyfontosságú szerepet:

Bischofsheim (Brüsszel).
Bleichröder (Berlin).
Brodsky (Varsó).
Cassel Ernest, Sir (London—New-York).
Ephrussi (Brüsszel).
Guggenheim (New-York).
Günzburg báró (Oroszország).
Hirsch báró (Franciaország, Törökország).
Kuhn, Loeb et Co. (New-York).
Lazard (New-York).
Lewisohn Broth. (New-York).
Marmarosch et Blank (Románia).
Montague (London).
Mendelssohn-Bartholdy (Berlin).
Poliakoff (Oroszország).
Samuels (London).
Seligmann (New-York).
Speyer, Sir (London—New-York).
Stern báró (London).

Strauss (New-York).

Strousberg (Románia, Németország).

Swaythling lord, Sassoon (London és India).

Warburg (New-York).

Zsidó tőkéből létesült bankok: Dresdener Bank; Handelsgesellschaft (Berlin); Nationale Bankverein (Berlin); Crédit Mobilier (Páris).

Magyarországon való szerepét a zsidóságnak a gazdasági életben l. *Ipar és Kereskedelem*. Alábbiakban a K., mint teoretikus tudomány elsőrendűbb zsidó művelőinek névsorát adjuk. Az ókori zsidó K.-ról, melynek főforrása magának a Talmudnak számos helye, Herzfeld és W. Sombart alábbi idézett művei tájékoztatnak. Alábbi névsorhoz csupán azt jegyezzük meg, hogy Ricardo, a K. tudomány elvitathatatlanul legnagyobb klasszikusa, akin máig nem tudott túljutni e tudomány s akinek — bár autodidakta volt — példátlanul éles és tiszta logikája az emberi gondolkodás történetének is klasszikus értéke, olasz-zsidó eredetű, Hollandiába, majd Londonba telepedett zsidó atyától származott. Ricardo elméleti és parlamentári működése a K. minden ágát magában foglalja: szabad-kereskedelem, teljes politikai emancipáció, szociálpolitikai reformok, földjára-dék megadóztatás progresszív alapon és más tanítások, amelyek valamennyien az emberiség javát szolgálják.

Alábbi névsor mutatja, mily rendkívül előkelő szerepet töltöttek be zsidó tudósok a közgazdaságtan, a szociológia és szociálpolitika tudományának fejlődésében.

Adler Georg, kiel v. egyet. tanár.

Ballin Albert, a H. A. P. A.-G. alapítója és elnöke.

Bamberger Ludwig, v. német képviselő és valutapolitikus.

Bauer Ottó*, osztrák politikus.

Beaconsfield lord (Disraeli)*, angol miniszterelnök és pénzügyminiszter.

Bernstein Eduard, német képviselő és szociológus.

Block Maurice, a «Dictionn. de la Ecom. Pol.» szerkesztője.

Bokanovsky M., volt francia keresk. miniszter.

Bonn J. M., berlini egyetemi tanár.

Brandes Eduard, v. dán pénzügyminiszter.

Braun Heinrich, v. német birodalmi miniszter.

Lord Burnham (Levy Eduard), ujságkiadó.

Cohn Gusztáv, v. göttingeni egyet. tanár.

Dernburg Fr.*, v. német gyarmatügyi miniszter, bankigazg., közg. író.

Durekheim Emile, a Sorbonne v. világhírű tanára.

Dzsavid bey, v. török pénzügyminiszter.

Ehrenberg Richárd*, rostocki egyet. tanár.

Eisler Rudolf, volt bécsi egyet. tanár.

Eulenburg Franz*, a berlini egyetem és Handelshochschule tanára.

Fould Achille, volt francia pénzügyminiszter.

Hilferding Rudolf, német birod. pénzügyminiszter, a «Finanzkapital» világhírű szerzője.

Jaffé Edgar, müncheni egyet. tanár.

Jastrow Ignác, berlini egyet. tanár.

Kaufmann Hargon, orosz egyet. tanár.

Lassale Ferdinand.

Léderer Emil, heidelbergi egyet. tanár.
 Lévi Leone, angol közgazd. író.
 Lévy Joseph Mózes, angol közgazd. író.
 Loria A., padovai egyet. tanár.
 Luzatti Luigi, v. olasz miniszterelnök, pénzügyminiszter és egyet. tanár.

Marx Karl*.

Melchett lord (Alf. Mond.), v. angol miniszter, az angol-amerikai banktröszt elnöke.

Neurath-Schapira Anna, bécsi nemzetgazd. író.

Neurath O.*, bécsi főreáliskolai tanár.

Nossig A., német agrárpolitikus.

Oppenheimer Franz, frankfurti egyet. tanár.

Palgrave* (Cohen), a «Dict. of Pol Econ.» szerkesztője.

Rappaport Charles, francia szocialista teoretikus.

Rathenau Emil, az A. D. E. alapítója.

Rathenau Walter, v. német külügyminiszter.

Ricardo David.

Riesser Jakob, a német birod. parlament al-
 elnöke, berlini egyet. tanár.

Seligmann E. R., newyorki világhírű egyet.
 tanár.

Sieghardt Rudolf*, a Bodenkreditanstalt kor-
 mányzója.

Simmel Georg, v. strassburgi egyet. tanár,
 szociológus.

Singer Izidor, v. bécsi egyetemi tanár, szer-
 kesztő.

Schanzer Carlo, v. olasz pénz- és külügymi-
 niszter.

Wolff Julius*, berlini egyet. tanár.

Wollemborg Leone, v. olasz pénzügyminiszter.

Worms Émile, v. párisi egyet. tanár.

Worms René, a Sorbonne világhírű tanára.

Zuckerlandl Róbert, prágai egyet. tanár.

Hazaiak (részletesen l. az ill. neveknél): Acsádi Ignác, Bakonyi Kálmán, Beck Lajos*, Braun Róbert, Dániel Arnold, Dános Árpád*, Déri A., Deutsch Antal, Fellner Frigyes*, Fenyő Miksa*, Ferenczi Imre*, Földes Béla*, Frey Kálmán, Grossmann Miksa, Halasi Fischer Ödön, Hatvány-Deutsch Sándor, Havas Miksa, Heltai Ferenc, Horn Ede, Jónás János*, Katona Béla*, Kiss Adolf, báró Kornfeld Zsigmond, Körösy József, Kunfi Zsigmond*, Kreutzer Lipót*, Láuczy Leó*, Madarassy-Beck Gyula*, Mandelló Gyula*, Mannheim Károly, Neumann Ármin, Pályi Ede*, Pályi Menyhért*, Papp Dávid, Pikler Gyula*, Pikler J Gyula*, Pólya Jakab, Siehermann Bernát, Somló Bódog*, Somogyi Manó*, Székely Arthúr, Szende Pál*, Sztérenyi József*, Tonelli Sándor*, Trautmann Henrik*, Ullmann Adolf, Ullmann Móric, Vágó Jenő, Varga Jenő*, Walder Gyula*, Wahr-
 mann Mór.

S. R.

Irodalom. L. Herzfeld, *Handelsgeschichte der Juden im Altertum* (Braunschweig 1894); Werner Sombart, *Die Juden und das Wirtschaftsleben* (2. kiad. 1920); Georg Caro, *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Juden im Mittelalter I.* (1908); *Publications of the Jewish Historical Society in America I—XXXI.* (rendkívüli értékű forrássanyaggal a tárgyra vonatkozólag); v. Lippmann, *Geschichte des Zuckers* (1894); M. Kayserling, *Chr. Columbus* (1894); Garria della Riego, *Christophor de Colon* (1912). (A bővebb irodalmat W. Sombart és Caro művei adják részletesen).

Kozma Lajos, építész, bútortervező és grafikus, szül. 1884. A modern magyar iparművészet

egyik legjelentősebb képviselője. Műegyetemi tanulmányait Budapesten végezte. A modern építésszet s a népművészet egyesítésének problémája, kísérő egész pályáján. Erős architektónikus szellemével, formagazdagságával új stílust és termékenyhatású iskolát teremtett. Bútor-terveit a külföld is a legnagyobb elismeréssel fogadta. K. sikeresen fáradozott a magyar könyvművészet és tipográfia fejlődéséért is. Könyvfedeleiben és könyvdiszeiben, a mai művészet újszerű formái találkoznak a népművészet primitív formáival és archaizáló stílus-
 elemeivel. Legnevezetesebb munkái e téren: *Zsuzsika Bergengóciában*, a *Klasszikusok* (Kner) és Révész Béla: *Találkozás Hamupipőkével* c. könyvéhez készült rajzai.

K-r. A.

Közmondások. A zsidó K. hosszú multra tekintenek vissza s ehhez képest irodalmuk rendkívül nagy. A K. részint a Bibliában, részint az apokrif iratokban, majd igen nagy számmal a Talmudban található, de külön megvannak az arab-zsidó, a szefárd és az askenáz zsidóság közmondásai, melyek a zsidóság ajkán a mai napig fennmaradtak. A bibliai K. nagy számban találhatók a *Zsoltárokban*, a *Példabeszédekben* s a *Prófétákban*; az apokrif *Bölcsesség Könyvében* és *Szirachnál*; mindkét kategóriát az Új-Testamentum megnevezés nélkül sokszor átvesszi. A talmudi K. főképpen az *Ábót*, *Ábót di-Rabbi Nátán*, a *Derech Erec Rabba* és a *Derech Erec Zután*ban foglaltatnak. A későbbi K. gyűjtői: Hai gáon, Sámuel Hanágid, Mózes ibn Ezra, továbbá Salamon ibn Gabirol és Ábraham bar Chisdai. A zsidó K. főtulajdonsága a finom és sohasem triviális szatirikus él, továbbá, hogy testi tulajdonságot sohasem tesz gúny tárgyává. Lehetetlen azonban fel nem ismerni a K. rendkívüli szellemességét. A különböző korszakokból fennmaradt nagyszámú zsidó K. közül a Talmud és az askenáz zsidók elterjedtebb közmondásait itt adjuk:

I. Talmudi K.

Az ember jellemét három dolgról lehet megismerni: a poharáról, az erszényéről és a haragjáról.

Mielőtt az ember vágyainak felét eléri, meghal.

Az öregek rombolása: építés; a fiatalok építése: rombolás.

Háromféle ember önmaga okozza saját szerencsétlenségét: az, aki pénzt kölcsönöz tanu nélkül; az, akit felesége vezet s az, aki saját elhatározása folytán szolgál. És kik ezek az utóbbiak? Azok, akik még életükben egész vagyoniukat gyermekeiknek adják.

Aki örvendeni tud osztályrészének, az gazdag. Csupán a tudatlan ember valóban szegény.

A bölcs ember nagyobb, mint a próféta.

Aki mindenkitől tanul, az bölcs.

Az erkölcsi bűn súlyosabb, mint a rituális bűn.

A rossz hajlam eleinte olyan gyenge, mint a pókháló, de később erős lesz, mint a kötél.

Tiszteld magadat, mielőtt arra vállalkoznál, hogy másokat imádsz.

Üreslelkűség pokolba, mérsékletesség paradicsomba vezet.

Az éhség éveken át tart, de azok házat, akik dolgoznak, elkerüli.

Inkább légy bálványimádó templom szolgája, mint hogy alamizsnából élj.

A tanulás fontosabb, mint az áldozás; jobb, mint a papság vagy királyság.

A tanulás előmozdítja a békét ezen a világon.

Az olyan böles, aki nem tanít, olyan, mint mirtusz a sivatagban.

Nyelvvvel ütni úgy, hogy az szívet érjen, súlyosabb, mint sok ütleget.

Aki megveri gyermekét, az bűnbe kergeti.

Inkább szeresd azokat, akik hibáidra mutatnak rá, mint akik dicsérnek.

Aki eláll a veszekedéstől, az jó családból való.

A szó egy dénárt, a hallgatás kettőt ér.

Mint a méhnek, akként a szónak is méz van a fullánkjaiban.

A rágalmazó nyelve három embert gyilkol: először, akit megrágalmazott, másodszor azt, aki rágalmaz és harmadszor, aki figyel rá.

Az igazság Isten pecsétje.

Egyél és igyál tehetséged szerint, de öltöztess feleségedet tehetségeden felül.

A zsidók építették a jeruzsálemi Templomot, de aranyborjút is csináltak.

Az igazi zsidót három tulajdonság jellemzi: szemérmesség, mérsékletesség és jóindulat.

Ugy élj, hogy az emberek jól mond hassanak rólad sírodnál.

Ezeket kívül meg kell említenünk néhány közmondást, mely szó szerint fordul elő a Talmudban s amelyek az európai népeknél csaknem ugyanazon formában vannak meg. Ezek az összehasonlító irodalomtörténet szempontjából is fontosak: «A mirtus mirtus marad, még ha mindjárt dudván nőtt is» (*Szanhedrin* 44a); (ol. Il mirto e sempre mirto benche el ha l'ortichi); «A szamár fázik, ha éppen Tammuz-hó is van» (*Sabb.* 53a; ol. «Chi e destinato a gelare gela del mese d'Agosto»); «Alkalom szüli a tolvajt» (*Occasio facit furem*).

II. Következő *askenáz*-K. máig is el vannak terjedve mindenütt, Kelet-Európában és Amerikában is, ahol nagyobb számban él zsidóság:

Isten sokáig vár, de kamatokkal fizet.

Isten egyik kezével üt, a másikkal gyógyít.

Egy út visz a paradicsomba, de ezer a pokolba.

Egy ember többet tud elviselni, mint tíz ökor elcipelni.

Tíz ellenség nem árthat annyit egy embernek, mint az sajátmagának.

Inkább egy ostoba embert, aki utazott, mint egy bölcsőt, aki csupán otthon ült.

A buta ember bánatot hoz.

Ha a nép tudná, mit szándékoznak érte mások tenni, akkor öngyilkos lenne.

Füled legyen mindenkié, kezéd a barátaidé, de ajkaid kizárólag feleségedé.

A szerelem édeszű, de csak kenyérrel.

Kevés gyerek, kevés öröm; sok gyerek, sok teher.

Nincs rossz anya és nincs jó halál.

Főrhöz ment leány olyan, mint egy darab kenyér, melyet levágtak.

Ha a pénznek piszkos is az apja, mégis nemesnek tekintik.

Aki takarékos, többet ér, mint aki arat.

Ha pénzt adsz ki kölcsön, annyi, mint ha ellen-séget vettél volna.

A szegény mindig liberális.

A jóllakott nem hisz az éhségben.

Ha a szegény ember csirkét eszik, vagy ő beteg, vagy a csirke volt az.

Ha a zsidó éhes, énekel; ha a nemes éhes, füttyöl; ha a paraszt éhes, elveri a feleségét.

Ha a zsidónak igaza van, akkor annál jobban verik meg.

Ha csupán két zsidó maradna ezen a világon, akkor az egyik a zsinagógába hívná a másikat s a másik odamenne.

Hozomány és örökség nem hoznak szerencsét.

S. R.

Községkerületi bíróságok. A K.-at az 1868—69. évi izraelita egyetemes gyűlés által alkotott kongresszusi statutum létesítette (I. *Kongresszusi szervezet*). A K. hatáskörébe tartozik: 1. a kerülethez tartozó községek és hivatalnokaik között, 2. a hitközség és annak egy része között, s 3. a kerülethez tartozó különböző hitközségek között felmerült vitás ügyek eldöntése. Különösen nagy jelentősége azért van a K.-nak, mert hozzájuk tartoznak a hitközségi alkalmazottak vitás ügyei és így ez a bíróság a hitközségi alkalmazottak munkaügyi bírósága is. Nem tartoznak a K. hatáskörébe a hitközségi elemi iskolák tanszemélyzetének vitás ügyei és az anyakönyvvezető rabbi illetményeinek behajtása. Rabbikra nézve még azon kivétel is áll fenn, hogy önhatalmú birtokháborítás esetén, a tényleges állapot fentartása végett, a rendes bíróságokhoz fordulhatnak. Az újabb joggyakorlat szerint a K. a hatáskörükbe tartozó ügyekben kizárólagos hatáskörrel járnak el, tehát akkor is, ha az érdekelt felek előzetesen nem vetik magukat alá ezen bíróság döntésének. A K. oly módon alakulnak meg, hogy a községkerületi képviselő (I. *Kongresszusi szervezet*) évenkénti ülésében 24 bírósági tagot választ sorshúzás útján, akik közül az első kisorsolt 12 tag az év első felében, a másik 12 tag az év másik felében működnek mint bírák. A kerületi képviselő a bírák mindkét osztálya számára saját kebeléből egy-egy elnököt s elnökhelyettest választ. Kisebb községkerületben csak 12 tagot sorsolnak ki bírónak, akik azonban az egész éven át működnek. Per esetében mindegyik félnek jogában áll a bírák közül hármat kijelölni, kik a fennforgó esetben nem bíráskodhatnak. A bíróságok tárgyalásai nyilvánosak. Érvényes határozat hozatalához legalább 5 tagnak jelenléte szükséges. A községkerületi bíróság ítéletei végérvényesek és ellenük jogorvoslatnak nincs helye, a vallás- és közoktatásügyi miniszter azonban főfelügyeletet gyakorol, hogy a községkerületi bíróság előtti eljárás alaki szabályai betartottak-e. Amennyiben a községkerületi bíróság előtti eljárást illetően különös szabályok nincsenek megállapítva, úgy a gyakorlatban a Polgári Perrendtartás szabályait alkalmazzák, per analogiam. (V. ö. *Munkácsi*, «Fejezetek a magyar zsidó vallásfelekezet újabb joggyakorlatából» (Budapest 1926). «Az Izraelita Hitközségek alkalmazottainak szolgálati jogviszonyai» (Budapest 1927).

M. E.

Kramer Miksa, a Pesti Chevra Kadisa al-elnöke, szül. Kisgyarmaton (Hont m.) 1852 okt. 19. Iskolái elvégzése után kereskedő lett, majd bankpályára lépett és a Fővárosi Kereskedelmi Hitelintézetnek volt 40 éven át a vezérigazgatója. Sokáig volt a Belváros előljáróhelyettese, majd ugyancsak a IV. ker. képviselőjében 31 évig mint törvényhatósági bizottsági tag működött. A főváros politikai életében egykor nagy szerepet játszó Saskörnek alelnöke volt. A felekezeti életben tevékeny részt vesz, mint a Pesti Chevra Kadisa alelnöke és az Aggok Házának elnöke. V. A.

Krausz, 1. Bernát, szerkesztő, szül. Kajászószentpéteren 1851., megh. Bécsben 1916 nov. 6. Nagyszalontáról, ahol apja rabbi volt, Bécsbe, majd Berlinbe került. Főiskolai tanulmányainak elvégzése után a hírlapírói pályára lépett és több berlini lap munkatársa lett. Később szerkesztette és kiadta az Ostasiatische Lloydot, értékes nemzetközi összeköttetéseket szerzett és sokáig a kínai császári udvarnak legbefolyásosabb emberei közé számított. Hosszú éveken keresztül volt a berlini magyar egyesület elnöke és áldozatkészen támogatta a Berlinbe került magyar diákokat. Lapjában annyi hozzáértéssel szolgált a magyar érdekeket, hogy politikai körök is méltányolták. Szőgyén-Marich nagykövet bizalmával ajándékozta meg és szívesen vette igénybe mindig megbízható szolgálatait.

2. **K. Ignác**, rabbi, szül. Szirákon 1888 márc. 31. 1902—12. volt a budapesti rabbiképző növevédeke, közben egy évig a wieni Israelitische-Theologische Lehranstalt hallgatója volt. 1911-ben avatták bölcészdoktorrá Budapesten, 1913. pedig rabbivá. Ugyanakkor a kecskeméti hitközség segéd rabbijává választotta meg, 1916 óta körmenői főrabbi. Munkája: *Juszuf Al Baszir Kitab al Muhtári* (Budapest 1919.) F. D.

3. **K. Juda**, rabbi, szül. Császtán (Baranya vm.) 1858 dec. 28. Előbb a bács megyei Jánoshalma község rabbija lett, innen a lakompaki hitközséghez került, ahol jelenleg is működik. Következő művei jelentek meg: *Szimchasz Hanefes*; *Dovvor Beito*; *Minhogé Jiszroél*; *Ben Melech Vehanozir*; *Divré Emesz*; *Móre Laderech*; *Divré Solom*; *Kriegshäfte*. Németre fordította a Pele Jóec és Ceenó Ureenó vallásferkölesi műveket. Műveiben nagyrészt vallásferkölati törvényekkel foglalkozik. T. I.

4. **K. Mihály**, zeneszerző, szül. Budapesten 1894. A Zeneművészeti Főiskolán zeneszerzési oklevelet szerzett. A budapesti Operaházban bemutatatták *Marika* c. operáját, amelynek szövegét Földes Imre írta. Utána Bécsbe költözött és áttért az operettkomponálásra. Ezen a téren sok sikert aratott. Legtöbb operettje melodikus és hatásos kompozíciójú, némelyik százas szériát ért meg a színházakban. *Eine Frau der Form* c. operettjében Massary, az ismert német primadonna az utóbbi évek legnagyobb sikerét aratta. Operettjei: *Táncosnő* (Lengyel Menyhért szövegére); *Bajazzo's Abenteuer*; *Pusztalieberchen* stb. K. K.

5. **K. Mór**, főrabbi, szül. Bácspetrovoszellón 1886. Teológiai tanulmányait Pozsonyban, egyetemi tanulmányait Zürichben és Bernben végezte.

Működött egy évig Luzernben, 4 évig a veszprémegei Nemesszalókon, 7 évig Gálszécsen. 1819 óta Nagybánya főrabbi. Az egyetlen rabbi Erdélyben, aki városi tanácsos volt. Kiváló szónok, több homiletikus műve jelent meg. Sajtó alatt van egy rabbinikus műve a régi operációs gyógy módjáról.

Sz. I.
6. **K. Sámuel**, a jelenkor egyik legkiválóbb zsidó teológusa, a bécsi Rabbiszeminárium tanára, szül. a zalamegyei Ukkon 1866 febr. 18. Fiatal korában jesivákon (Jánoshalmán és Pápán) szerzte meg alapját később oly nagy eredményeket elért talmudtudásának, majd a budapesti Rabbiképző Intézetben és az egyetemen tanult. Hosszabb időt töltött a berlini egyetemen és az ottani Hochschule f. Wiss. d. Judentums-on. Filozófiai doktorátusát 1893. a giesseni egyetemen nyerte el, mint Harnack tanítványa. 1894-ben avatták rabbivá és ugyanakkor az Orsz. Izr. Tanítóképző Intézetben a zsidó tudományok tanára lett, 1905 óta pedig a bécsi Jüdisch-Theologische Lehranstalt az exegetika, héber és arameus nyelv s a zsidó történelem nagyírú tanára, időnként azonban számos tudományos előadást tart Berlin, Páris és London zsidó tudományos testületeinek meghívására. A newyorki rabbiszeminárium tanárának hívta meg, azonban K. ezt nem fogadta el. K. munkatársa csaknem valamennyi számottevő zsidó és számos nemzsidó tudományos, főképp archeológiai folyóiratnak. Nagyobb tanulmányai jelentek meg több, mint három évtizede: a *M. Zs. Szemle*, a *Monatsschrift f. Wiss. d. Judentums*, a *Revue des Études Juives*, a *Jewish Quarterly Review*, *Byzantinische Zeitschrift* stb. folyóiratokban, főképp pedig a bécsi Rabbiszeminárium értecsítőinek könyvmellékletében. Világhírt szereztek nevének a *Jewish Encyclopedia*ban írott kiténő tanulmányai, melyek főképp Jézus korára s az első századok történetére vonatkoznak. Főműve: *Das Leben Jesu nach jüdischen Quellen* (Berlin 1902). Mint exegéta is elsőrendű s a híres kievi héberkommentárokkal kiadott Bibliában a *Jezsásjaskommentárt* K. írta (1904). Az alexandriai kor s a kereszténység első századai, valamint a Római Birodalom zsidósága történetének nem egy homályos fejezetére és problémájára ó derített először világosságot. Külön érdemei vannak a görög irodalom zsidó vonatkozásainak megállapításánál. *Szt. Jeromos ker. egyházatyáról* írt monografiájával még egyet. hallgató korában egy milánói nemzetközi pályadíjat nyert el. Egyéb nagyobb művei: *Zur griechischen und lateinischen Lexicographie aus jüdischen Quellen* (1893); *Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum* (2 köt. Berlin 1898—1899, Löw Immanuel jegyzeteivel. Az egész tudományos világban mindenütt elterjedt munka, amely a modern talmudkutatáshoz nélkülözhetetlen.); *David Kaufmann. Eine Biographie* (1901); *Antonius und der Rabbi* (1910); *Die galiläische Synagogenruinen* (1912); *Die Mischna* (1914); *Studien zur byzantinisch-jüdischen Geschichte* (1914); *Kadmonioth ha-Talmud* (héb. I.—II. 1914—23); *Synagogale Altertümer* (1922). Újabban írt legnagyobb szabású és korszakot alkotó munkája, amellyel a zsidó archaeológiát a class.

archaeológia magas nivójára emelte, a *Talmudische Archaeologie* c. 3 kötetes monumentális műve (1910—12). Ezenkívül kiadta a kéziratok alapján *Joseph*, «Gibeath Saul» és «Mibéséth hatar-sis» c. héber munkákat s megírta a «Joachim Edler v. Popper» c. monografiát. K. magyarul is számos értekezést írt az IMIT kiadványaiba, a M. Zs. Sz.-be és a Mult és Jövőbe. Egyik főmunkatársa volt az IMIT Bibliájának, melyet ő nézett át. Ezenkívül magyarul *Rendszeres zsidó vallás- és erkölcsstan* c. felsőbb iskolai tankönyvet írt. S. R.

7. **K. Simon (érdi)**, bankár, szül. Budapesten 1873. Szegény szülők gyermeke volt és asaját erejéből küzdötte fel magát a magyar közgazdasági élet egyik jelentékeny tényezőjévé. Iskolái elvégzése után hamar önállósította magát s 1900. Betelheim Mórral (l. o.) együtt bankházat alapított. 1924-ig állott fenn a társaság, amikor K.-t az Angol Magyar Bank elnöki székébe hívták meg. Pár év múlva leköszönt erről az állásáról és saját bankházat nyitott, melyet ma is vezet. Egész fiatalon beválasztották a tőzsdetanácsba, sokáig fővárosi bizottsági tag volt s ilyen minőségében a főváros pénzügyi politikájának irányításában vezető szerepet játszott. Sok nagyvállalat és pénzintézet igazgatósági tagja, 1929. a Magyar Bankárok Egyesületének elnökévé választották. 1915-ben közgazdasági érdemei elismerésül *érdi* előnévvel magyar nemességet kapott. A legkonceptiózusabb pénzemberek egyike, akinek széleskörű tudását és intuitív, nagy képességeit gyakran a kormány is igénybe vette pénzügyi politikájának irányításánál. K. a felekezeti életben is előkelő szerepet játszik, mint a Pesti Izr. Hitközség képviselőtestületének tagja, emberbaráti intézményeinek bőkezű támogatója és a Mikéfe elnöke. V. A.

Kreutzer Lipót*, közgazdasági író, szül. Tornán 1867 nov. 13. A budapesti egyetemen jogi doktorátust és tanári diplomát szerzett, majd kinevezték a kolozsvári kereskedelmi akadémia tanárává. Később a Magántisztviselők Orsz. Szöv. elnöke lett. Számos lap és folyóirat munkatársa volt. Önálló alakban megjelent főbb munkái: *Svájc. Gazdasági és társadalmi képek* (1902); *Tanulmányút* (1903); *Egy kongresszus tanulmányai* (1904); *A legnagyobb kérdés. Jegyzetek az alkotmányválságról* (1905); *Magyar Jegybank* (1908); *A munkaviszony a kereskedelem-ben* (a M. T. Akad. által a Széchenyi-díjjal jutalmazott pályamű, 1912). S. R.

Krió, kriósz (h.). *Betépés*. A gyász jele. Apa, anya, testvér, gyermek és hitvestárs temetésekor a gyászolók ruháját meghasítják. Ezt nevezik K.-nak. A jiddis nyelvhasználatban: *krie*.

Krishaber, 1. Béla, rabbi, szül. Kulán (Bács vm.) 1867 júl. 10. 1886—92-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1890-ben avatták bölesészdoktorrá Budapesten, 1893. pedig rabbivá. 1895—1900-ig kulai, 1900 óta pesterzsébeti főrabbi. Munkája: *Kimchi József élete és művei*. F. D.

2. **K. Mór**, a párisi egyetem orvostanára, szül. Feketehegyen 1833, megh. Párisban 1883 ápr. 10. Tanulmányait Bécsben végezte, ott folytatott egy ideig gyakorlatot, majd Orosházára ment, onnan Párisba, ahol 1872. megszerezte a francia állam-

polgárságot. Tudásával olyan elismerést szerzett, hogy egyetemi tanárnak hívták meg. A gégsznetben korszakalkotó munkát végzett, de igen sokat foglalkozott ideggyógyászattal is. Híres műve: *De la Neropathie cerebrocardiaque* (Páris 1873). Az általa megállapított betegséget K.-féle kór néven ismeri az orvostudomány. Halála előtt nyolc nappal még megkapta a francia Akadémia 20,000 frankos díját, amellyel a tudomány terén végzett kiváló felfedezéseket jutalmazták meg.

Krisme-leinen, (*Kriász Semá leinen*), elmondani a Sema kezdetű hitvallomást. Ez a hitvallomás legfontosabb része a mindennapi ájtatóságoknak, de el kell mondani lefekvés előtt is. Csak a lefekvés előtti hitvallomás recitálását mondja *leinen*-nek a jiddis nyelvhasználat. F. M.

Kristály Jenő, festő, szül. Nagyváradon 1877, megh. 1910—12 között. Budapesten a Képzőművészeti Főiskolán, továbbá Hollósnál tanult. Kora fiatalságától fogva epilepsiában szenvedett, mely végre el is pusztította. Eredetileg címfestő volt. Képeinek tárgyát a bányász, munkás és szegény emberek életéből merítette. Munkácsy művészete volt rá nagy hatással, de festői látása tele volt deformációkkal, melyek betegségére voltak visszavezethetők. Képei nem igen voltak kiállítva és ismeretlen tulajdonban vannak. F. B.

Kristóf Károly, költő és zeneesztétikus, szül. 1904. A Pesti Napló zenekritikusa. Költeményeit: *Mestercsapás* (1927) c. kötetben adta ki. E lexikon munkatársa.

Krisztushívó Zsidók Szövetsége. A szövetség célja, hogy összekötő hidat verjen a mai zsidóság és kereszténység között. Tagjai a Názáreti Jézust a zsidó nép legnagyobb fiának ismerik el anélkül, hogy ezt zsidó mivoltukkal összeférhetetlennek tartanák. Számukra Jézus — meghamisítatlan, bibliai alakjában — az a Messiás, akinek eljövételét a zsidóság prófétái hirdették és jövendölték. A szövetség tagjai minden szombat este összejeövetelt tartanak a methodista egyház helyiségében és imádkozással, az Ó- és az Újtestamentum olvasásával és vallásos természetű előadások tartásával töltik idejüket. Az eszme legszenvedélyesebb propagálója Fischer Árpád (l. o.) budapesti orvos. A szövetség — melynek elnöke Földes Dezső budapesti ügyvéd — összeköttetést tart fenn hasonló vidéki és külföldi alakulatokkal. A szövetség tagjainak létszáma nem nagy, alapszabályait a belügyminiszter ezideig még nem hagyta jóvá. V. A.

Krón, 1. Béla, grafikus, szül. Brzezanyban (Lengyelország) 1884. *K. Jenő* testvéröccse. Mint litografus kezdte működését Budapesten, azután rajzolni tanult. Három évig Hamburgban és Berlinben, 1924 óta pedig Milánóban él. Az 1909-iki grafikai kiállításon szerepelt először a Múcsarnokban litográfiával. 1912-től kezdve főleg budapesti és külföldi látképeket ábrázoló rézkarcokat állított ki. F. B.

2. **K. Jenő**, grafikus, szül. Szobráncan 1882. A mintarajziskolában, később Nagybányán tanult. 1913-ban 10 rézkarcból álló sorozatot adott ki a diósgyőri vasgyárból vett motívumokkal. Kiállított Párisban, Londonban és az 1914-iki lipcei könyv- és grafikai kiállításon. A háború után

Kassán telepedett le, ahol magánrajziskolát vezetett. 1924-ben Zürichben, majd a Nemzeti Szalonban rézkarcokat, litografákat és tusrajzokat állított ki. Újabb munkáival az expresszionizmus felé közeledett. Több lapja van a Szépműv. Múz. gyűjteményében.

F. B.

Krón-Kara Mihály, szobrász, szül. Brzezanyban 1883. *Krón Jenő* és *Béla* grafikusok fivére. Budapesten a Képzőművészeti Főiskolán tanult. A Műcsarnok 1910-iki tavaszi kiállításán szerepelt először, aztán a Művészházban (*Gyermekdombormű*). Kiállított még szobrokat, arcképszobrokat és háborús rajzokat. 1920 óta Nagyváradon él. Megmintázta Ferdinánd román király nagyváradi lovasszobrát, Mária királyné és Károly trónörökös állószobrát.

F. B.

Kronberger Lipót, közgazdász, szül. 1847. megh. Budapesten 1924 jan. 20. Elnöke volt a Magyar Általános Takarékpénztár Rt.-nak és a Magyar Östermelő Rt.-nak. Nagy szaktudása bőséges tapasztalata és különösen példás jelleme a közgazdasági élet vezetőinek sorába emelte. Pályáját a híres Cohen-cégnél kezdte. Madarassy-Beck Miksa báróval (l. o.) és Láncki Leóval (l. o.) egyetemben, onnan került a Franko-bankon át későbbi fontos állásaiba. Emlékének megörökítésére a M. Ált. Takarékpénztár Rt. igazgatósága a bank tanácstermében márványszobrot emeltetett s nevére ötvenmillió koronás segélyalapot létesített.

S. R.

Krónikák Könyve. A Biblia utolsó könyve és az egyéb szentiratok csoportjába tartozik. Héber neve: *Divré hajómim*; görögül: *Paralipomenón*; latinul: *Liber chronicorum*. Két könyvből áll, az elsőnek 29, a másodiknak 36 fejezete van. Történeti kompendiumnak tartják. Újból megírja a bibliai történetet Ádám születésétől egészen a babiloni fogságig. Utolsó verse azonos *Ezra* könyvének első versével. Ebből azt következteti a bibliakritika, hogy Ezra, Nehemia és a K. egy szerző műve és hogy régebben a két előbbi a K.-nek folytatása volt, de aktuálisabb érdekességük miatt lekapcsolták róla és önálló könyvek gyanánt elébe helyezték. A K. szerzője rajongója Dávidnak, kihangsúlyozza istentiszteleti intézkedéseit, felmagasztalja emberi nagyságát, de hibáit, ellentétben a *Királyok Könyvével*, elhallgatja. A liturgiában nem kapott helyet. Az Imit Bibliájában Herzog Manó, az ifjúsági kiadásban Eisler Mátyás, a Frenkel-féle kiadásban Edelstein Bertalan fordította.

F. D.

Kubinszky Efraim, Árva megye főrabbiája és Alsó-Kubin rabbiája a XIX. sz. első felében. Negyven évig töltötte be a főrabbiállást. Tőle származik a nemesített K. család Prágában.

Kuf, a héber alfabétum tizenkilencedik betűje. Hangzó értéke: k, tehát inyhang. Számértéke: száz. Neve majmot vagy rudat jelent, alakja az utóbbinak felel meg.

Kula, nagyk. Bácsbodrog vm., Sz. H. Sz. 9125 lak. A (kongresszusi) hitközség alapításának időpontja, valamint az alapítók neve ismeretlen. Annyi a temetőben lévő sírkövek adataiból és a hitközség irattárában lévő okmányokból mindenesetre megállapítható, hogy már a XVII. sz. végén is laktak Kulán zsidók, de hitközséggé csak

1848 táján tömörültek. A szabadságharc idején a hitközség több tagja bevonult katonának. Ugyanakkor építették szép, monumentális külsejű templomukat, mely ma is fennáll. A hitközség első rabbiája Hochmuth Ábrahám volt, aki később veszprémi rabbi lett és résztvett a rabbiszeminárium megalapításában. 1848-ban létesült a Chevra Kadisa, melynek jelenleg Magriso Albert az elnöke, 1890. alakult meg a nőegylet, mely most Pollák Jakabné vezetése alatt áll. A költségvetés 31,250 dinár, szociális célokra 12,000 dinárt költ a hitközség. Anyakönyvi területéhez Ó- és Újverbász, Veprovac, Cservenka, Novisové, Starisové stb. községek tartoznak. 90 a lélekszám, 30 család él a hitközségben és 40-en fizetnek adót. A világháborúban 33-an vettek részt, közülük 4-en haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Holländer Dávid elnök, Deutsch M. H. alelnök, Deutsch Ignác gondnok, Récei Miksa és Geisel Aladár ellenőrök, Szegő Félix titkár és Fürst Adolf pénztárnok.

Kulinyi Zsidmond, szerkesztő, szül. Szentesen 1854 márc. 29., megh. Szegeden 1905 jún. 6. A budapesti és bécsi egyetemeken jogot tanult, majd a hírlapírói pályára lépett és a Szegedi Híradónak, majd a Gelléri Mór (l. o.) által alapított Alföld c. ipari lap főmunkatársa és társszerkesztője lett. Résztvett a Szegedi Napló megindításában s a lapnak később felelős, majd főszerkesztője lett. 1891 óta titkára volt a szegedi kereskedelmi és iparkamarának és több vidéki és fővárosi lap és folyóirat munkatársa volt, így a Magyar Zsidó Szemlének is. Alapítója és elnöke volt a Vidéki Hírlapírók Orsz. Egyesületének, tagja a Dugonics Társaságnak. Önállóan megjelent munkái: *Árvíz után* (1880); *A szegedi zsidók 1785—1885* (1885, Löw Imánnal közösen); *Szeged újabb története* (1900).

S. R.

Kun, 1. **Andor***, ügyvéd és hírlapíró, szül. Törökszentmiklóson 1882. A budapesti egyetemen megszerezte a jogi doktorátust és ügyvédi diplomát, aztán Szolnokon nyitott ügyvédi irodát, de már ekkor jelentékeny hírlapírói munkásságot fejtett ki. *Új honatyák arcképe* c. sorozatának megjelenése után a fővárosba jött, ahol csakhamar élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki. Az Otthon Írók és Hírlapírók Egyesületének alelnöke. Az ő tervei nyomán jött létre az újságkiadók és újságírók választott bírósága. Munkatársa a Pesti Hírlapnak, továbbá szerkesztője a Magyar Hírlap ifjúsági és irodalmi rovatának s azonkívül állandó tudósítója több külföldi, főleg amerikai magyar lapoknak. Önállóan megjelent munkái: *Amerikai bolyongások*; *Janika Amerikában* (ifjúsági regény); *A sajtótörvény magyarázata*; *Sajtókamara*; *A sajtójavaslat ellen*.

S. R.

2. **K. Béla***, a proletárdiktatúra külügyi népbiztosa, szül. Szilágy-Csehn 1885. Kereskedelmi iskolát végzett s először Budapesten, majd Kolozsvárott újságíróskodott, később a kolozsvári Munkásbiztosító Pénztár tisztviselője, majd igazgatója lett. Innen azonban szabálytalanság miatt elbocsátották. 1914-ben bevonult katonának, csakhamar orosz fogságba került s onnan 1918 nov.-ben hamis útlevelel mint bolse-

viki agitátor került haza. Az általa irányított Vörös Ujsággal a legnagyobb izgatást kezdte, melynek következtében a Népszavát is megtámadták s itt több rendőrt is megölt a felizgatott tömeg. E miatt letartóztatták s a társaik halálán felbőszült rendőrök félholtra verték. A gyűjtőfogházból a proletárdiktatúra kikiáltása napján szabadult s átvette a külügyi népbiztosságot, valójában azonban az egész proletárdiktatúra vezére és az egész szomorú korszak spiritusz rektora volt. A diktatúra bukása után Bécsbe menekült s onnan Oroszországba került, ahol politikai szerephez jutott. 1928-ban álnéven visszatért Bécsbe, állítólag azért, hogy a magyarországi kommunista szervezkedést onnan irányítsa, de felismerték s letartóztatták. Büntetésének-kitöltése után visszatoloncolták Oroszországba.

3. **K. Imre**, hangversenyigazgató és műkritikus, szül. Baján 1892 jún. 27. A Koncert hangversenyvállalat igazgatója. Több lapnak volt a képzőművészeti munkatársa. Önálló kötete: *Művészeti szótár*. K. K.

4. **K. Lajos**, rabbi, szül. Tiszaigáron 1886 dec. 9. 1903—13-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke, közben egy félévig a berlini Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums hallgatója. 1912-ben avatták bölcsezdoktorrá Budapesten, 1914. pedig rabbivá. Előbb a Pesti Izraelita Hitközség vallástanára volt, 1921 óta pedig jászberényi főrabbi. Munkája: *A karaiták erkölcsi és szentség törvényei Sámuel-El Magrebbi*; Mursid c. kéziratban levő munkájából, (Budapest, 1912.) Cikkei a Reményben és az Országos Egyetértésben jelentek meg. F. D.

5. **K. László**, karmester, szül. Sarkadon 1869 aug. 12. Tanulmányait a Zeneakadémián végezte. 1897-ben u. o. a cimbalomszak tanára lett. A Víg-színházban, később a Nemzeti Színházban dirigált. A világháború kitöréséig vezette a Szimfonikus Zenekart. 1921-ben Amerikába utazott. Jelenleg New-Yorkban tanár és dirigens. Dalokat, kísérőzenéket és cimbalomdarabokat komponált. K. K.

6. **K. Sámuel**, filozófus, szül. Pápán 1849., megh. Budapesten 1910. 1889 óta az Athenaeum-kiadóvállalat korrektora volt. Mint autodidakta nagy filozófiai ismeretekre tett szert. Különösen Comte pozitivizmusával foglalkozott és sok apróbb cikkben ismertette annak rendszerét. Nagyobb önálló munkái: *A pozitivizmus mint valásrendszer* (Comte Agost munkái nyomán, 1892); *Az esztétika elvei a pozitivizmus szempontjából* (1896); *Nemzeti kultúra és nyugati civilizáció* (Pozitivisták Könyvtár I. 1899); *Egy anya intelmei*, Madame de Lambert után franciából (Pozitivisták könyvtár II., 1900). A Filozófiai Írók Társaságban az ő fordításában jelent meg Diderot több kisebb bölcséleti munkája. Sz. G.

Kunfi Zsigmond*, publicista és politikus, szül. Nagykanizsán 1879 ápr. 28. A kolozsvári egyetemen tanult és u. o. nyert filozófiai doktorátust, majd középiskolai tanári diplomát. Ezután Temesvárott működött a főreáliskolában, de a szociáldemokrata politikai mozgalmakban való részvétele miatt állásáról le kellett mondania s ekkor 1907. a Népszava szerkesztőségének tagja,

h. szerkesztője, vezércikkírója, majd egyszersmind a Szocializmus c. havi folyóirat szerkesztője lett. 1914-ben a függetlenségi képviselőkkel együtt amerikai agitációs körúton volt. A háború elvesztése után a forradalomban vezető szerepet töltött be. Tagja és egyik vezetője lett a Nemzeti Tanácsnak, a Károlyi-kormányban népjóléti, a Berinkey-kormányban közoktatásügyi miniszter volt. A kommün első hetében még tovább vezette az akkori közoktatásügyi népbiztosságot, de arról rövidesen lemondott és Bécsbe menekült, ahol azóta mint az Arbeiter-Zeitung főmunkatársa, jelentékeny publicisztikai működést fejt ki. Publicisztikai közleményein kívül több tartalmas értekezést írt a Huszadik Század-ba, azonkívül franciából lefordította Anatole France több művét, továbbá angolból Norman Angel népszerűvé vált munkáját *Rossz dolog a háború* c., azonkívül Lassalle több beszédét *Alkotmány, szocializmus, demokrácia* c. (Világkönyvtár 1914), Marx *Kommunista Manifestumát* és Schäffle tanárnak a *Szocializmus* c. művét s valamennyihez tartalmas bevezetést írt. Fordításai szabatos stílusukkal kimagaslanak a hasonló fordítások közül. Önállóan megjelent művei: *Toldy Ferenc* (1903); *Jókai* (1905); *A francia kulturharc* (1906); *Népoktatásunk bűnei* (1908); *Ki tanítja a magyar népet?* (1909); *Az általános választójog* (1911); *A másik út* (1912). S. R.

Kunffy Lajos*, (somogytúri), festő, szül. Orcin. Előbb jogot tanult és államtudományi doktorátust szerzett. Jogi tanulmányainak elvégzése után a festészetre adta magát és Münchenben, Párisban végezte tanulmányait. 1894-ben állította ki *Öt órai tea* c. képét a párisi Salonban, majd a budapesti Műcsarnokban is. Az 1896-iki millenniumi kiállításon *Vízholdó fiú* c. képével szerepelt. *Vitatkozó papok* c. képe a Société Nationale des Beaux Arts kiállításán keltett feltűnést Párisban, hol 1913. gyűjteményes kiállítást rendezett. 1906. a francia becsületrenddel tüntették ki. Gyűjteményes kiállításának anyagát a Nemzeti Szalonban mutatta be (1924), kisebb gyűjteményét pedig a Műcsarnok 1927. kiállítása keretében. Régebben francia tájakat, később somogyi tájakat festett élénk színekben, erős napstítésben e vidék jellegzetes alakjaival. *Nimfa* c. pasztellje és *Futók* c. olajfestménye a Szépműv. Múzeumban van. F. B.

Kunitz Juda Léb, lipótszentmiklósi rabbi, Morvaországi születésű volt és 1773-tól haláláig, 1813-ig működött községében. Neve a *Nóda Bihudó* döntvénytarbat többször fordul elő.

Kunitzer Moses ben Menachem, rabbi, szül. Óbudán 1774. Leszármazottja a híres R. Löw ben Becalélnek és a felvilágosodás egyik úttörője volt a magyar zsidóságban. Óbudán, majd Prágában tanult Landau Ezékielnél. Tanulmányait Breslauban fejezte be. Hazatérve a kereskedő lett, de tönkrement és 1828. rabbiállást vállalt. Pest ekkor rabbi helyettesének, a budai hitközség pedig rabbijának választotta meg. Csupán kilenc évig működött. Első munkája *Hamoszosz* címen jelent meg 1795., ebben Maimonidesz filozófiai szótárát kommentálja. *Ben Jochai* c. munkáját 1815. fejezte be. Ez a híres tannaitának

tanításait és azoknak magyarázatát adja és Wienben jelent meg. További művei: *Bész Rabbi* (Bécs 1805). Ez R. Juda ha-Nászi életrajza, továbbá: *Hamcoréf* (I—II. Prága—Bécs, 1820—1857). Responsumai *Nogah ha-Cedek* c. 1818. Dessauban jelentek meg. *Bész Rabi* c. műve a legelső héber színmű, amelyet magyar zsidó írt. Drámája különösen klasszikus héber nyelvezetével tűnt ki. Feltűnést keltett 1818. megjelent szabadelvű döntése, amely megengedi, hogy a templomokban a héber nyelv németes kiejtése helyett a szefardot használják. Megh. 1837 febr. 2. és utána a budai rabbiteendőket Schwab pesti főrabbi végezte sokáig. K. híve volt a reformnak s az orgona használatát a templomban először ő indítványozta Magyarországon. Kéziratainak egy részét a budapesti rabbisemináriumban őrzik. (Életrajzát Reich közli a Béth El I. k.-ben.) S. R.

Kúnos Ignác, orientalista, egyetemi tanár, szül. Sámsonban (Debrecen mellett) 1860 szept. 21. A debreceni ref. kollégiumban tanult s már gyermekkorában megtanult angolul, franciául és németül. A budapesti egyetemen finn-ugor és török-tatár nyelveket tanulmányozott Vámbéry és Budenz vezetése mellett, majd, miután doktorátust és tanárvizsgát tett, 1885. megtette első törökországi tanulmányútját. Ebben később a M. Tud. Akadémia is támogatta, mikor látta útjának ritka eredményességét. K. a távolabbi Keletet is áttanulmányozta. Nem csak Törökországban és Ruméliában, hanem Kis-Ázsiában, Szíriában és Egyiptomban is járt hosszabb tanulmányuton. Kis-Ázsia belsejébe három nagyobb utazást tett, a legnagyobbat 1890. a szentpétervári cári akadémia megbízásából. A következő évben a budapesti egyetemen a turkológia magántanára, a Keleti Akadémián a török nyelv rendes tanára, majd az intézet igazgatója lett annak egész fennállása idején. Alelnöke a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaságnak és szerkesztője a többnyelvű Keleti Szemle folyóiratnak. Tagja a M. Tud. Akadémiának, a Deutsche Morgenländische Gesellschaftnak, a Corvina-bizottságnak és a párisi Sociétés Asiatiquének. 1913-ban az akkor megalakult konstantinápolyi Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjának választotta meg. 1918-ban egyetemi nyilv. rk. tanárnak nevezték ki, 1920. pedig nyugalmába vonult. 1925—1926-ban a török kormány meghívására Angorában és a sztambuli egyetemen töröknyelvű előadásorozatot tartott. A világháborúban a fogolytáborok tatár lakóinak nyelvi és etnikai adatait felvételezte s több kötetnyi anyagot hordott össze. K. irodalmi munkássága rendkívül nagy. Számos magyar és külföldi folyóiratnak munkatársa évtizedek óta. Nagyobb, könyvalakban megjelent munkái: *Nyelvörkalauz* (1883); *A «ki» igekötő használata* (1884); *A belviszonyragok használata a magyarban* (1884); *Három karagöziáték* (1886); *Oszmán-török népköltési gyűjtemény* (1887—89); *Orta-Ojunu*, török népszínjáték (1889); *Török népmesék* (1889); *Anatoliai képek* (1891); *Kisázsiai török nyelvjárások* (1892); *Kisázsiai török népregények* (1892); *Köroglu, Azsia rablólóisének regénye* (1893); *Turkish fairy tales and folk tales* (London

1896 és 1901); *Kisázsia török dialektusairól* (1896); *Mundarten der Osmanen* (St. Petersburg 1899); *Naszreddin hodzsza tréfái* (1899); *Chrestomathia turcica* (1899); *Scheich Suleiman Effendis Tschagatai-Osmanisches Wörterbuch* (1902); *Janua linguae othomanicae. Oszmán-török nyelvkönyv* (1905); *Türkisches Volksmärchen aus Stambul* (Leiden, 1905); *Ada-kalehi népdalok* (1906); *Materialien z. Kenntnis d. rumelischen Türkisch* (Leipz.—Newyork 1907, 2 k.); *Das türkische Volksschauspiel* (Leipz. 1908); *Forty-four Turkish Fairy Tales. Illustr. by Willy Pogány* (London 1914); *Adakáleh mesekertje* (1923); *Boszporuszi tündérvilág* (1923); *Hellász tündérbirodalma* (1924); *Nipponföldi mondavilág* (1924); *A török hodzsza tréfái, De la Poesie populaire Turc*, (Stambul 1925, törökül is); *Spécimens de Folklore Turc* (u. o. 1925); E két utóbbi művével és K. kutatásaival Bonelli prof., a legkiválóbb olasz turkológus külön foglalkozott az «Il Folklore Italiano» c. folyóiratban. K. a felekezeti életben is élénk részt vesz. Számos előadást tartott az Omikében, a törökországi karaitákról írott munkája és számos más zsidó vonatkozású tanulmánya pedig a Mult és Jövőben jelent meg 1927. S. R.

Kunstatt Izsák, nagyváradi rabbi, szül. Pozsonyban 1850 körül. Előbb Nagyabonyban működött, majd 1882. a különvált nagyváradi statusquo-hitközség választotta meg rabbijának, de két év múlva elfogadta a radautzi hitközség meghívását. Kiváló hitszónok és a *Luach Erec* (Krakkau 1885) c. igen elterjedt munka szerzője. S. R.

Kunszentmiklós, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., 8272 lak. A hitközség 1851. már működött s a következőkből állott a vezetősége: Reisz Dávid elnök, Bauer Mayland alelnök, Hacker Márton és Bauer Ábrahám gondnokok, Fleischer Ignác, Bauer Lázár, Bauer Eliás, Gláz Herman, Bauer Herman, Büchler Antal, Bauer József, Bauer Michael és Deutsch Jakab előljárók. Valószínű, hogy ezek voltak az első előljárók, az 1853. létesült Chevra Kadisa alapítói között szereplő Wiesel Gecl pedig az első zsidó lakos volt K.-on, ki ott megtelepedett. A hitközség első rabbija Abelesz Avigdor volt, aki 5 évi működés után elköltözött K.-ról. 1898-ban a hitközség önrénjéből templomot épített. 1920-ban az ellenforradalmi zavargások következtében az akkor 92 családdal bíró hitközség összes tagjai elmenekültek és később a felerészük sem tért vissza. 1921-ben a hitközség az orthodoxiához csatlakozott. 1922-ben megválasztották Fischer Jakab rabbit, aki 1926. meghalt. A hitközség lélekszáma 130, családszám 44, adófizető tag 49. Foglalkozásuk: 15 kereskedő, 5 gazdálkodó, 1 orvos, 1 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 1 iparos, és 25 egyéb. A hitközség évi költségvetése 5840 pengő, amely összegből 2000 pengő filantrópikus és szociális célokat szolgál. A világháborúban 44-en harcoltak, akik közül 6 hősi halált halt. A jótékonykasság munkáját a Chevra Kadisán kívül a Nőegylet végzi. A közigazgatás terén fontos szerepe van özv. Bauer Mózesnének, aki 670 holdas nagybirtok tulajdonosa. A hitközség mai vezetősége: Schwartz Lipót elnök, Reisz

Ignác alelnök, Bleier Gábor pénztárnok, Bauer Mózes és Ladányi Ignác gondnokok, Bauer József, Bauer Jakab, Brett Gusztáv, Nemes József, Gláz Miklós és id. Reisz Mór képvis. testületi tagok.

Kunwald Cézár*, festő, szül. 1870. Grácban magyar szülőktől. Előbb Budapesten műgyeget végzett s a gépserkezettan adjunktusa lett. Azután Weimarban, Párisban festeni tanult. Budapesten 1908. állított ki először nagyobb gyűjteményt, főleg arcképeket, figurális képeket és néhány csendéletet. A Műcsarnok állandó kiállítója. 1922-ben egy arcképével elnyerte a Herbert Viktor díjat. Egy női arcképe és csendélete a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében van. F. B.

Kurima, kisk. Sáros vm., 983 lak. Az (orthodox) hitközség — a zsidó temetőben fennmaradt régi sírkövek tanúsága szerint — mintegy kétszáz éves. Minden valószínűség szerint Lengyelországból bevándorolt zsidók alapították. Első rabbija Peszach Ábrahám Schönfeld volt, aki több évtizedes működés után 1896. halt meg K.-n. Temploma 1810. táján épült, ezenkívül van még egy Bész hámidrása. Talmud Tóráját, — mely kb. a hitközséggel egyidős — 20 növendék látogatja. 1880-ban létesített a hitközség egytanerős népiskolát. A hitközség tagjai közül nevezetesebbek voltak Buchwald Sándor az ismert budapesti gyáros és Reb Mechele Twersky, a híres orosz csodarábbi, aki az üldözések elől K.-ra menekült s évtizedekig élt itt. A hitközség Chevra Kadisája jelenleg Jakob Lion vezetése alatt működik. Van a hitközségnek értékes könyvgyűjteménye s 11 többszáz éves tóratekerce. A hitközség 25,000 ék. évi költségvetéssel dolgozik, melynek nagyrészt szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség lélekszáma 1851-ben 273 volt, jelenleg 150, családok száma 35, adót 28-an fizetnek. A hitközség 32 tagja vett részt a világháborúban s közülök 2-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Weiss Jakab főrabbi, Weinfeld Sámuel elnök, Rapaport Sámuel gondnok, Stern Izrael, Stern József és Benő, Klein Hermann, id. Treibel Izsák, Altman Márk, Holländer Simon és Grünberger Ábrahám vezetőségi tagok.

Kütmérgezés, a közép- és újkor folyamán a zsidók ellen irányuló alantas szándékú vád, mely hasonló a vérvádhhoz (l. o.) s az ostyameg szentségtelenítés vádjához. Szelidebb formában, csupán mint a tömeghisztéria megnyilvánulása járványok idején (így az 1831-iki koleravész alatt) Magyarországon is előfordult és sok helyt a zsidó lakosság zaklatását vonta maga után. A közép- és újkori K.-i vádak azonban Európaszerte nem ily enyhe következményekkel jártak, hanem rendszerint bizonyos vidékek zsidó lakosságának teljes kiirtását és tömegmészárlást idéztek elő. A K. főhazája ugyan Német- és Lengyelország, de Frankfurtban merül fel először 1319, majd kimutathatóan Délfranciaországban az 1348-iki, egész Európát pusztító pestisjárvány idején. Itt, mint mindenütt, nem csupán a sűrűn jelentkező kolera, hanem a pestis is kevesebbet pusztított a higiénikusan és szeparáltan élő zsidók, mint a nem-zsidók között, akiket valósággal megtize-

delt, sőt néhol felére apasztott. A babonás nép nem természetes okokkal magyarázta meg ezt a neki feltűnő jelenséget, hanem azzal, hogy a zsidók mérgezték meg a kutakat. E szörnyű vád alatt nem egy helyt az ördög- és boszorkánygyanusak kategóriájába sorolták a zsidókat s koholt bűntűket amazokéval azonos módon bírálták el, tehát perbe fogták s rendszerint máglyahalálra ítélték őket. Különösen a XIV. sz.-i európai nagy pestisjárvány idején és a reformáció korában öltött óriási méreteket a K. vádjá, mely előbbi Aragóniára is kiterjedt s VI. Kelemen avignoni pápának kellett bullát kibocsátani (valószínűen zsidó orvosa tanácsára), a K. vádjának súlyosabb következményei ellen. Német területen azonban nem lehetett a tömeges zsidómészárlásoknak elejét venni, mert senki nem védelmezte a zsidókat, sem egyházi, sem világi részről. Ide Délfranciaországból Svájcra át jutott a vád s előbb Svájc zsidóságát irtotta ki, ahol Zürichben a zsidók tömegesen haltak a máglyán mártírhalt. Ugyanez volt az eset Németországban és osztrák területen is. A reformáció korában a vád felújult s eljutott Lengyelországba is, ahonnan az 1830-iki kolerajárvány idején a tömegmészárlások elől menekülniök kellett a zsidóknak. A délfelé, így Magyarországra való zsidó-vándorlásnak ez a K.-i vád is egyik oka volt. (L. *Mártírok, Memorkönyv, Ostyameg szentségtelenítés, Inkvizíció és a Vérvád* irodalmát.) S. R.

Kuttna, 1. Aron, rabbi, szül. Tatán 1814., megh. 1874. K. József (l. o.) fia 1829-től kezdve működött Tatán, egész haláláig. Műve: *Seérisz József* c. alatt jelent meg, de a *Dáász Zekénim* c. műve is ugyanazt az agadikus magyarázatgyűjteményt tartalmazza. Másik művét, a Nida talmudtraktátushoz írott novelláit *Mischasz Áharon* c. alatt fia, K. Salamon kismartoni főrabbi adta ki. Másik fia volt K. Mózes szabadkai főrabbi míg unokája, *Nobel József* (l. o.) előbb csongrádi rabbi, azután a rabbiszekben utóda, majd halberstadti rabbi lett. S. R.

2. K. József, rabbi, megh. Tatán 1829. Előbb Pápán volt rabbisági ülnök, 1803 óta Telekén működött tíz évig, 1813-tól haláláig pedig Tatán. Több chalachikus munkát írt. S. R.

Küsztlér Mór, orvos, szül. Pécenyben 1883 dec. 17. Orvosi tanulmányait a budapesti, berlini és párisi egyetemeken végezte. 1922 óta a Weiss Manfréd kórház belgyógyász főorvosa. A cionista mozgalomban vezetés szerepet játszik. A Makkabea alapító tagja, a magyarországi Keren Kajemesz (l. o.) egyik megszervezője. Egyideig a Keren Hajeszod (l. o.) magyarországi delegátusa volt. V. A.

Kürti Ellen, filmszínésznő, szül. Budapesten 1903. Első filmszerepét *A levágott kéz* c. Serao-regényben játszotta. Később a Star-filmgyárnál a *Veszélyben a pokol* c. filmen játszott. 1922-ben a müncheni Emelka-filmgyár tagja lett, ahol sok film főszerepét játszotta. Legnagyobb sikere *A valeni nász* főszerepe volt. R. I.

Kvater (j., a *Gevatter* korrumpált formája). *Koma*.